

Polskie organizacje imigranckie we Włoszech - raport podsumowujący

Legut, Agnieszka

Veröffentlichungsversion / Published Version
Arbeitspapier / working paper

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Legut, A. (2020). *Polskie organizacje imigranckie we Włoszech - raport podsumowujący*. Warszawa: University of Warsaw, Centre of Migration Research (CMR). <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-70760-3>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by/1.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more Information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by/1.0>

Polskie Organizacje Imigranckie w Europie

Polskie organizacje imigranckie **we Włoszech** - raport podsumowujący

OŚRODEK
BADAŃ NAD
MIGRACJAMI

UNIwersYTET
WARSZAWSKI

Polskie Organizacje
Imigranckie w Europie

Polskie organizacje imigranckie **we Włoszech** – raport podsumowujący

Agnieszka Legut

OŚRODEK
BADAŃ NAD
MIGRACJAMI

UNIWERSYTET
WARSZAWSKI

Warszawa 2020

OŚRODEK
BADAŃ NAD
MIGRACJAMI

Ośrodek Badań nad Migracjami UW
ul. L. Pasteura 7, 02-093 Warszawa
tel. +48 2255 46 770
kom. +48 600 42 90 43
e-mail: migration.cmr@uw.edu.pl
www.migracje.uw.edu.pl

Autorka raportu: dr Agnieszka Legut
Email: agnieszka.legut@gmail.com

Kierownik projektu: dr hab. Michał Nowosielski
Koordynator badań: dr Witold Nowak

Copyright by Ośrodek Badań nad Migracjami UW 2020
ISBN 978-83-66348-47-9

NARODOWE CENTRUM NAUKI

Projekt badawczy „Polskie Organizacje Imigranckie w Europie”
realizowany w latach 2015-2020 jest finansowany przez
Narodowe Centrum Nauki z siedzibą w Krakowie w ramach
programu SONATA BIS (nr 2014/14/E/HS6/00731)

Spis treści

O projekcie	6
I. Przebieg realizacji badań empirycznych.....	8
II. Kondycja polskich organizacji imigranckich we Włoszech.....	12
II.1. Ogólna charakterystyka polskich organizacji we Włoszech.....	12
II.1.1. Zarys historii polonijnej stowarzyszeniowości	12
II.1.2. Odbiorcy i zasięg terytorialny działań organizacji – stan obecny	15
II.2. Działalność polskich organizacji we Włoszech.....	19
II.2.1. Cele organizacji	19
II.2.2. Działania i przedsięwzięcia organizacji.....	21
II.2.3. Rola polskich organizacji.....	27
II.3. Polskie organizacje we Włoszech w otoczeniu instytucjonalnym i społecznym	30
II.3.1. Relacje organizacji z innymi polskimi organizacjami imigranckimi	30
II.3.2. Relacje organizacji z instytucjami oraz sektorem pozarządowym kraju przyjmującego - Włoch.....	32
II.3.3. Relacje organizacji z instytucjami polskimi	37
II.3.4. Relacje organizacji z diasporą polską we Włoszech	40
II.4. Zasoby ludzkie polskich organizacji we Włoszech	40
II.4.1. Charakterystyka bazy członkowskiej organizacji.....	40
II.4.2. Funkcjonowanie zarządów organizacji	43
II.4.3. Personel organizacji	45
II.5. Finanse i sytuacja materialna polskich organizacji we Włoszech	47
II.5.1. Finanse organizacji	47
II.5.2. Siedziby organizacji.....	52
II.5.3. Majątek organizacji.....	53
II.6. Podsumowanie: parametry stanu polskich organizacji we Włoszech	54
III. Czynniki wpływające na sytuację polskich organizacji imigranckich we Włoszech	55
III.1. Proces migracyjny i zbiorowość imigrancka	57
III.1.1. Historia migracji z Polski do Włoch	57
III.1.2. Charakterystyka zbiorowości imigranckiej w kraju przyjmującym	63
III.2. Społeczeństwo wysyłające.....	68
III.2.1. Polityka polonijna – założenia i realizacja.....	68

III.2.2. Charakterystyka społeczeństwa obywatelskiego w Polsce.	72
III.3. Społeczeństwo przyjmujące.....	73
III.3.1. Założenia i realizacja polityk integracyjnych	73
III.3.2. Uwarunkowania formalno-prawne i finansowe funkcjonowania organizacji imigranckich i w szczególności polonijnych	79
III.3.3. Dyskurs publiczny o imigrantach i ich organizacjach	81
III.3.4. Dominujące postawy społeczeństwa przyjmującego wobec imigrantów i ich organizacji.....	82
III.4. Relacje bilateralne między krajem wysyłającym a przyjmującym	85
III.4.1. Charakterystyka stosunków politycznych w XX i XXI wieku.....	85
III.4.2. Charakterystyka umów i porozumień międzynarodowych między Polską a krajem przyjmującym.....	86
III.4.3. Dominujące wzajemne postawy społeczeństw Polski i kraju przyjmującego	88
IV. Stan a uwarunkowania polskich organizacji imigranckich we Włoszech – konkluzje	90
IV.1. Stan polskich organizacji we Włoszech a charakterystyka procesu migracyjnego z Polski do Włoch oraz charakterystyka polskiej zbiorowości we Włoszech	91
IV.2. Stan polskich organizacji we Włoszech a charakterystyka Polski jako kraju wysyłającego.....	93
IV.3. Stan polskich organizacji we Włoszech a charakterystyka Włoch jako kraju przyjmującego	95
IV.4. Stan polskich organizacji we Włoszech a bilateralne stosunki między Polską a Szwecją	96
IV.5. Podsumowanie.....	98
V. Literatura	100

O projekcie

Prezentowany raport został przygotowany w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie” realizowanego w latach 2015-2020. Celem projektu było dokonanie diagnozy i wyjaśnienia uwarunkowań stanu polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich.

Przez organizacje imigranckie rozumie się tu stowarzyszenia stworzone przez i dla imigrantów dla realizacji celów związanych z dostarczaniem usług – społecznych, ekonomicznych i kulturowych – lub prowadzących działalność rzeczniczą na rzecz społeczności (Rodriguez-Fraticelli i in. 1991). Poprzez stan organizacji rozumie się tu aktualne położenie organizacji w zakresie struktury formalno-prawnej, miejsca i zasięgu działania, profilu działalności, form współpracy, zasobów ludzkich, zasobów materialnych, źródeł finansowania, które podlegają zmianom pod wpływem czynników egzo- i endogennych.

Projekt zakładał badanie dwójakiego rodzaju:

- Badanie diagnostyczne, mające na celu diagnozę stanu polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich.
- Badanie wyjaśniające, mające na celu udzielenie odpowiedzi na pytanie: jakie czynniki kształtują stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich?

Dzięki porównaniu stanu organizacji w wybranych krajach oraz pogłębionym badaniom nad specyfiką jego uwarunkowań możliwe było zweryfikowanie następujących hipotez:

H1: Stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich zależy od charakterystyki procesu migracyjnego oraz zbiorowości imigranckiej.

H2: Stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich zależy od charakterystyki kraju wysyłającego.

H3: Stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich zależy od charakterystyki kraju przyjmującego.

H4: Stan polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich zależy od bilateralnych relacji między krajem wysyłającym a przyjmującym.

Do realizacji badań porównawczych w projekcie wybrano następujące kraje: Niemcy, Francję, Wielką Brytanię, Irlandię, Norwegię, Szwecję, Holandię, Włochy i Hiszpanię.

Badania terenowe przeprowadzone zostały następującymi technikami badawczymi:

- a. Badanie techniką sondażu internetowego (CAWI) – ilościowe badanie zaangażowania społecznego, stosunku do polskich organizacji imigranckich oraz charakterystyki społeczno-demograficznej Polaków mieszkających w wybranych krajach europejskich.
- b. Wywiady pogłębione z przedstawicielami instytucji zajmujących się koordynacją, kreowaniem i realizacją polityki polonijnej na temat oceny założeń i realizacji

polityki polonijnej, oceny kondycji polskich organizacji imigranckich, oceny czynników wpływających na stan polskich organizacji imigranckich.

- c. Wywiady pogłębione z przedstawicielami instytucji zajmujących się koordynacją, kreowaniem i realizacją polityk migracyjnych i integracyjnych w wybranych krajach europejskich na temat oceny założeń i realizacji polityk migracyjnych i integracyjnych oraz ich wpływu na stan polskich organizacji imigranckich.
- d. Wywiady pogłębione z ekspertami w zakresie polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich na temat oceny kondycji polskich organizacji imigranckich, oceny czynników wpływających na stan polskich organizacji imigranckich.
- e. Studia przypadków polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich, mające na celu szczegółowe zbadanie działalności wybranych organizacji ze szczególnym uwzględnieniem ich kondycji oraz czynników na tę kondycję wpływających (wywiady pogłębione z liderami wybranych organizacji, przedstawicielami otoczenia, dokumentacja działalności instytucji w postaci np. fotografii, wycinków prasowych, programów, publikacji etc.).
- f. Badanie techniką sondażu instytucjonalnego polskich organizacji imigranckich w wybranych krajach europejskich mające na celu zdiagnozowanie stanu tych instytucji. Sondaż zostanie przeprowadzony w formie ankiety internetowej oraz rozsyłanej ankiety pocztowej dla zwiększenia odsetka zwrotu.

I. Przebieg realizacji badań empirycznych

Badania, których wyniki prezentuje niniejszy raport zostały przeprowadzone kilkietapowo w okresie od października 2015 do września 2017 w ramach projektu badawczego „Polskie organizacje imigranckie w Europie”. Został on sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki w ramach programu SONATA BIS w okresie 07.2015-01.2019. Początkowo prace były realizowane przez Instytut Zachodni w Poznaniu, a później przez Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego.

W pierwszym etapie podczas kwerendy w Polsce i we Włoszech, jak również za pośrednictwem Internetu, zebrano materiały zastane. Przeanalizowano historię stosunków polsko-włoskich, pojawienie się i rozwój włoskich polityk imigracyjnych i integracyjnych, jak również napływ Polaków do Włoch oraz historię polskiego życia organizacyjnego w tym kraju. Kwerenda objęła także zagadnienia związane z polityką polonijną oraz społeczeństwem obywatelskim w Polsce i we Włoszech. Źródłem zebranych danych była literatura przedmiotu, raporty oraz dokumenty wytworzone zarówno przez instytucje polskie, jak i włoskie.

Kolejno, w okresie od marca 2016 do września 2017 roku, podczas kilkukrotnych pobyków we Włoszech, autorka pozyskała dane jakościowe, przeprowadzając trzy serie wywiadów pogłębionych (IDI):

- a. z przedstawicielami włoskich instytucji zajmującymi się koordynacją, kreowaniem i realizacją polityki integracyjnej we Włoszech, N=7,
- b. z ekspertami w zakresie polskich organizacji imigranckich we Włoszech, N=7,
- c. z przedstawicielami pięciu wybranych stowarzyszeń formalnych w tym kraju, N=20.

Ponadto, materiał zebrany w ramach ostatniego z wyżej wymienionych zestawów wywiadów został poszerzony o dokumentację dotyczącą działalności tych pięciu wybranych organizacji (w postaci programów, statutów, fotografii, wycinków prasowych i innych publikacji), zebraną w ramach studiów przypadku wybranych pięciu stowarzyszeń.

Rozmówcy zostali dobrani tak, aby możliwe było uzyskanie jak najszerzego wglądu w kondycję polskich organizacji imigranckich we Włoszech oraz czynników ją determinujących. Jeśli chodzi o wywiady z przedstawicielami włoskich instytucji, głównym kryterium doboru próby była chęć dotarcia do wszystkich szczebli administracji rządowej, w obrębie których odbywa się konceptualizacja, koordynacja i wdrażanie polityk integracyjnych. We Włoszech zasadnicze kompetencje w obszarze polityki społecznej, w tym w zakresie integracji imigrantów, leżą w gestii władz lokalnych i regionalnych, co przekłada się na duże zróżnicowanie działań, w szczególności pomiędzy częścią północną a środkowo-południową Włoch (Campomori i Caponio 2013). Ze względu na ograniczenia organizacyjno-logistyczne, związane z rozciągłością terytorialną Półwyspu Apenińskiego, zdecydowano się na przeprowadzenie wywiadów z władzami wszystkich szczebli dwóch regionów, usytuowanych na północny kraju, które od lat stanowią tradycyjne obszary docelowe migracji zarówno wewnętrznej (z południa kraju), jak i zewnętrznej. Do próby włączono

także reprezentantów trzeciego sektora, który we Włoszech odgrywa znaczącą rolę w zakresie integracji imigrantów, zwłaszcza w regionach południowych (Caponio 2004). Ostatecznie, próba została skonstruowana w taki sposób, jak przedstawia to Tabela 1.

Tabela 1. Wywiady z przedstawicielami instytucji włoskich zajmujących się koordynacją, kreowaniem i realizacją polityk imigracyjnych i integracyjnych we Włoszech

Lp.	Stosowany kod	Typ instytucji	Lokalizacja
1.	INS_1_IDI_POIE_Włochy	urząd miasta	duże miasto w północnych Włoszech
2.	INS_2_IDI_POIE_Włochy	administracja regionalna	region w północnych Włoszech
3.	INS_3_IDI_POIE_Włochy	administracja regionalna	region w północnych Włoszech
4.	INS_4_IDI_POIE_Włochy	urząd miasta	duże miasto w północnych Włoszech
5.	INS_5_IDI_POIE_Włochy	ministerstwo	zasięg ogólnokrajowy
6.	INS_6_IDI_POIE_Włochy	organizacja pozarządowa związana z włoskim Episkopatem Kościoła Katolickiego	zasięg ogólnokrajowy
7.	INS_7_IDI_POIE_Włochy	związek zawodowy oraz związana z nim organizacja pozarządowa	region w centralnej części Włoch

Wywiady, które przeprowadzono z ekspertami znającymi realia i specyfikę polskich stowarzyszeń we Włoszech, objęły obserwatorów polskiego życia stowarzyszeniowego w różnych regionach tego kraju, będących czasem także jego czynnymi uczestnikami. W efekcie, tak jak przedstawia to tabela nr 2, wywiadu udzielili reprezentanci polskiej służby dyplomatyczno-konsularnej, reprezentanci środowiska dziennikarskiego, Kościoła Katolickiego, a także świata akademickiego.

Tabela 2. Wywiady z ekspertami w zakresie polskich organizacji imigranckich we Włoszech

Lp.	Stosowany kod	Typ rozmówcy	Lokalizacja
1.	1_IDI_POIE	przedstawiciel urzędu konsularnego	Włochy północne
2.	2_IDI_POIE	przedstawiciel urzędu konsularnego	centralna część Włoch
3.	10_IDI_POIE	przedstawiciel Kościoła Katolickiego	centralna część Włoch
4.	11_IDI_E_POIE	przedstawiciel instytucji polskiej we Włoszech	centralna część Włoch
5.	12_IDI_E_POIE	przedstawiciel organizacji parasolowej i świata akademickiego	Włochy południowe
6.	13_IDI_E_POIE	przedstawiciel mediów	centralna część Włoch, Warszawa
7.	14_IDI_E_POIE	przedstawiciel mediów polonijnych	Włochy północne

Zgodnie z założeniami projektu, pięć podmiotów objętych badaniem w ramach studiów przypadku we Włoszech, miało charakter formalny. Wzięto więc pod uwagę organizacje, które posiadały osobowość prawną oraz formalną strukturę opisaną w zarejestrowanym statucie. W celu uzyskania możliwie najbardziej heterogenicznego zbioru, kierowano się w ich doborze trzema głównymi kryteriami: po pierwsze – stażem organizacji, tak aby możliwe stało się uwzględnienie nie tylko różnych etapów rozwoju stowarzyszeń, ale i ewentualny wpływ na ich kształt poszczególnych fal migracyjnych z Polski, z którymi te stowarzyszenia są związane. Po drugie – za potencjalnie istotny czynnik dla specyfiki organizacji uznano ich lokalizację. Dlatego do badania dobrano podmioty funkcjonujące w północnej, centralnej i południowej części Włoch (z uwagi na głębokie zróżnicowanie regionalne tego kraju). Po trzecie – uwzględniono zasięg działalności danego stowarzyszenia, dzięki czemu badanie objęło zarówno mniejsze, lokalne stowarzyszenia, jak i organizacje typu parasolowego. Strukturę próby przedstawia tabela nr 3. Rozłożenie badań na przestrzeni kilkunastu miesięcy umożliwiło także poznanie środowiska polskiego zaangażowanego w działalność stowarzyszeniową we Włoszech, co przełożyło się na możliwość dotarcia do rozmówców zróżnicowanych pod względem stażu w organizacji oraz roli w niej pełnionej, będących tym samym w stanie ukazać różne aspekty funkcjonowania poszczególnych stowarzyszeń w ich otoczeniu społecznym i instytucjonalnym.

Tabela 3. Wywiady z przedstawicielami polskich organizacji imigranckich we Włoszech

Lp.	Stosowany kod	Typ organizacji	Lokalizacja	Typ rozmówcy
1.	4_IDI_01a_POIE_Włochy	kulturalno-społeczna	duże miasto	przedstawicielka zarządu
2.	5_IDI_01b_POIE_Włochy	kulturalno-społeczna	duże miasto	przedstawicielka zarządu
3.	6_IDI_01c_POIE_Włochy	kulturalno-społeczna	duże miasto	przedstawicielka zarządu
4.	7_IDI_02_POIE_Włochy	kulturalna	duże miasto	przedstawiciel otoczenia organizacji
5.	8_IDI_03a_POIE_Włochy	parasolowa	duże miasto	przedstawicielka zarządu
6.	15_IDI_03b_POIE_Włochy	parasolowa	duże miasto	przedstawicielka zarządu
7.	24_IDI_03d_POIE_Włochy	parasolowa	duże miasto	przedstawiciel zarządu
8.	16_IDI_03c_POIE_Włochy	parasolowa	mała miejscowość	przedstawicielka otoczenia organizacji
9.	21,22,23_IDI_06a_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna	mała miejscowość	przedstawicielki zarządu
10.	21,22,23_IDI_06a_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna	mała miejscowość	przedstawicielki zarządu
11.	21,22,23_IDI_06a_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna	mała miejscowość	przedstawicielki zarządu

12.	25_IDI_06b_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna	wieś	przedstawicielka otoczenia organizacji, odbiorczyni usług
13.	17_IDI_05a_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna, edukacyjna	duże miasto	przedstawicielka zarządu
14.	18_IDI_05b_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna, edukacyjna	duże miasto	przedstawicielka zarządu
15.	19_IDI_05c_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna, edukacyjna	duże miasto	członkini organizacji
16.	20_IDI_05d_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna, edukacyjna	duże miasto	odbiorczyni usług
17.	26_IDI_07a_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna, edukacyjna	miasto średniej wielkości	przedstawicielka zarządu
18.	27_IDI_07b_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna, edukacyjna	miasto średniej wielkości	członkini organizacji
19.	28_IDI_07c_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna, edukacyjna	miasto średniej wielkości	przedstawicielka zarządu
20.	29_IDI_07d_POIE_Włochy	społeczno-kulturalna, edukacyjna	miasto średniej wielkości	przedstawicielka otoczenia organizacji

Największym wyzwaniem podczas badań terenowych, w trakcie zbierania wywiadów, okazało się duże rozproszenie polskich organizacji imigranckich na terenie Półwyspu Apenińskiego, a także często niewielkie rozmiary poszczególnych stowarzyszeń, czasem także ich efemeryczność. Spowodowało to, że dwukrotnie pojawiła się konieczność zmiany stowarzyszenia wybranego do badań z powodu niewystarczającej liczby osób do wywiadu.

Raport opiera się również na analizie danych ilościowych, których źródłem był sondaż instytucjonalny, przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”. Sondaż został opracowany w okresie od listopada 2016 do lipca 2017 roku metodą ankiety pocztowej. Została ona rozesłana do stowarzyszeń z bazy danych stworzonej w oparciu o informacje zawarte w wydawnictwach encyklopedycznych oraz leksykonach odnoszących się do o Polonii i Polaków za granicą (Dopierała 2005; Dopierała i Fokciński 2001), a także listy organizacji publikowane przez polskie urzędy konsularne we Włoszech. Ankieta została uzupełniona podczas terenowej części badań. Współczynnik realizacji próby wyniósł w przypadku stowarzyszeń polskich we Włoszech 49,2%. Dane zebrane w ten sposób są w raporcie zaprezentowane w dwojaki sposób, tj. poprzez podanie wartości liczbowej, jak również uzupełniając –

procentowej. Należy jednak mieć na uwadze, że te ostatnie nie odpowiadają rozkładowi procentowemu dla całego zbioru, a jedynie odnoszą się do przebadanej próby.

II. Kondycja polskich organizacji imigranckich we Włoszech

II.1. Ogólna charakterystyka polskich organizacji we Włoszech

II.1.1. Zarys historii polonijnej stowarzyszeniowości

Szacuje się, że obecnie istnieje we Włoszech około 40 polskich stowarzyszeń imigranckich, nie wliczając szkół społecznych, fundacji oraz instytucji związanych między innymi z Kościołem Katolickim. Wśród organizacji objętych badaniem metodą sondażu instytucjonalnego, największą dynamikę powstawania nowych stowarzyszeń odnotowano, jak wskazuje tabela nr 4 od 2004 roku. Znaczna część funkcjonujących aktualnie stowarzyszeń została założona w okresie od lat 90. ubiegłego wieku do roku 2003.

Tabela 4. Rok założenia organizacji

Przedział czasowy	Liczba	Procent
przed 1939 r.	0	0
1939-1950	0	0
1951-1989	0	0
1990-2003	11	37,9
od 2004 r.	18	62,1
Ogółem	29	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Nie oznacza to jednak, że przed rokiem 1990 nie istniały na terenie Włoch polskie stowarzyszenia. Biorąc pod uwagę sam tylko wiek XX, przed II wojną światową funkcjonowały w tym kraju organizacje o charakterze kulturalnym oraz pomocowym, które zostały założone przez polskich imigrantów. Były one jednak bardzo nieliczne i nie przetrwały próby czasu. U schyłku II wojny światowej, kiedy na terenie Włoch przebywało przez okres około trzech lat 100 tysięcy żołnierzy polskich związanych z Armią Andersa, podjęto szereg inicjatyw społecznych, kulturalnych oraz edukacyjnych (Henczel-Wróblewska 2006). Również ta działalność – ze względu na wyjazd prawie wszystkich, oprócz niewielkiej grupy, żołnierzy – nie przerodziła się w trwałe formy organizacyjne. Osoby, które zdecydowały się osiedlić we Włoszech powołały nowe stowarzyszenia zarówno o charakterze kulturowo-społecznym, samopomocowym, jaki zawodowym. Większość z nich zaprzestała jednak aktywności stosunkowo szybko ze względu na brak środków (Budakowska 2005). Jednak korzenie jednej z obecnie funkcjonujących organizacji, mimo iż zarejestrowanej dopiero w latach 90., sięgają tego właśnie okresu. Długoletnią działalność prowadziło także, nieistniejące już dziś, stowarzyszenie, będące oddziałem transnarodowej organizacji zrzeszającej polskich kombatantów. Nawiązując do tych tradycji, obecnie to rodziny byłych żołnierzy podjęły aktywność organizacyjną.

Według źródeł zastanych kolejne organizacje (w liczbie kilkunastu), powstały w latach 70. i 80. XX wieku. Część z nich powołana została wspólnie przez przedstawicieli emigracji żołnierskiej oraz migrantki, które przybyły do Włoch w okresie późniejszym, tj. głównie Polki, które weszły w związki małżeńskie z Włochami (Henczel-Wróblewska 2006). Zainicjowały one – często wraz ze swoimi włoskimi mężami – przede wszystkim szereg stowarzyszeń polsko-włoskich. Migrantki z tej fali stworzyły też odrębną, nieistniejącą już organizację. Lata 70. to także czas podjęcia pierwszych, nietrwałych (jak miało się okazać), prób integracji środowiska polskich organizacji we Włoszech (Budakowska 2005). Z kolei w latach 80., w związku z falą migracji solidarnościowej, utworzone zostały stowarzyszenia, mające reprezentować wobec władz włoskich Polaków ubiegających się o azyl. Po tym jak większość migrantów z tej fali opuściła Włochy, udając się głównie za ocean, organizacje te przestały funkcjonować (Paradowska, 1992).

W latach 90. ubiegłego wieku charakterystyczne dla polskiego życia organizacyjnego stało się pojawianie nowych organizacji, także poprzez instytucjonalizowanie dotychczasowych form stowarzyszania się (nadawanie im formalnej struktury oraz ich rejestrację). Podjęto również kolejną (tym razem trwałą) próbę integracji organizacji polskich we Włoszech, rozproszonych po całym Półwyspie Apenińskim. W wyniku tych działań powstał, istniejący do dziś, Związek Polaków we Włoszech – organizacja parasolowa, zrzeszająca kilkanaście podmiotów, w tym instytucji. Oprócz instytucjonalizacji i rejestracji istniejących już od pewnego czasu nieformalnych załączków organizacji, obserwuje się także powstawanie nowych (choć stosunkowo nielicznych) stowarzyszeń formalnych, związanych z falą poakcesyjną. W przypadku organizacji tworzonych przez najnowszych migrantów zauważalna jest również tendencja do skupiania się w grupy nieformalne, w tym powstawania bardziej lub mniej efemerycznych form organizacyjnych w przestrzeni wirtualnej, na przykład na portalach internetowych czy w mediach społecznościowych. Jeden z badanych tak opisuje to zjawisko:

Jest mniej relatywnie stowarzyszeń w tej chwili, z tej najnowszej fali, aczkolwiek tutaj mamy do czynienia z takim zjawiskiem organizacji ad hoc, czyli się zbierają i się kontaktują osoby, żeby zrobić jakiś projekt, żeby zrealizować jakąś inicjatywę. Są to osoby, które się kontaktują na Facebooku bez przerwy, są w stałym kontakcie i potem na przykład się skrzykują. (...) na pewno jest więcej stowarzyszeń z tych wcześniejszych fal, aczkolwiek te nowe mają inne formy działalności i inne formy przejawiania tej działalności. <2_IDI_E_POIE_Włochy>

Część badanych stowarzyszeń – jak wskazują ich liderzy – powstało w odpowiedzi na potrzeby zbiorowości własnej, na przykład po to, aby zapewnić pomoc dla lokalnego środowiska polskich migrantek w sposób bardziej systematyczny i skuteczny niż miało to miejsce w przypadku nieformalnej grupy wsparcia. O tego rodzaju okolicznościach, które miały wpływ na decyzję o założeniu organizacji formalnej, mówi jedna z badanych:

Nasze stowarzyszenie powstało (...), bo po prostu było nas o wiele, wiele więcej i było koniecznością, bo było tyle problemów związanych z pracą, ze złym traktowaniem Polaków w pracy. Każda z nas wie, może akurat wszystkie tutaj nie doświadczyły złego

traktowania, akurat te kobiety, które tutaj są, ale wiemy, znamy historie, wiemy różne, bardzo przykre rzeczy. <21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>

Według badanych liderów, jedną z podstawowych motywacji do tworzenia stowarzyszeń, była chęć integracji własnego kręgu towarzyskiego, jak też szerzej, zbiorowości polskiej w danym regionie czy we Włoszech. Tak nieformalne początki stowarzyszenia sprzed kilku dekad opisuje jeden z badanych:

Poznali się na studiach i zdecydowali, że założą (...) miejsce, gdzie się będą spotykać. <5_IDI_O1b_POIE_Włochy>

Podobnie przedstawia kontekst pojawienia się kilka lat temu kolejnego stowarzyszenia inna liderka:

(...) po 10 albo po 12 latach pobytu we Włoszech, można powiedzieć, tęsknota za krajem ojczystym i za kontaktami z Polakami dała się odczuć. I szukałam tych kontaktów. Ale to nie było takie proste, że wyszłam na ulicę i znalazłam kogoś. Więc wówczas, pamiętam, założyłam takie pierwsze biuro, polskie biuro usług (...) i tym sposobem starałam się poznać i przyciągnąć trochę Polaków. Działalność tego biura była bardziej komercyjna, aczkolwiek były organizowane również jakieś tam imprezy integracyjne, ale to dopiero w momencie, kiedy poznałam konsula (...) i razem zorganizowaliśmy pierwszą Wigilię. (...) I tym sposobem, organizując tę pierwszą Wigilię, udało się nawiązać kontakty z wieloma Polakami, również z wieloma Polakami, którzy coś robili. Albo z tymi, co by chcieli coś robić. I to był początek wszystkiego. <17_IDI_O5a_POIE_Włochy>

Jak wynika z sondażu instytucjonalnego, zdecydowana większość badanych podmiotów (25 na 28) jest formalnie zarejestrowana oraz ma formę stowarzyszenia. Badani liderzy nie wspominali o ewentualnych trudnościach, z jakimi mieliby się spotkać przy rejestracji stowarzyszenia. Zwracano jedynie uwagę, że zarejestrowanie ich organizacji jako stowarzyszenia typu ONLUS¹, wprowadzonego w 1997 roku przez włoskie prawodawstwo, wiąże się dla nich ze zbyt dużymi wyzwaniem:

Jest ONLUS, z tym że żeby organizacja miała cechy ONLUS, jeszcze coś trzeba by było mieć innego i na to nie czujemy się na siłach. <4_IDI_O1a_POIE_Włochy>

Posiadanie statusu ONLUS umożliwia danej organizacji szereg zwolnień podatkowych, ale wymaga prowadzenia nie tylko regularnej sprawozdawczości, a także określonej formy działalności, tj. takiej, która przeciwdziała lub walczy z wykluczeniem społecznym (DLGS 460/97).

Tabela 5. Status prawny organizacji

Fundacja		Stowarzyszenie		Związek stowarzyszeń		Inny		Ogółem
Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba
0	0	25	86,2	3	10,3	1	3,4	29

¹ ONLUS (*organizzazioni non lucrative di utilità sociale*) oznacza organizacje pozarządowe użyteczności społecznej, prowadzące działalność solidarystyczną.

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Absolutna większość z badanych stowarzyszeń ma też formę stosunkowo niewielkich organizacji o niezłożonej strukturze. Z reguły nie posiadają one wyodrębnionych lokalnych oddziałów.

Tabela 6. Struktura organizacji

Formalnie wyodrębnione oddziały lokalne				Organizacja formalnie wyodrębnionym oddziałem lokalnym szerszej struktury				Ogółem
TAK		NIE		TAK		NIE		
Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	Liczba	Procent	
2	6,9	27	93,1	6	20,7	23	79,3	29

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

II.1.2. Odbiorcy i zasięg terytorialny działań organizacji – stan obecny

Organizacje polskie we Włoszech są rozproszone na całym terytorium Półwyspu Apenińskiego. Regułą jest, że w danym mieście czy miejscowości istnieje jedno lub co najwyżej dwa polskie stowarzyszenia. Podobnie sytuacja przedstawia się też w skali regionu, z wyjątkiem Lacjum i stolicy kraju – Rzymem, gdzie liczebność polskich stowarzyszeń i instytucji jest znacznie wyższa. Przedstawiciele organizacji objętych sondażem wskazywali najczęściej, że obejmują one swym zasięgiem poziom lokalny i regionalny. Są więc przede wszystkim podmiotami średniego zasięgu, choć niemal równie często deklarowano ich otwarcie na odbiorców z terenu całych Włoch. O połowę rzadziej stwierdzano, że podejmowane działania są ukierunkowane na najbliższe sąsiedztwo danego stowarzyszenia, jak również, że aktywność organizacji sięga także na terytorium Polski. Jedna z badanych organizacji – poprzez swoją współpracę z europejską organizacją dachową – funkcjonuje w pewnym sensie także w skali europejskiej.

Tabela 7. Zasięg działania organizacji

Teren działań organizacji	Liczba	Procent ²
Najbliższe sąsiedztwo (osiedle, dzielnica)	6	20,7
Gmina lub powiat	13	44,8
Region	13	44,8
Cały kraj	12	41,4
Polska	5	17,2
Inaczej wyodrębnione terytorium	3	10,3

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

² Ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

Analiza wywiadów pogłębionych wskazuje, że podczas gdy w okresie PRL, aktywność taka miała charakter przeważająco pomocowy, obejmując także wsparcie dla opozycji demokratycznej, obecnie – choć ten rodzaj działalności też się pojawia (np. w formie zbiórki w przypadku wystąpienia na terenie Polski klęski żywiołowej czy wzięcia udziału w ogólnopolskiej cyklicznej akcji charytatywnej) – przybiera przede wszystkim formę kontaktów z instytucjami i organizacjami polskimi, między innymi oświatowymi.

Odbiorcy działań tych organizacji, które wzięły udział w sondażu, stanowią w ich ocenie grupę zróżnicowaną, o średniej liczebności. Najwięcej stowarzyszeń (11 z 27) zadeklarowało, że w ostatnim roku ich działania znalazły między 51-150 odbiorców. W przypadku ponad połowy (15 spośród 27) badanych stowarzyszeń liczba ta oscyluje w przedziale między 51 a 500 osób, co czyni z nich organizacje o średnim zasięgu pod względem liczby odbiorców. Wskazania na bardzo wąskie (poniżej 20 osób) czy szerokie (powyżej 10 tysięcy) grono odbiorców pojawiły się jedynie sporadycznie.

Tabela 8. Liczba odbiorców, którzy skorzystali z działań organizacji w ostatnim roku

Liczba odbiorców (w przedziałach)	Liczba	Procent
poniżej 20	1	3,7
21-50	4	14,8
51-150	11	40,7
151-500	4	14,8
501-2000	3	11,1
2001-5000	2	7,4
5001-10000	0	0
powyżej 10000	2	7,4
Ogółem	27	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Zróżnicowanie odbiorców działań badanych organizacji wiąże się przede wszystkim z falowością napływu migrantów z Polski na Półwysep Apeniński. Wyniki sondażu wskazują, że głównymi adresatami działalności tych stowarzyszeń są migranci³ zarobkowi z dekady lat 90. ubiegłego wieku. Wówczas napływ z Polski do Włoch stał się znaczący pod względem liczebności⁴. Drugą istotną, choć wskazaną ponad połowę razy rzadziej, grupę docelową stanowią w ocenie ankietowanych imigranci polityczni lat 80. Kolejno – pod względem częstotliwości – jako grupę docelową swojej aktywności wskazali ankietowani także Polaków, którzy przyjechali do Włoch dekadę wcześniej, czyli w latach 70. Podobnie często deklarowano, że działania organizacji kierowane są do obecnie już nielicznych kombatanów, którzy osiedli we Włoszech po II wojnie światowej oraz ich potomków. Jeśli chodzi o migrantów najnowszych (poakcesyjnych) wskazywano ich jako adresatów działań badanych stowarzyszeń z porównywalną częstotliwością jak kombatanów czy Polaków przybyłych do Włoch w latach 70.

³ Chodzi de facto głównie o migrantki - ze względu na wysoki współczynnik feminizacji napływu z Polski do Włoch

⁴ Więcej o tym wątku w części III.1

Co więcej, większość badanych organizacji nie wskazała, że posiada w swej ofercie działania skierowane do nowo przybyłych osób. Te, które taką aktywność podejmują, deklarują najczęściej, że polega ona na udzielaniu informacji i porad oraz działalności kulturalnej związanej z polskością. O połowę rzadziej wymieniano takie formy aktywności jak udzielanie pomocy prawnej, nauczanie języka kraju pobytu oraz działania na rzecz integracji wewnętrznej zbiorowości polskiej. Wyniki sondażu wskazują także, że jedynie sporadycznie zadeklarowana aktywność skierowana do migrantów poakcesyjnych przybiera formę wsparcia z zakresu ochrony zdrowia, pośrednictwa pracy czy pomocy socjalnej.

Tabela 9. Grupy imigrantów z Polski, które są głównymi adresatami działań organizacji

Adresaci działań organizacji	Liczba	Procent ⁵
Potomkowie imigrantów z XIX wieku	2	6,9
Potomkowie imigrantów sprzed II wojny światowej	2	6,9
Imigranci i ich potomkowie, którzy osiedlili się w kraju pobytu bezpośrednio po II wojnie światowej	7	24,1
Imigranci „marcowi” z 1968 roku	2	6,9
Imigranci z lat 70.	7	24,1
Imigranci „solidarnościowi” i polityczni z lat 80.	11	37,9
Imigranci zarobkowi z lat 90. i początku następnej dekady (do 2004 roku)	25	86,2
Imigranci poakcesyjni	7	24,1
Inne grupy	8	27,6
Trudno powiedzieć	2	6,9

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 10. Obszary aktywności stowarzyszeń wobec nowo przybyłych osób

Czy w ofercie organizacji są działania lub programy specjalnie skierowane do nowoprzybyłych osób z Polski?	Liczba	Procent
TAK	11	37,9
NIE	18	62,1
Ogółem	29	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Nieco mniej niż jedna trzecia ankietowanych stowarzyszeń wskazała inne jeszcze grupy odbiorców, związane, szeroko ujmując, ze społeczeństwem przyjmującym. Wymieniono wśród nich takie kategorie szczegółowe jak: „Włosi” oraz „Włosi zainteresowani Polską” oraz „małżeństwa mieszane” i „dzieci adoptowane przez włoskie pary”. Część organizacji kieruje więc swoje działania także do osób spoza polskiej grupy etnicznej.

⁵Ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

Analiza wywiadów pogłębionych prowadzi do wniosku, że badane organizacje deklarują otwarcie na całą zbiorowość polską we Włoszech, jak też na przedstawicieli społeczeństwa przyjmującego, przy czym każde z analizowanych stowarzyszeń jednocześnie wężiej definiuje grupę odbiorców, do której w pierwszej kolejności kieruje swoje działania. W zasadzie, stowarzyszenia adresują swoje działania przede wszystkim do tej części zbiorowości polskiej, z której się wywodzą, w sensie fali migracyjnej i/lub położenia społeczno-ekonomicznego. Dla przykładu, liderka stowarzyszenia, założonego i prowadzonego przez migrantki zatrudnione w sektorze opieki, wśród których przynajmniej część – czasem od kilku dekad – realizuje strategię migracji wahadłowej, wskazuje tą grupę jako głównych adresatów aktywności organizacji:

Jako prezydent reprezentuje większość kobiet, które tutaj pracują na stałe w innych domach, nie mają swego kąta, nie mają swego miejsca, pochodzą na wolne, muszą chodzić albo iść od sklepu albo gdzieś do baru się ogrzać, albo ochłodzić teraz.
<21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>

Z kolei organizacje związane z emigracją polityczną i nawiązujące do spuścizny emigracji niepodległościowej wyrażały dystans do migracji zarobkowej, choć nie było przy tym mowy o bezpośrednim wykluczaniu jej przedstawicieli z grona adresatów. Jak podkreślił jeden z liderów badanych stowarzyszeń:

Jest ta tzw. emigracja zarobkowa, z którą – muszę powiedzieć – kontakty były i są raczej trudne. <8_IDI_O3a_POIE_Włochy>

Analiza zebranych danych jakościowych potwierdza, że jedną z grup docelowych aktywności podejmowanych przez badane organizacje są również Włosi, także ci niepochodzący z rodzin mieszanych. Jak zauważa jedna z badanych:

(...) mamy prezentacje różnych książek, nie tylko Polaków, ale włoskie, bo nasza grupa jest polsko-włoska. 30% to są czyste rodziny włoskie, niemające nic wspólnego z Polską.
<6_IDI_O1c_POIE_Włochy>

Uzasadnieniem otwarcia aktywności stowarzyszeń na przedstawicieli społeczeństwa przyjmującego są nie tylko cele integracyjne ale także nieadekwatna (w opinii badanych liderów) wiedza wśród Włochów na temat polskiego dorobku historyczno-kulturowego, czy Polski w ogóle. Jeden z badanych wyraża to w sposób następujący:

Ja nie mówię tu o młodzieży, bo tym jak się nic nie powie, to nic nie wiedzą, ale o moich koleżankach, które mnie się pytały, czy ja mówię po niemiecku. Aż tak. (...) po 1978 roku, jak został wybrany papież Jan Paweł II, to wszyscy się zaczęli interesować Polską, bo tak to nie wiedzieli, kto to jest i skąd on przyszedł (...). No i wtedy zaczęli się interesować, zaczęli się interesować też historią Polski, ale niedużo. Zresztą to zależy też, w jakim środowisku (...). Ale w większości to oni absolutnie nic nie wiedzieli i w dalszym ciągu nie wiedzą na przykład na temat 2. Korpusu generała Andersa. <8_IDI_O3a_POIE_Włochy>

Analiza wywiadów wykazała jeszcze inny sposób definiowania grupy docelowej. Elementem włączającym do grona adresatów jest w pierwszym rzędzie nie tyle przynależność etniczna, co pełniona rola społeczna, np. rodzica, kobiety czy bycie imigrantem. Oto jak zdefiniowaną grupę docelową opisuje jedna zbadanych liderok:

(...) projekt jest skierowany głównie do cudzoziemek, ale nie wyklucza obecności ojców i osób nieposiadających dzieci. To jest projekt dla cudzoziemców i stworzony głównie przez cudzoziemców. <26_IDI_07a_POIE_Włochy>

Otwierając się na społeczeństwo przyjmujące, analizowane stowarzyszenie odwołuje się w sposób bezpośredni do jego wielokulturowości, na którą składa się obecność osób o rodowodzie imigranckim.

II.2. Działalność polskich organizacji we Włoszech

II.2.1. Cele organizacji

Z rozmów z liderami i ekspertami w dziedzinie polskiego życia organizacyjnego we Włoszech, jak też statutów stowarzyszeń, które poddane zostały analizie wynika, że mają one dążyć do realizowania celów nie o charakterze politycznym czy gospodarczym, a kulturowo-społecznym. Zadaniem wspólnym jest przy tym sprzyjanie, czy wręcz aktywne działanie na rzecz zwiększenia wewnętrznej integracji zbiorowości polskiej we Włoszech, czy to w danym regionie, czy na terenie całego kraju (w zależności od zasięgu organizacji). Różnie przy tym pojmuje się spoiwo w oparciu, o które proces wewnętrznej integracji polskiej społeczności we Włoszech ma zachodzić. Według liderów organizacji o dłuższym stażu, identyfikujących się z niegdysiejszą emigracją polityczną, sprzyjanie wewnętrznej spójności zbiorowości polskiej następuje poprzez odwoływanie się do zasad patriotyzmu i polskiej tożsamości narodowej, jak też podtrzymywanie więzi z Polską i jej tradycjami. Celem jest w tym ujęciu także zachowywanie pamięci historycznej, zbudowanej wokół dokonań Polaków we Włoszech, w szczególności tych związanych z 2. Korpusem Polskim gen. Władysława Andersa. Charakterystyczne dla zadań tej grupy stowarzyszeń jest także włączanie zadań z zakresu dyplomacji publicznej, których beneficjentem ma być kraj pochodzenia. Podmioty te są więc ukierunkowane na podejmowanie takiej aktywności, która zmierza do propagowania znajomości dorobku kulturalnego Polski w środowisku włoskim. Potrzebę tego typu działań podkreśla jeden z badanych liderów w sposób następujący:

(...) żeby Włochom pokazać kim jesteśmy, skąd jesteśmy, jaka jest nasza historia, co mamy wspólnego z Włochami, wspólną historię. I, żeby po prostu im pokazać też Polskę współczesną, bo w tej chwili na temat Polski w dalszym ciągu niedużo wiedzą. <8_IDI_03a_POIE_Włochy>

Cele tych organizacji obejmują też typowo: obronę dobrego imienia kraju pochodzenia oraz promowanie coraz lepszych relacji polsko-włoskich, poprzez pogłębianie i rozszerzanie na każdym polu więzi, łączących oba kraje.

Wśród stowarzyszeń utworzonych w ostatnich kilkunastu latach przez przedstawicieli migracji zarobkowej czy poakcesyjnej dominują natomiast cele ukierunkowane na realizację potrzeb grupy własnej. Pojawiają się zatem odniesienia do wsparcia społeczno-psychologicznego, aktywizacji zawodowej i społecznej, upodmiotowienia czy wreszcie pomocy materialnej dla przedstawicieli własnej zbiorowości. Istotnym zadaniem jest także zapewnienie dzieciom polskich imigrantów edukacji, przede wszystkim w odniesieniu do nauki języka polskiego. Spoiwem, które ma stanowić o integracji wewnętrznej zbiorowości polskiej, jest w przypadku tej

podgrupy stowarzyszeń aktywne budowanie relacji społecznych w ramach polskiej zbiorowości we Włoszech. Jak stwierdza w tym kontekście jedna z badanych:

Chodzi o to, żeby też zaktywować środowisko polonijne, pokazać i siłę, i potencjał, który w nas tkwi, zintegrować starą i nową Polonię, zrobić coś dla siebie własnymi siłami. Nie oczekiwać, że to spłynie, albo nic się nie dzieje i nie może się dzieć.
<26_IDI_07a_POIE_Włochy>

Stawianie sobie za cel integracji wewnętrznej polskiej zbiorowości we Włoszech nie wiąże się jednak w żadnym z powyższych przypadków z promowaniem postaw izolacjonistycznych. Przeciwnie, wśród katalogu celów analizowanych stowarzyszeń znajduje się także sprzyjanie włączaniu się Polaków we włoskie życie społeczno-kulturalne, a liderzy często deklarują aktywne wsparcie dla tego procesu. Stanowisko to tak przedstawia jeden z badanych liderów:

(...) jesteśmy obywatelami Włoch czy rezydentami Włoch i jesteśmy w pewnym sensie partnerami Polski mimo, że my oczywiście utożsamiamy się też jako Polacy, oczywiście, ale jesteśmy zintegrowani. I ten związek, właściwie on od początku podkreślał jedną ważną zasadę: że nie należy dążyć do getta i nie należy dążyć do asymilacji. Bo getto polega na tym, że siedzimy zamknięci w jakichś kręgach, wygadujemy na Włochów itd. bzdury, względnie asymilacja polega na tym, że ktoś przyjeżdża i chce się na siłę asymilować, właściwie zrezygnować ze swojej tożsamości polskiej. <24_IDI_03d_POIE_Włochy>

Wiele organizacji jest wręcz polsko-włoskich, co znajduje swoje odzwierciedlenie nie tylko w celach ale również w składzie grupy docelowej, w składzie członkowskim, w języku procedowania czy wręcz w ich nazwach. Jak jednak zwraca uwagę jeden z ekspertów, otwarcie na społeczeństwo włoskie i jego kulturę ma czasem charakter deklaracyjny, gdyż w podejmowanych działaniach nacisk zostaje położony na kulturę polską:

(...) te stowarzyszenia polsko-włoskie może mają jakąś niekonsekwencję w swoim myśleniu, bo wyrastają... słusznie wiedzą, że ich siłą jest to, że są związkiem polsko-włoskim, a nie tylko polonijnym, mają to nie tylko w nazwie, ale generalnie się integrują. (...) Więc z jednej strony robią wszystko, żeby wejść w tę tkankę włoską i żeby to było polsko-włoskie, a z drugiej strony zabiegają o to, żeby to było bardzo polskie.
<11_IDI_E_POIE_Włochy>

Biorąc pod uwagę Katalog szczegółowych zadań, jest on często zróżnicowany. Co więcej, w perspektywie diachronicznej dają się w niektórych przypadkach zaobserwować, także znaczące przemiany w zakresie priorytetowych celów badanych stowarzyszeń. Z czasem nastąpiło na przykład zwielokrotnienie zadań szczegółowych, czy precyzyjniej – zwiększenie ich ważności, w odpowiedzi na zmianę bazy członkowskiej i zwiększenie się heterogeniczności w ramach zbiorowości odbiorców. Jak podkreśla jedna z badanych:

U nas jest tak: każdy z członków (...) ma jakiś ulubiony cel. Każdemu się wydaje, że jego pomysł jest najlepszy i to jest najważniejszy cel. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

W efekcie, w ramach tego stowarzyszenia istnieje obecnie wiele równoważnych zadań, takich jak integracyjne, edukacyjne, kulturalne, charytatywne, które są realizowane przez poszczególnych działaczy, zgodnie z ich specjalizacją i zainteresowaniami. Innym

przykładem przemian celów, jaki miał miejsce w zbiorze analizowanych organizacji, jest przeniesienie akcentów. W przypadku, o którym mowa, początkowo kładziono nacisk na cele pomocowe, socjalne, ale z czasem pojawiły się też zadania o charakterze kulturalnym. Było to wynikiem zmian potrzeb odbiorców działań organizacji, jak wskazała jedna z rozmówczyń:

Potem z latami troszkę zmieniła się ta sytuacja. Zaczęto nas widzieć, zaczęto nas zapraszać, troszkę teraz przekształciła się ta nasza organizacja w organizację bardziej kulturalną. Pomagamy sobie, nie mamy takich problemów już w tej chwili. Jesteśmy w Unii, wszystkie z nas mówią po włosku. Myślę, że mówimy dobrze. Już wiem, gdzie chodzi co, czasami lepiej jest wyklócić się o kogoś, niż klócić się o samą siebie.
<21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>

II.2.2. Działania i przedsięwzięcia organizacji

Większość stowarzyszeń, które wzięły udział w sondażu (20 z 28) podejmowało w ostatnich dwóch latach aktywność w formie projektów. Przedstawiciele tylko jednej z badanych organizacji zadeklarowali, że jej działalność przybiera odmienną formę.

Tabela 11. Formy działalności organizacji w ciągu ostatnich dwóch lat

Kategoria	Liczba	Wartość procentowa
Działalność prowadzona w formie projektów	20	71,4
Trudno powiedzieć	7	25
Nie prowadzimy projektów, działamy na innej zasadzie	1	3,6
Ogółem	28	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 12. Liczba projektów organizacji w ciągu ostatnich dwóch lat

Kategoria	Liczba	Procent
1-5	5	25
6-10	8	40
11-20	6	30
21-50	1	5
51-100	0	0
Ogółem	20	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Wśród podmiotów, co do których zadeklarowano, że realizują działalność poprzez projekty, najliczniejszą grupę (8 z 20) stanowiły te, które według szacunków w ostatnich dwóch latach zrealizowały 6-10 projektów; 6 natomiast oceniło ich liczbę na 11-20, a zaledwie jedna z ankietowanych organizacji na 1-5. Podobnie, przedstawiciele tylko

jednej z ankietowanych organizacji oszacowali liczbę w ciągu ostatnich 24 miesięcy zrealizowanych projektów na 21-50. Badane organizacje wykazały więc w ostatnich dwóch latach stosunkowo niewielką aktywność.

Przy tym, w ocenie jednego z badanych ekspertów, że w ostatnim okresie aktywność stowarzyszeń uległa intensyfikacji:

Z perspektywy ostatnich lat, dwóch – trzech (...) ta działalność się bardzo rozszerzyła. Zarówno ilościowo, jakościowo jak i rodzajowo, nazwijmy to w ten sposób.
<2_IDI_E_POIE_Włochy>

Jeśli chodzi o aktywność badanych organizacji w najbliższej przyszłości, ankietowani deklarowali w większości (w przypadku 17 z 26 stowarzyszeń), że będzie się ona rozwijać. Natomiast 8 z nich wskazało, że zamierza utrzymać dotychczasowy jej poziom. Nie było przy tym wskazań na zamiar zakończenia czy zawieszenia działalności.

Tabela 13. Najbliższe plany dotyczące działalności organizacji

Kategorie	Liczba	Procent
Rozwijanie działalności	17	65,4
Utrzymywanie swojej działalności na tym samym poziomie	8	38
Trudno powiedzieć	1	3,8
Zawieszenie działalności	0	0
Zakończenie działalności	0	0
Ograniczenie działalności	0	0
Ogółem	26	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Respondenci zapytani o obszary, w ramach których ich organizacja podejmuje działania, wskazali ich wiele, za wyjątkiem aktywności związanej z finansami czy polityką. Przedstawiciele wszystkich lub prawie wszystkich badanych stowarzyszeń wymieniali działania związane z kulturą i sztuką, podtrzymywaniem tradycji i tożsamości narodowej czy promowaniem Polski w społeczeństwie przyjmującym. Niemal równie często (21-krotnie) wskazania dotyczyły aktywności sprzyjającej budowaniu stosunków bilateralnych pomiędzy Polską a Włochami. Połowa ankietowanych wskazała na działalność związaną z udzielaniem porad i pomocy dla nowych imigrantów z Polski niewiele mniej z edukacją i wychowaniem. W dalszej kolejności (11-krotnie) wymieniano działania międzynarodowe i rzecznictwo w obronie interesów Polaków. Mniej popularna (kilkukrotnie wskazania) jest aktywność w obszarze mediów, sportu i turystyki, czy ta nakierowana na określone grupy odbiorców, tj. młodzież, kobiety, kombatantów; jak również samopomoc, działalność charytatywna i ochrona zdrowia. Najczęściej natomiast wskazywano na aktywność w odniesieniu do spraw zawodowych czy religii.

Tabela 14. Pola działań organizacji

Kategoria	Liczba	Procent ⁶
Kultura i sztuka	28	96,6
Podtrzymywanie tradycji i tożsamości narodowej	27	93,1
Promocja Polski w społeczeństwie kraju pobytu	26	89,7
Budowanie stosunków bilateralnych między krajem pobytu a Polską	21	72,4
Porady i pomoc dla nowych imigrantów z Polski	14	48,6
Edukacja i wychowanie	13	44,8
Rzecznictwo – działania w obronie interesów Polaków	11	37,9
Działalność międzynarodowa	11	37,9
Media	8	27,6
Sprawy kobiet	8	27,6
Opieka społeczna i filantropia	8	27,6
Samopomoc	8	27,6
Sport, turystyka, rekreacja, hobby	7	24,1
Sprawy weteranów i kombatanatów	7	24,1
Ochrona zdrowia	7	24,1
Sprawy młodzieży	6	20,7
Sprawy branżowe i zawodowe	4	13,8
Badania naukowe	4	13,8
Religia	3	10,3
Ochrona środowiska	1	3,4
Inne	1	3,4
Polityka i ideologia	0	0
Finanse	0	0

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Zbieżnie z wyżej opisanymi wynikami sondażu – w odpowiedzi na pytanie o priorytetowe obszary działań badanych organizacji – ankietowani wskazali przede wszystkim działania ekspresyjne, związane z kulturą i sztuką oraz podtrzymywaniem tradycji i tożsamości narodowej, jak również promocję kraju pochodzenia we Włoszech. Ważnym obszarem okazała się także edukacja.

⁶Ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

Tabela 15. Kluczowe pola aktywności organizacji

Kategoria	Liczba	Procent ⁷
Kultura i sztuka	14	48,3
Podtrzymywanie tradycji i tożsamości narodowej	13	44,8
Promocja Polski w społeczeństwie kraju pobytu	11	37,9
Edukacja i wychowanie	9	31
Sprawy weteranów i kombatanatów	3	10,3
Media	2	6,9
Religia	1	3,4
Sport, turystyka, rekreacja, hobby	1	3,4
Porady i pomoc dla nowych imigrantów z Polski	1	3,4
Działalność międzynarodowa	1	3,4
Budowanie stosunków bilateralnych między krajem pobytu a Polską	1	3,4
Inne	1	3,4
Sprawy branżowe i zawodowe	0	0
Rzecznictwo – działania w obronie interesów Polaków	0	0
Polityka i ideologia	0	0
Badania naukowe	0	0
Sprawy młodzieży	0	0
Sprawy kobiet	0	0
Ochrona zdrowia	0	0
Opieka społeczna i filantropia	0	0
Samopomoc	0	0
Ochrona środowiska	0	0
Finanse	0	0

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Również analiza wywiadów pogłębionych potwierdza, że działania ekspresyjne, których efektem ma być nie tylko podtrzymywanie spójności polskiej zbiorowości we Włoszech, ale także dbałość o wizerunek jej oraz kraju pochodzenia, są jednym z najistotniejszych obszarów aktywności stowarzyszeń. Jak podkreśla jeden z badanych ekspertów:

(...) na pewno u nas główną działalnością jest (...) kultura i pozostała działalność. Czyli to jest wszystko, co dotyczy kultury, historii, dziedzictwa narodowego i tego typu kwestii. <2_IDI_E_POIE_Włochy>

⁷ Ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100.; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

Oprócz obchodów rocznicowych związanych z kalendarzem narodowym, jak też datami upamiętniającymi aktywność Polaków we Włoszech, stowarzyszenia podejmują w ramach działalności kulturalnej działania polegające na propagowaniu polskiej kultury wyższej. Tak opisuje ten obszar aktywności jeden z liderów:

Zajmują się przede wszystkim, wie Pani, popularyzacją polskiej kultury, organizują różnego rodzaju wieczorki, zapraszają ludzi z Polski, są koncerty, są odczyty, są wykłady. <13_IDI_E_POIE_Włochy>

Obecne są także w organizowanych wydarzeniach odniesienia do kultury popularnej:

(...) takie spotkania, na których nie tylko oni, jakby ze stowarzyszenia, ale również i inni zaproszeni mogą np. poznać naszą kulturę i tradycję, poprzez np. jedzenie, poprzez ugotowanie czegoś, zaserwowania jakiś dań polskich. <14_IDI_E_POIE_Włochy>

Istnieje przy tym pewne napięcie pomiędzy dążeniem do kultury wyższej a propagowaniem kultury ludowej. Jak charakteryzuje to zjawisko jedna z badanych:

My staramy się zawsze pokazać Polskę nie tylko od strony folklorystycznej czy Czarnej Madonny, całkowicie rezygnując tylko i wyłącznie z obrazu Polski widzianej jako strój regionalny, albo papież, całkowicie jakiś element taki normalny, tak jak każdy. Czy w muzyce, poezji, czy czymkolwiek. <21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>

W aktywności badanych organizacji obecne są też elementy związane z religijną obrzędowością, takie jak na przykład msza, malowanie pisanek czy mikołajki. Niektóre stowarzyszenia, które nawiązują do konserwatywnie pojętej polskości, odwołują się do tradycyjnego dwumianu Polak-katolik. Jednak pojmowanie związków między tymi dwoma etykietami identyfikacyjnymi nie jest, także i w tym środowisku, pozbawione kontrowersji. Jeden z rozmówców ujmuje to w sposób następujący:

Są też panie, które mają złą opinię, [o organizacji], bo one by chciały, żeby tu były msze polskie. Ja nie będę co niedzielę chodziła na mszę polską, nie będę jechała z drugiego końca miasta (...) bo to jest strata dla mnie całego dnia. Moja parafia to jest moja parafia włoska, bo ja jestem żoną Włocha. <6_IDI_O1c_POIE_Włochy>

Oprócz podtrzymywania tożsamości narodowej, organizacje podejmują próby rozwijania też tożsamości własnej zbiorowości polskiej we Włoszech. Dzieje się to na przykład poprzez poszukiwanie i zachowywanie śladów polskich we Włoszech, które przybiera różne formy – od pracy dokumentacyjnej do opieki nad grobami polskich żołnierzy, na przykład tych związanych z Armią Hallera. Jak opisuje jedna z badanych lidererek:

W Chivasso, w różnych miejscach w Pemoncie, w Cuneo, ale nawet na cmentarzu w Turynie są tablice z nazwiskami i imionami polskimi zupełnie zniekształconymi. To byli żołnierze, którzy zmarli tutaj nie w czasie walk, bo tutaj się nie odbywały walki, ale na skutek chorób zostali pochowani. Ich te nazwiska, są to nazwiska polskie, ale napisane zupełnie przypadkowo i po prostu te tablice były połamane, myśmy się nimi zajęli, naszym kosztem, przy pomocy oczywiście konsulatu, sporządziliśmy tę tablicę w marmurze. Była inauguracja, składamy wieńce i tak dalej. Zajęcie się tymi miejscami pamięci, to jest ważne. <4_IDI_O1a_POIE_Włochy>

Działania tego rodzaju obejmują jednak nie tylko groby żołnierskie, ale również wszystkie mogiły z polsko brzmiącymi nazwiskami:

Gdziekolwiek jest jakieś nazwisko polskie, jakiegoś nawet Polaka, który nie był członkiem (...). I te osoby tutaj nie mają rodziny. Więc są panie (...), które po prostu zajmują się przeniesieniem tych trumien w jedno, żeby było bliżej, żeby wszyscy ci Polacy byli mniej więcej w tym samym miejscu. Czy żeby to zostało odremontowane, czy ten napis poprawiony i tak dalej. Także i są osoby, które co roku w listopadzie, na święto zmarłych tam chodzą i świecą znicze, składają kwiatki. I dla nich to jest najważniejsze. To i Monte Cassino. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Powyższy rys działalności w obszarze ekspresyjno-wizerunkowym jest szczególnie charakterystyczny dla tych spośród badanych organizacji, które mają dłuższy staż, a zostały zapoczątkowane w środowisku emigracji kombatanckiej i późniejszej politycznej. Mimo że, z czasem aktywność niektórych z nich uległa modyfikacjom, w tym dywersyfikacji, to nadal wielu liderów szczególną wagę przykładają do tak pojmowanej działalności.

Stowarzyszenia o krótszym stażu kładą nacisk przede wszystkim na aktywność edukacyjną, na którą składa się nauczanie dzieci polskich imigrantów języka polskiego z elementami kultury i geografii. Działalność ta staje się też w ostatnich latach udziałem także tych spośród badanych stowarzyszeń, które istnieją dłużej. Jak zwraca uwagę jeden z ekspertów:

Drugą działalnością [po aktywności w zakresie kultury] jest działalność szkolnictwa i to jest kwestia, która jest w ostatnich latach bardzo rozwojowa i widać dużą ruchliwość, i zwiększenie też inicjatyw oraz ich jakości. <2_IDI_E_POIE_Włochy>

Prowadzenie aktywności edukacyjnej staje się też przyczynkiem do integracji lokalnej zbiorowości polskiej, co opisuje jedna z badanych:

(...) niektórzy rodzice przychodzą godzinę wcześniej, a jak nie mogą przyjść wcześniej, to na pewno większość zostaje. Rozmawiają ze sobą i to jest ważne. To jest ważne, bo nawiązują się przyjaźnie. I to jest ważne też dla polskości, ale też dla dzieci dlatego, że te dzieci nie przychodzą do szkoły tylko i wyłącznie po to, żeby się uczyć, ale przychodzą do szkoły, bo mają koleżankę, z którą też w czwartek czy w piątek, oprócz zajęć szkolnych, idą na pizzę i rozmawiają po polsku często. <18_IDI_05b_POIE_Włochy>

Działalność pomocowa badanych organizacji przybiera różne formy. Spotkania, jakie odbywają się w ramach stowarzyszenia, umożliwiają wytworzenie się grupy wsparcia czy to w sensie psychologicznym, czy rozumianej szerzej. Jedną z badanych przytacza przykład takiego działania:

No, spotykają się dziewczyny, jak są samotne, no to tutaj nie są same, mieszkają u innych osób(...). To daje taką siłę, że na przykład święta, Wielkanoc, różne wyjazdy na wycieczki, opowiadanie sobie o problemach, pomaganie sobie. <25_IDI_06b_POIE_Włochy>

Podejmowane działania pomocowe polegać też mogą na udzielaniu wsparcia finansowego. Choć jest to obszar aktywności badanych stowarzyszeń, który uległ znaczącej redukcji w czasie. Organizacje związane z migrantami kombatanckimi, z których część osiągnęła wysoką pozycję społeczno-ekonomiczną, dysponowały

znacznymi środkami, które były przeznaczone nie tylko na pomoc innym członkom stowarzyszenia znajdującym się w trudnej sytuacji życiowej, ale i osobom spoza tego kręgu. Działalność charytatywna – wówczas rozległa – sięgała nawet na terytorium Polski. Obecnie, jak zwracali uwagę badani działacze, tego typu działania są postrzegane jako poboczne, a nawet niepożądane. Osoba zajmująca się w organizacji tym właśnie obszarem, opisuje go w sposób następujący:

(...) bardzo niewdzięczny kawałek pracy. Bardzo niewdzięczny i nikt tego nie chce robić. My jesteśmy w zasadzie organizacją kulturalną, oświatową, ale no pomagamy sobie wzajemnie. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Przyczyną jest niedobór środków finansowych będących w gestii stowarzyszeń, co w przypadku chęci udzielenia pomocy wiąże się z koniecznością zaangażowania środków własnych. Również według badanych liderów, nie należy do rzadkości sytuacja, w której Polacy nadużywają możliwości uzyskania pomocy, między innymi finansowej. Jedną z rozmówczyń tak charakteryzuje trudności związane z tym rodzajem aktywności organizacji:

Na przykład pomagaliśmy takiemu chłopakowi, który przekroczył prędkość. Odebrali mu prawo na drodze, odebrali mu samochód, to wszystko – no i zajęliśmy się. Pojechałam po chłopaka, młody chłopak, dałam mu jeść, zawiozłam go, żeby miał gdzie spać. Pojechałam z nim do Suzy za moje własne pieniądze. Pojechałam z nim do Suzy, zapłaciłam za benzynę, żeby [mógł] odebrać te dokumenty. Bo on miał karę 400 euro, to dla niego były straszne pieniądze i to była jego pierwsza podróż. Powiem, że trochę przez ludzi jesteśmy wykorzystywani w ten sposób, bo to nie jest już nasza działka. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Aktywność rzecznicza, pojmowana jako reprezentowanie zbiorowości polskiej we Włoszech (czy to w skali kraju czy danego regionu), w obliczu praktycznego braku kontaktów z włoskimi władzami centralnymi, przybiera formę działań na poziomie lokalnym. Godnym podkreślenia jest fakt, (zważywszy na rozwinięte kontakty, jakie badane stowarzyszenia utrzymują z instytucjami polskimi⁸, także tymi z poziomu krajowego, jak np. Senat RP), że to właśnie głównie wobec strony polskiej badane organizacje reprezentują zbiorowość polską we Włoszech.

II.2.3. Rola polskich organizacji

Przedstawiciele organizacji stwierdzają udział że, rolę tychże podmiotów widzą przede wszystkim w sferze ekspresyjnej i wizerunkowej. Z wysoką częstotliwością wskazywano w sondażu, że stowarzyszenia mają do odegrania ważną rolę w zakresie budowania pozytywnego wizerunku Polaków we Włoszech (wskazania 24 z 26 organizacji), ale także obrazu Polski w tym kraju (23 z 26 organizacji). Za podobnie istotne uznano podtrzymywanie wśród polskiej zbiorowości we Włoszech polskiej tradycji i kultury, tworzenie więzi w jej ramach oraz utrzymywanie kontaktów z krajem pochodzenia. Nauczanie języka polskiego postrzegane jest jako ważne przez mniej

---

⁸ Więcej na temat w części II.3

znaczącą liczbę stowarzyszeń (16 z 25); przy tym 6 z nich uznaje ten obszar za mały ważny.

Oprócz sprzyjania spójności wewnętrznej polskiej zbiorowości we Włoszech i tworzenia jej pozytywnego wizerunku na zewnątrz, liderzy 14 organizacji uważają, że do ważnych zadań stowarzyszeń polskich należy wspieranie jej integracji ze społeczeństwem włoskim. Dodatkowo, 9 kolejnych organizacji uznaje ten obszar za stosunkowo istotny. Podobnie, liderzy kilkunastu ankietowanych stowarzyszeń uznali, że bycie reprezentantami polskiej zbiorowości we Włoszech, w sensie dbania o jej interesy w kraju pobytu, stanowi istotną rolę polskich organizacji. Na podstawie zebranych materiałów można wysnuć wniosek, że jest to rola jedynie w pewnym stopniu możliwa do wypełnienia, wzięwszy pod uwagę silne ukierunkowanie badanych organizacji na instytucje polskie oraz stosunkowo niewielki stopień rozwoju współpracy (lub jej brak) tych podmiotów z władzami włoskimi różnych szczebli⁹. Na niewystarczającą aktywność w tym zakresie zwraca uwagę jeden z badanych ekspertów:

No i oczywiście w tych celach szczególnych solidarności, to one mogą być również wdrażane na poziomie politycznym, na przykład, żeby bronić pewnych rzeczy, interesów takich czy innych władz i grup. (...) na pewno byłaby dobra reprezentacja tych Polaków w jakichś tam organach, ale taka aktywna... <12_IDI_E_POIE_Włochy>

Jeśli chodzi o działania pomocowe – czy to o charakterze socjalnym, czy prawnym – skierowane do nowoprzybyłych z Polski – nie jest to obszar postrzegany powszechnie przez badanych liderów jako kluczowa rola do odegrania przez polskie stowarzyszenia we Włoszech. Mniej niż połowa ankietowanych (10 z 25 stowarzyszeń) uznaje taką aktywność za ważną, a co więcej, zbliżona liczba organizacji (9) uważa, że jest to obszar mało istotny. Natomiast w przypadku szeroko pojętego wsparcia dla osób nowoprzybyłych w ich adaptacji do życia we Włoszech – jedynie mniejszość (8 stowarzyszeń) uznaje ten zakres działalności za zasadniczy, podczas gdy 9 organizacji jest przeciwnego zdania.

Tabela 16. Percepcja roli organizacji w funkcjonowaniu zbiorowości polskiej we Włoszech

Kategoria		Ważna	Średnio ważna	Mało ważna	Ogółem
Tworzenie w społeczeństwie kraju pobytu pozytywnego wizerunku Polaków mieszkających w tym kraju	Liczba	24	2	0	26
	Procent	92,3	7,7	0	100
Tworzenie w społeczeństwie kraju pobytu pozytywnego wizerunku Polski	Liczba	23	3	0	26
	Procent	88,5	11,5	0	100
Podtrzymywanie polskiej	Liczba	23	2	1	26

⁹ jw.

tradycji i kultury wśród osób pochodzących z Polski	Procent	88,5	7,2	3,8	100
Utrzymywanie więzi z Polską	Liczba	22	3	1	26
	Procent	84,6	11,5	3,8	100
Tworzenie i utrzymywanie więzi między osobami pochodzącymi z Polski	Liczba	21	4	1	26
	Procent	80,8	15,4	3,8	100
Reprezentowanie interesów Polaków mieszkających w kraju pobytu	Liczba	17	5	4	26
	Procent	65,4	19,2	15,4	100
Nauczanie języka polskiego	Liczba	16	3	6	25
	Procent	64	12	24	100
Integracja Polaków mieszkających w kraju pobytu ze społeczeństwem tego kraju	Liczba	14	9	3	26
	Procent	53,8	34,6	11,5	100
Pomoc (np. socjalna, prawna) osobom pochodzącym z Polski	Liczba	10	6	9	25
	Procent	40	24	36	100
Pomoc w adaptacji nowych imigrantów z Polski	Liczba	8	8	9	25
	Procent	32	32	36	100
Egzekwowanie ustaleń/porozumień bilateralnych pomiędzy krajem pobytu a Polską	Liczba	6	8	12	26
	Procent	23,1	30,8	46,2	100
Rozwój gospodarczy i finansowy Polaków mieszkających w kraju pobytu	Liczba	4	8	14	26
	Procent	15,4	30,8	53,8	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Z wywiadów pogłębionych oraz analizy innych zebranych materiałów wyłania się obraz dwóch odrębnych form konceptualizacji i realizacji ról pełnionych przez polskie stowarzyszenia. Formy te można scharakteryzować poprzez odwołanie do dwóch typów idealnych, tj. organizacji o nastawieniu *misyjnym* oraz *pragmatycznym*. W pierwszym przypadku w centrum zainteresowania stoi kultura polska, a stowarzyszenia są jej depozytariuszami i promotorami. Przy tym polskość – ujmowana jest głównie z perspektywy kultury wysokiej, a także stanowi wartość autoteliczną, której pielęgnowanie i upowszechnianie staje się rodzajem misji. W organizacjach typu misyjnego za istotę działalności przyjmuje się zachowywanie kultury ojczystej oraz śladów polskości we Włoszech, które związane są przede wszystkim z przeszłością kombatancką, jak również artystyczną, w tym literacką. Istotnym beneficjentem działań ma być także kraj pochodzenia. Dominacja rysu organizacji misyjnej widoczna jest przede wszystkim w działalności stowarzyszeń wyłonionych przez niepodległościowe środowisko emigracji politycznej.

W drugim przypadku, kultura polska jest traktowana raczej w kategoriach zasobu praktycznego, raczej niż jako wartość sama w sobie. Główne formy działalności tego typu stowarzyszeń obejmują aktywność edukacyjną ukierunkowaną na budowanie dwukulturowości i dwujęzyczności, jak też działania integrujące i samopomocowe. Innymi słowy, ten typ organizacji jest zogniskowany na realizacji własnej grupy odbiorców. Rys tego typu organizacji odnaleźć można wśród stowarzyszeń o krótszym stażu, związanych z falą migracji zarobkowej i poakcesyjnej.

II.3. Polskie organizacje we Włoszech w otoczeniu instytucjonalnym i społecznym

II.3.1. Relacje organizacji z innymi polskimi organizacjami imigranckimi

Z przeprowadzonych badań wynika, że analizowane stowarzyszenia są typowo stosunkowo niewielkie i silnie osadzone w środowisku lokalnym. Rzadko zdarza się, by w tej samej miejscowości istniały dwa stowarzyszenia polskie. W skali regionu (z wyjątkiem Lacjum ze stolicą w Rzymie) nieczęsto jest ich więcej niż kilka. Niemniej jednak, zarówno wyniki sondażu instytucjonalnego, jak i analiza wywiadów pogłębionych oraz materiałów opracowanych przez organizacje i media polskojęzyczne we Włoszech, wskazują, że stowarzyszenia polskie w tym kraju podejmują między sobą współpracę. Wśród organizacji, które wzięły udział w sondażu, przedstawiciele tylko jednej z nich zadeklarowali, że w ich przypadku tak nie jest. Aż połowa z badanych stowarzyszeń (13 z 26) podejmuje współpracę z innymi polskimi organizacjami jedynie sporadycznie. Regularnie czyni to natomiast prawie połowa z nich (12 z 26). Jeśli chodzi o współdziałanie z polskimi organizacjami imigranckimi funkcjonującymi poza terytorium Włoch, to tutaj liczba podmiotów niepodjemujących współpracy sięga jednej czwartej badanych (6 z 24), rzadsze są też wskazania na kooperację regularną jak i sporadyczną.

Tabela 17. Współpraca z innymi polskimi organizacjami etnicznymi

Kategorie		Nie współ-pracujemy	Współ-pracujemy sporadycznie	Współ-pracujemy regularnie	Ogółem
Inne polskie organizacje we Włoszech	Liczba	1	13	12	26
	Procent	3,8	50	46,2	100
Inne polskie organizacje działające poza terenem Włoch	Liczba	6	8	10	24
	Procent	25	33,3	41,7	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Ponadto z analizy wywiadów pogłębionych i materiałów zastanych wynika, że współpraca pomiędzy polskimi organizacjami we Włoszech pozostaje niepgłębiona. Dominują te formy, które uznać można za powierzchowne. Kooperacja polega więc zazwyczaj na wymianie informacji, ewentualnie wzajemnym uczestnictwie w wydarzeniach organizowanych przez jednego z partnerów organizacyjnych. Jedna z badanych w następujący sposób opisuje taki przypadek:

(...) ponieważ powstały też jakieś inne stowarzyszenia (...) my stawiamy też bardzo na współpracę. Przykładem może być nawet to, że w momencie, kiedy oni zakładali też szkołę u siebie, to my z naszymi nauczycielami pojechaliśmy do nich, zrobiliśmy im szkolenie: jakich książek używać, jak pisać programy, jak nauczać. Bo raczej stawimy na to, żeby się dzielić, jak organizujemy jasełka, zapraszamy ich, oni przyjeżdżają. Jeżeli oni robią jakieś inicjatywy, też nas zapraszają, my też jedziemy.
<17_IDI_O5a_POIE_Włochy>

Czasem współudział w danym wydarzeniu jest też wynikiem inicjatywy strony trzeciej, tj. polskiego urzędu konsularnego. Do rzadkości należy taki rodzaj współdziałania, który polegałby na przykład na wspólnym organizowaniu danego przedsięwzięcia.

We Włoszech istnieją trzy sformalizowane płaszczyzny kooperacji pod postacią organizacji o charakterze parasolowym, w tym taka, która skupia podmioty, prowadzące działalność edukacyjną. Większość stowarzyszeń, które wzięły udział w sondażu (15 z 25) należy do co najmniej jednego z tych porozumień. Jednakże, co warto podkreślić, 10 nich nie jest obecnie ich członkami.

Tabela 18. Przynależność do porozumień polskich organizacji we Włoszech

Kategoria	Liczba	Procent
Tak	15	60
Nie	10	40
Ogółem	25	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Oprócz organizacji dachowej istniejącej od lat 90. XX w., we Włoszech funkcjonuje od kilku lat drugie stowarzyszenie tego typu, znacznie mniej liczne, które powstało w wyniku rozłamu, do jakiego doszło w tej pierwszej organizacji. Oba porozumienia pozostają w stosunku do siebie w relacji konkurencji.

Również w płaszczyźnie organizacji parasolowych współpraca między poszczególnymi podmiotami członkowskimi odbywa się głównie w podobnych, jak wyżej opisane, formach. Prowadzą one wymianę informacji na temat działalności poszczególnych stowarzyszeń, między innymi za pośrednictwem wydawanego kwartalnika czy też spotkań w ramach pracy zarządu oraz corocznych zjazdów. Jak już wspomniano – chociaż poszczególne organizacje współuczestniczą w wydarzeniach organizowanych przez inne podmioty, to jednak do rzadkości należą przedsięwzięcia realizowane wspólnie. Wyjątek stanowi tutaj wspomniana organizacja branżowa, która jest przykładem inicjatywy mającej wspierać także bardziej pogłębione formy

współdziałania. Jeden z badanych liderów, tak opisuje okoliczności jej powstania i pierwsze podjęte działania:

[Organizacja] powstała (...) kiedy to zorganizowałyśmy pierwszą konferencję metodyczną dla nauczycieli polonijnych we Włoszech. (...) zaprosiliśmy wszystkich nauczycieli z całych Włoch, którzy prowadzą tego typu szkoły czy zajęcia szkolne, organizując dla nich szkolenia i zaprosiliśmy również szkoły państwowe – Szkolne Punkty Konsultacyjne. (...) był taki panel dyskusyjny, kiedy stwierdziliśmy: słuchajcie, no chwila. My robimy wszyscy to samo, nie jesteśmy w stanie uzyskać żadnej pomocy, dlaczego się nie zrzeszymy i nie zrobimy czegoś? No i tym sposobem napisaliśmy statut (...). Powiem tak: jest to organizacja stricte parasolowa, która zajmuje się tylko i wyłącznie jednym tematem, czyli rozwojem oświaty polonijnej we Włoszech. Oprócz tego, że pomagamy, czy to telefonicznie, czy mailowo, czy nawet jadąc i szkoląc tych nauczycieli. Kończymy robić poradnik, jak założyć szkołę polonijną, nagraliśmy już reklamę o dwujęzyczności (...).

<17_IDI_O5a_POIE_Włochy>

II.3.2. Relacje organizacji z instytucjami oraz sektorem pozarządowym kraju przyjmującego - Włoch

Wyniki przeprowadzonego sondażu wykazują, że ponad połowa badanych organizacji nie nawiązała współpracy z włoskimi władzami szczebla krajowego (12 z 22) i regionalnego (13 z 23). Wyjątek stanowią władze lokalne, z którymi współpracę podjęło 16 na 22 badanych organizacji, przy czym – co znamienne – większość z nich rozwija te kontakty jedynie sporadycznie.

Tabela 19. Współpraca z partnerami instytucjonalnymi we Włoszech według kategorii

Kategorie		Nie współpracujemy	Współpracujemy sporadycznie	Współpracujemy regularnie	Ogółem
Rząd i inne instytucje państwowe szczebla krajowego we Włoszech	Liczba	12	4	6	22
	Procent	54,5	18,2	27,3	100
Rząd i inne instytucje państwowe szczebla regionalnego	Liczba	13	8	2	23
	Procent	56,5	34,8	8,7	100
Samorząd lokalny	Liczba	6	12	4	22
	Procent	27,3	54,5	18,2	100

Rady obcokrajowców, migrantów lub rady integracyjne	Liczba	12	5	6	23
	Procent	52,2	21,7	26,1	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Badani liderzy oraz eksperci w zakresie polskiego życia organizacyjnego we Włoszech wskazywali, że praktycznie nie istnieją bezpośrednie relacje pomiędzy polskimi stowarzyszeniami a władzami włoskimi na szczeblu centralnym, natomiast jeśli kontakty takie mają miejsce, to przede wszystkim za pośrednictwem i przy wsparciu polskiej placówki dyplomatyczno-konsularnej. Jeden z badanych tak postrzega relacje z włoską administracją szczebla krajowego i regionalnego:

Oni nam nie przeszkadzają w naszym działaniu, ale muszę powiedzieć, że nie mamy też żadnej pomocy bezpośredniej. <8_IDI_O3a_POIE_Włochy>

Rozwinęły się natomiast kontakty między analizowanymi organizacjami a włoskimi władzami szczebla lokalnego. Mają one jednak zróżnicowany zakres i przybierają różne formy, choć, jak zwraca uwagę jedna z badanych, są to relacje o charakterze często powierzchownym:

Przychodzą politycy, głównie jak się zbliżają jakieś wybory, mamy zaprzyjaźnionych polityków z różnych partii. Oni przychodzą, żeby zebrać sobie głosów, a potem stają się przyjaciółmi [organizacji]. Przychodzą na wszystkie nasze przyjęcia, uroczystości. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Czasem jednak stowarzyszeniom udaje się uzyskać wsparcie, a jak zauważa jeden z badanych ekspertów, współpraca z władzami lokalnymi może stać się wręcz kluczowym czynnikiem dla kondycji organizacji:

W bardzo dużej mierze organizacje, które potrafiły lub mają ten taki bliski kontakt z władzami miejscowymi, dają sobie radę bardzo dobrze (...). Mogę tutaj dawać przykłady takich organizacji, które jakby funkcjonowały trochę w oderwaniu od środowiska miejscowego, natomiast jak weszły w takie bliższe... bliższą współpracę i kontakty z władzami miejscowymi, jakby od razu dostały te organizacje skrzydeł, bo urzędy miast są w stanie pomóc tym organizacjom, nawet udzielić im jakiegoś schronienia w sensie lokalu dla działalności organizacyjnej. I to od razu nabiera innego charakteru. <1_IDI_E_POIE_Włochy>

Nawet dobre relacje z przedstawicielami lokalnego samorządu, czy innymi słowy rozpoznawalność organizacji, nie gwarantują wsparcia finansowego dla jej działań. Czasem jednak stowarzyszenia w wyniku nawiązania kontaktów z władzami lokalnymi uzyskują wsparcie, najczęściej, jak wspomniano wyżej, w formie nieodpłatnego udostępnienia lokalu. Jak podkreśla jeden z ekspertów, znacznie rzadziej udaje się pozyskać bezpośrednio dofinansowanie:

Czasem gmina, miasto czy urząd, da jakieś pieniążki, np. na wydrukowanie plakatów. Ale to są bardzo, bardzo drobne pieniążki, nie ma czegoś większego, prawda.
<14_IDI_E_POIE_Włochy>

Przy wielu samorządach lokalnych, a także na innych szczeblach administracji w ramach regionów, utworzone zostały rady obcokrajowców. Mają one stanowić reprezentację lokalnej zbiorowości imigranckiej. Ponad połowa badanych polskich organizacji (12 z 23) w ogóle nie współpracuje z tymi organami. Regularnie taką współpracę podejmuje około jedna czwarta (6 z 23). Instytucja rady obcokrajowców ma jednak charakter czysto konsultacyjny, co przekłada się na ograniczony wpływ, jaki organ ten ma na decyzje podejmowane w ramach danej jednostki władz regionalnych czy lokalnych w odniesieniu do ludności napływowej. Jego ograniczoną efektywność wyraźnie podkreślił jeden z badanych liderów, zwracając jednocześnie uwagę, że rada taka może stanowić, mimo swojego ograniczonego wpływu, istotne źródło informacji:

Konsulta Komunalna Emigrantów to się tak nazywa (...). To jest bardzo ciekawa rzecz i bardzo ważna, dlatego że to daje nam prawo, emigrantom, uczestniczyć w zebraniach komunalnych zarządu Urzędu Miasta. W tym, co się dzieje na terenie miasta. My właściwie nie jesteśmy żadnym organem wykonawczym, ale możemy zawsze podać naszą opinię i powinni się liczyć z naszym głosem. To jest taki nasz głos w tej całej polityce. (...) Ale różnie to bywa, politycznie sprawa, ostatnimi czasy jest tak, że 25 osób jest w tej Konsulcie ze wszystkich kontynentów. Z Europy wiadomo, że jest ich bardzo dużo, ale jest Ameryka, jest Afryka. Problem polega na tym, że w tej chwili, jak się zaczęły wybory, jak trzeba było, to oni nas widzieli, a teraz nie doczekasz się. Do następnych wyborów. Niedługo się zaczną nami interesować. <21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>

Absolutna większość analizowanych organizacji (21 z 22) deklaruje, że nie podejmuje współpracy z partiami i innymi organizacjami o charakterze politycznym, zachowując w tej sferze neutralność. Co więcej, jedyna, która taką współpracę podejmuje, stwierdza, że czyni to sporadycznie. Odmienne jest w przypadku kooperacji z Kościołem i związkami wyznaniowymi. Badane stowarzyszenia rozwijają kontakty z podmiotami religijnymi porównywalnie często jak ma to miejsce w odniesieniu do włoskich władz lokalnych (odpowiednio 17 z 22 wobec 16 z 22); przy czym 8 z nich podejmuje współpracę z Kościołem i innymi związkami wyznaniowymi regularnie.

Jeśli chodzi o współpracę z mediami, podobnie jak w przypadku włoskich instytucji państwowych, najliczniej badane organizacje (w 20 z 24 przypadków) podejmują współpracę z mediami lokalnymi, choć jest to w przeważającej części (w 17 z 23 przypadków) współpraca sporadyczna. Zdecydowana większość badanych podmiotów (19 z 23) utrzymuje kontakty z polskojęzycznymi mediami na terenie Włoch, w przypadku 12 stowarzyszeń jest to współpraca regularna.

Wyniki sondażu pokazały znaczące otwarcie na podmioty organizacyjne utworzone przez przedstawicieli innych zbiorowości etnicznych obecnych we Włoszech. Większość analizowanych stowarzyszeń (20 z 24) deklaruje współpracę z nimi. Połowa z nich czyni to regularnie, połowa sporadycznie. Dzieje się to jednak przede wszystkim na terytorium Półwyspu Apenińskiego, gdyż biorąc pod uwagę współpracę z tego samego rodzaju partnerami, funkcjonującymi poza granicami Włoch, (16 z 22) większość analizowanych polskich stowarzyszeń nie rozwinęła z nimi relacji.

Tabela 20. Współpraca z innymi podmiotami we Włoszech według kategorii

Kategorie		Nie współpracujemy	Współpracujemy sporadycznie	Współpracujemy regularnie	Ogółem
Partie i organizacje polityczne we Włoszech	Liczba	21	1	0	22
	Procent	95,5	4,5	0	100
Kościoł, związki wyznaniowe na terenie Włoch	Liczba	5	9	8	22
	Procent	22,7	40,9	36,4	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 21. Współpraca z mediami we Włoszech według kategorii

Kategorie		Nie współpracujemy	Współpracujemy sporadycznie	Współpracujemy regularnie	Ogółem
Media ogólnokrajowe	Liczba	11	8	3	22
	Procent	50	36,4	13,6	100
Media lokalne	Liczba	4	17	3	24
	Procent	16,7	70,8	12,5	100
Polskojęzyczne media na terenie Włoch	Liczba	4	7	12	23
	Procent	17,4	30,4	52,2	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 22. Współpraca z innymi organizacjami etnicznymi we Włoszech

Kategoria	Liczba	Procent
Nie współpracujemy	4	16,7
Współpracujemy sporadycznie	10	41,7
Współpracujemy regularnie	10	41,7
Ogółem	24	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 23. Współpraca z innymi organizacjami etnicznymi poza terenem Włoch

Kategoria	Liczba	Procent
Nie współpracujemy	16	72,7
Współpracujemy sporadycznie	5	22,7
Współpracujemy regularnie	1	4,5
Ogółem	22	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Z analizy wywiadów pogłębionych wyłania się obraz nieczęstej współpracy z przedstawicielami innych zbiorowości imigranckich, zaangażowanymi w działalność organizacyjną. W przypadku, gdy takie kontakty zostały nawiązane, pozostają one głównie powierzchowne i przybierają formę przede wszystkim wzajemnego uczestnictwa w wydarzeniach organizowanych przez stowarzyszenie partnera. Zauważalna jest przy tym pewna różnica pomiędzy badanymi organizacjami nawiązującymi do spuścizny emigracji politycznej, a tymi utworzonymi przez migrantów zarobkowych. Jeśli te pierwsze podejmują współpracę z omawianymi tu podmiotami, to wyłącznie (jak zwracają uwagę badani liderzy) z organizacjami takiej grupy etnicznej, która jest przez nich postrzegana jako zintegrowana w kraju przyjmującym i ciesząca się wysokim prestiżem społecznym. Natomiast do innych zbiorowości imigranckich, widzianych jako obcy wizerunkowo, zachowują oni wyraźny dystans. Jak zwraca uwagę jeden z rozmówców, wynika to z chęci utrzymywania takiego wizerunku Polaków we Włoszech, który nie nawiązuje do kultury ludowej i popularnej:

Na przykład jest przy kurii biuro, które się zajmuje imigrantami i jest w dniu emigranta... znaczy oni nas proszą, żeby przyjść w kostiumach tam na... pokazać się jako grupa, nam to nie odpowiada. My nie chcemy być charakteryzowani etnicznie, bo ci właśnie Peruwiańczycy... Peruwianie, nawet nie wiem jak się to mówi teraz po polsku, oni chodzą właśnie grupą i tam grają jakoś... W strojach ludowych, ale to jest wszystko takie troszeczkę nieeleganckie. Z nimi są potem problemy związane z porządkiem publicznym, oni tutaj grillują w parkach miejskich – ludzie narzekają – więc my nie chcemy być... nie chcemy być tak samo odbierani. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Częstsze kontakty z organizacjami innych grup etnicznych, ale także z włoskimi organizacjami pozarządowymi utrzymują te spośród badanych polskich stowarzyszeń, które są związane z migracją ekonomiczną z lat 90. XX w., czy falą poakcesyjną. Również ta współpraca przybiera jednak przede wszystkim formę relacji towarzyskich, przejawiając się we współuczestnictwie w organizowanych wydarzeniach. Główną przyczyną takiej sytuacji w opinii badanych jest odmiennność celów, co w konsekwencji przekłada się na niepodjęcie wspólnych przedsięwzięć:

Od czasu do czasu można się spotkać, ale praktycznie widzę, że tak na co dzień lepiej się znajdują, jak są między sobą, sobie organizują. (...) Dyplomatycznie można coś z tego skonstruować, ale tak na co dzień jest to po prostu niemożliwe, bo każdy ma inne potrzeby. Zarówno jest to związane, nawet jeśli chodzi o nas samych Polaków – o wiek. Wszystko ma swoje znaczenie. Oni chcą co innego, ty jesteś w innym etapie życia, wobec tego oczekujesz czegoś innego. Ale generalnie jeśli chodzi o stronę kulturową, „polityczną”, jest wszystko

do zrobienia. Za każdym razem, jak się organizuje jakieś większe wydarzenie na święta, biorą udział również, jest bardzo ładnie, wszyscy przygotowują się i jest bardzo tak spokojnie, przyjacielsko. Ale to nie ma podłoża takiego głębokiego, to jest bardziej wszystko takie powierzchowne. <21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>

W polu działań najnowszych organizacji pojawiła się też próba nawiązania pogłębionej formy współpracy z przedstawicielami innych zbiorowości imigranckich. Podjęto się realizacji projektu, skierowanego do kobiet migrantek, tj. do kategorii społecznej niezależnej od konkretnego pochodzenia etnicznego. Jedna z badanych tak charakteryzuje tą próbę:

My ogólnie, jak na przykład organizowałyśmy ten projekt, to byłyśmy jak najbardziej otwarte i nawet to było też... to było nam zalecone przez urząd miasta, żeby promować ten projekt wśród innych organizacji, których jest tutaj dużo. (...) Chyba bym nie przesadziła, jakbym powiedziała, że każda grupa jakaś tam etniczna, narodowościowa, ma tutaj jakąś swoją organizację. Prawie każda ma. Więc my wysyłałyśmy maila, ale ponadto nie mogłyśmy za bardzo nic zrobić, bo jakby osobiście się nie znamy z innymi organizacjami. Wiem, że bardziej jakieś znajomości, jeśli chodzi o osobiste znajomości, ma jedna z naszego zarządu dziewczyna, ale to są organizacje włoskie, te genueńskie, które tutaj są. Ale my właśnie też informowałyśmy inne organizacje. Na przykład jedna organizacja kobiet latynoamerykańskich, nie nazywa bodajże, była zainteresowana w ogóle naszą działalnością. I Ola właśnie poszła na spotkanie ich, bo one się jakoś tam spotykają w tym lokalu, który my też okupujemy, również z urzędu miasta. Więc ona przedstawiła nasz projekt wtedy, bo to – mówi -, projekt skierowany do kobiet też ogólnie, nie tylko do Polek, więc one były zainteresowane i zostało to im przedstawione. <27_IDI_O7b_POIE_Włochy>

II.3.3. Relacje organizacji z instytucjami polskimi

Zdecydowanie największą intensywnością z wszystkich wymienionych do tej pory podmiotów cechują się kontakty pomiędzy polskimi organizacjami (objętymi badaniem) a polskimi przedstawicielstwami dyplomatyczno-konsularnymi. Regularną współpracę podejmuje aż 21 z 25 organizacji, które wzięły udział w sondażu, pozostałe 4 z nich utrzymuje natomiast chociaż sporadyczne kontakty. Regularne relacje z instytucjami polskimi szczebla krajowego rozwinęło już tylko około jednej czwartej badanych stowarzyszeń (6 z 23), a 10 z nich w ogóle nie nawiązało takiej współpracy.

Tabela 24. Współpraca z partnerami instytucjonalnymi w Polsce według kategorii

Kategoria		Nie współpracujemy	Współpracujemy sporadycznie	Współpracujemy regularnie	Ogółem
Rząd i inne instytucje państwowe szczebla krajowego w Polsce	Liczba	10	7	6	23
	Procent	43,5	30,4	26,1	100
Polskie przedstawicielstwa	Liczba	0	4	21	25

dyplomaty- czno- konsularne we Włoszech	Procent	0	16	84	100
--	---------	---	----	----	-----

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Analiza wywiadów prowadzi do wniosku, że starsze organizacje są mocniej ukierunkowane na instytucje polskie niż stowarzyszenia o krótszym stażu, które deklarują większe zaangażowanie w nawiązywanie kontaktów z instytucjami włoskimi, przede wszystkim – jak wspomniano wyżej – na poziomie lokalnym. Badani liderzy określali przy tym kontakty z ambasadą RP w Rzymie i urzędami konsularnymi jako dobre. W niektórych przypadkach, szczególnie tych stowarzyszeń, które istnieją od dawna, relacje te oparte są wręcz o więzi towarzyskie. Jak zwraca uwagę jeden z badanych:

My się znamy, my się po prostu znamy. Zarówno z urzędnikami w konsulacie, z tymi konsułami. Oni się zresztą zmieniają, wie Pani, konsul, wicekonsul i tak dalej... I przyjeżdżają do nas na wszystkie te uroczystości po dwa razy do roku, trzy razy w roku. (...) Także współpraca jest dobra. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Pod względem form współpracy, dominuje uczestnictwo w przygotowanych przez każdą ze stron wydarzeniach. Czasem następuje włączanie się polskich stowarzyszeń w realizację inicjatyw kulturalnych polskich placówek dyplomatyczno-konsularnych.

Analizowane stowarzyszenia podchodzą krytycznie do aktualnej formy ubiegania się o dofinansowanie na działalność. Po pierwsze, wielkość dostępnych środków postrzegana jest przez nich powszechnie jako niewystarczająca. Po drugie, badani liderzy byli w większości zgodni, że poprzednia procedura, w której większą rolę odgrywali znający realia pracownicy polskich urzędów konsularnych, była bardziej korzystna. Umożliwiała ona na przykład, pozyskiwanie środków ze znaczną dozą przewidywalności, co miało istotne znaczenie szczególnie przy inicjatywach o charakterze cyklicznym. Obecnie obowiązujący system projektowy wymaga każdorazowego składania wniosków. Ich przygotowanie, wymaga, w ocenie badanych, znacznych umiejętności administracyjnych. Niektórzy z liderów zwracali przy tym uwagę, że polskie urzędy konsularne we Włoszech udzielają porad i konsultacji w tym zakresie. Inni natomiast wskazywali, że nie zawsze są one wystarczające. Dodatkowo, podczas wywiadów wspomniano o trudnościach, jakie wiążą się z rozpoznaniem, które koszty są w danym projekcie kwalifikowane. Wskazywano ponadto na konieczność zaangażowania w realizacji ewentualnego projektu także środków własnych organizacji, co często stanowi w przypadku analizowanych stowarzyszeń znaczącą przeszkodę. Analiza wywiadów pogłębionych w odniesieniu do kontaktów badanych organizacji z polskimi instytucjami szczebla krajowego, wskazuje, że te, które je na takim szczeblu nawiązały, utrzymują je z sejmową i senacką komisją ds. Polonii i Polaków za granicą, przedstawicielami Prezydenta RP, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a także takich podmiotów związanych z administracją rządową jak Rada Ochrony Pamięci Walki Męczeństwa oraz Stowarzyszenie Wspólnota Polska. Te spośród badanych stowarzyszeń, które

prowadzą aktywność edukacyjną, korzystają ze wsparcia merytorycznego polskiego Ministerstwa Edukacji Narodowej w ramach programu ORPEG. Jak podkreśla jedna z badanych:

(...) oczywiście pomagają nam, jeżeli chodzi o książki, o programy itd., organizacje, z których czerpiemy wiedzę, jak kontynuować, ulepszać. <18_IDI_05b_POIE_Włochy>

Wyniki sondażu potwierdzają neutralność polityczną większości ankietowanych organizacji. 21 na 23 z nich nie utrzymuje kontaktów z podmiotami o charakterze politycznym. Pozostali czynią to sporadycznie.

Tabela 25. Współpraca z partiami i organizacjami politycznymi w Polsce

Kategoria	Liczba	Procent
Nie współpracujemy	21	91,3
Współpracujemy sporadycznie	2	8,7
Współpracujemy regularnie	0	0
Ogółem	23	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Podobnie rzecz się ma w obszarze współpracy z mediami działającymi na terenie Polski. Większość badanych podmiotów (21 z 23) w ogóle nie nawiązała takich kontaktów, a jedna trzecia współpracuje z polskimi mediami jedynie rzadko.

Tabela 26. Współpraca z mediami działającymi na terenie Polski

Kategoria	Liczba	Procent
Nie współpracujemy	13	61,9
Współpracujemy sporadycznie	7	33,3
Współpracujemy regularnie	1	4,8
Ogółem	21	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku organizacji pozarządowych aktywnych na terenie Polski. Większość ankietowanych stowarzyszeń (13 z 22) wskazała, że współpraca z tego typu partnerami zaistniała, choć dla 8 z nich są to kontakty jedynie sporadyczne.

Tabela 27. Współpraca z organizacjami pozarządowymi działającymi na terenie Polski

Kategoria	Liczba	Procent
Nie współpracujemy	9	40,9
Współpracujemy sporadycznie	8	36,4
Współpracujemy regularnie	5	22,7
Ogółem	22	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

II.3.4. Relacje organizacji z diasporą polską we Włoszech

W kontekście relacji z lokalną zbiorowością polską, badani liderzy pozostawali zgodni, że zaangażowanie w polskie życie organizacyjne, szczególnie to sformalizowane, jest nikłe.

Jeśli chodzi o formę zaangażowania, to dominującą postawą wśród Polaków we Włoszech jest – w opinii badanych – postawa biernego uczestnika. Dużym zainteresowaniem cieszą się festyny, majówki i inne imprezy towarzyskie, z oprawą kulinarną, choć liczba osób gotowych do włączenia się w organizację takich wydarzeń jest niewielka. Pasywna postawa wobec aktywności stowarzyszeń lub też całkowity brak zaangażowania przekładają się czasem na zakres i intensywność podejmowanych przez te organizacje działań. Jak podkreśla jedna z badanych:

No to nikt tak za bardzo się nie angażował. Ja chciałam się zaangażować, nawet jej pomóc – tam napisać projekt czy coś, no ale zdałam sobie sprawę, jak zaobserwowałam, jaka to jest działalność, że później to już spadnie tylko na moje barki. <25_IDI_06b_POIE_Włochy>

Niektórzy z badanych liderów zwracali też uwagę, że mimo małego zaangażowania w kształtowanie aktywności stowarzyszeń lub przyjęcie postawy ich biernego odbiorcy nie brakuje oznak nieufności czy krytyki ze strony lokalnego środowiska polskiego w odniesieniu do działań podejmowanych w ramach organizacji. Zjawisko tak opisuje jedna z rozmówczyń:

Tak, że osoby, tutaj powtórzę, które nas otaczają, jak reagują osoby na działalność stowarzyszenia, tak? Różnie. Nie można powiedzieć, że jest tak fajnie i jest wszystko, happy, różnie reagują. Tylko tutaj należy mieć tę umiejętność, żeby jednak umieć to przeskoczyć i może nie zatrzymywać się na pierwszej krytyce, tylko spojrzeć na to inaczej, wyciągnąć jakieś wnioski, a jeżeli nie da się nic zrobić, to po prostu iść dalej, bo to nigdy nie zaspokoisz. Są też grupy, które są nastawione typowo na krytykę i w momencie, jeżeli się ukaże jakakolwiek inicjatywa, od razu jest widziana tylko i wyłącznie jako coś negatywnego. Tak można powiedzieć na przykład w przypadku wycieczek. Organizujemy teraz na przykład wyjazd na Monte Cassino, autokar dla Polaków, żeby pierwszego listopada... będzie msza polska, żeby mogli pojechać, wziąć udział w tej mszy. No i oczywiście są głosy, że, no jak to, płatne? Przecież nikt nam nie postawi autokaru, musimy się jakoś złożyć. No i są takie różne... Ogólnie wszystko się opiera zawsze na zasadzie... na kwestii pieniężnej. <17_IDI_05a_POIE_Włochy>

II.4. Zasoby ludzkie polskich organizacji we Włoszech

II.4.1. Charakterystyka bazy członkowskiej organizacji

Niewielkie zaangażowanie Polaków w formalne życie organizacyjne potwierdzają wyniki sondażu. Najczęściej, tj. w 10 przypadkach (na 23), do badanych organizacji należało w ocenie ankietowanych 21-50 osób. Co więcej, 8 stowarzyszeń liczyło 20 lub mniej członków. Organizacje objęte próbą badawczą są więc typowo podmiotami niewielkimi pod względem liczby działaczy. Skład osobowy 10 z 25 badanych stowarzyszeń nie uległ zmianie w ostatnich dwóch latach. Natomiast wśród tych, które

taką zmianę w ciągu tego okresu odnotowały, trzykrotnie częściej zadeklarowano spadek liczby członków niż wzrost.

Tabela 28. Liczba członków organizacji (w przedziałach)

Kategoria	Liczba	Procent
do 5	3	13
6-10	3	13
11-20	2	8,7
21-50	10	43,5
51-150	4	17,4
151-500	0	0
powyżej 500	1	4,3
Ogółem	23	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 29. Zmiana składu członkowskiego organizacji w ciągu ostatnich 24 miesięcy

Kategorie	Liczebność	Procent
Wzrost liczby członków	9	34,6
Spadek liczby członków	3	11,5
Brak zmian liczby członków	10	38,5
Trudno powiedzieć	4	15,4
Ogółem	25	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Stosunkowo najwięcej respondentów (z 7 na 25 stowarzyszeń) szacowało, że aktywnie w działania organizacji zaangażowana jest zaledwie jedna piąta członków. Podobna liczba badanych (z 6 organizacji) zadeklarowała, że w prace w ramach stowarzyszenia włącza się od 20-40% członków. Tyle samo respondentów określiło odsetek aktywnych członków na 40%- 60%.

Tabela 30. Odsetek członków aktywnie włączających się w życie organizacji

Kategorie	Liczba	Procent
Poniżej 20%	7	28
20%-40%	6	24
40%-60%	6	24
60%-80%	3	12
80%-100%	3	12
Ogółem	25	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Respondenci zostali zapytani o falę, z jakiej wywodzą się członkowie ich organizacji. W odpowiedzi wskazywali najliczniej (18-krotna odpowiedź) imigrantów zarobkowych z lat 90. 7-krotnie wskazania dotyczyły kategorii „inne grupy”, w ramach której badani odnosili się do migracji małżeńskiej, mającej miejsce na przestrzeni wielu dekad. Inne istotne liczebnie grupy członków organizacji to emigranci solidarnościowi z lat 80. (6 wskazań), kombatancki (5 wskazań) oraz imigranci z dekady lat 70. (4 wskazania). Imigranci poakcesyjni wskazywani byli już tylko 3 razy. Stosunkowo często (tj. 6-krotnie) nie potrafiono powiązać członków danego stowarzyszenia z określoną falą migracyjną. Taki stan rzeczy może sugerować, że baza członkowska zawiera wiele osób nieaktywnych.

Tabela 31. Członkowie organizacji według przynależności do fal migracyjnych

Kategorie	Liczba	Procent ¹⁰
Imigranci poakcesyjni	3	11,5
Imigranci zarobkowi z lat 90. i początku następnej dekady (do 2004)	18	69,2
Imigranci „solidarnościowi” i polityczni z lat 80.	6	23,1
Imigranci z lat 70.	4	15,4
Imigranci „marcowi” z 1968 roku	2	7,7
Imigranci, którzy osiedlili się w kraju pobytu bezpośrednio po II wojnie światowej i ich potomkowie	5	19,2
Potomkowie imigrantów sprzed II wojny światowej	1	3,8
Potomkowie imigrantów z XIX wieku	0	0
Inne grupy	7	26,9
Trudno powiedzieć	6	23,1

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Z analizy wywiadów pogłębionych wynika, że każda organizacja skupia przede wszystkim – choć nie wyłącznie – osoby wywodzące się z określonych fal migracyjnych, czasem ich zespołu, powiązanego tożsamościowo. Przeprowadzone rozmowy przynoszą też pewien wgląd w cechy społeczno-demograficzne bazy członkowskiej analizowanych stowarzyszeń. Tworzą ją w zdecydowanej większości kobiety, co wiąże się z wysokim stopniem sfeminizowania migracji z Polski do Włoch. Członkami organizacji o dłuższym stażu są przede wszystkim ludzie w wieku średnim, głównie przedstawiciele inteligencji, osoby dobrze zazwyczaj zintegrowane w kontekście włoskim, często także legitymujące się włoskim obywatelstwem. Organizacje, które stowarzyszają przedstawicielki migracji zarobkowej z lat 80. i lat 90., prowadzą kobiety w średnim wieku, często bez wyższego wykształcenia, zatrudnione w sektorze opieki. W tego typu organizacjach sporadycznie jedynie znajdują się osoby, które mają stabilną pozycję na włoskim rynku pracy.

¹⁰ Ze względu na możliwość wielokrotnego wyboru odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

Sytuacja ekonomiczna części z ich członkiń jest nieustabilizowana. Nierzadko od dłuższego czasu, liczonego nawet w dekadach, realizują one strategię migracji wahadłowej. Najczęściej nie posiadają też włoskiego obywatelstwa. Z kolei organizacje o najkrótszym stażu skupiają głównie osoby wywodzące się z fali poakcesyjnej. Ich członkami są więc w tym przypadku przede wszystkim ludzie młodzi o zróżnicowanym kapitale kulturowym, którzy znaleźli się we Włoszech w wyniku złożonych, różnorodnych motywacji. Baza członkowska każdej z zarysowanych powyżej typów organizacji obejmuje także w niewielkiej części Włochów, powinowatych polskich imigrantów czy potomków kombatanów II Korpusu, wywodzących się z rodzin mieszanych.

Członkowie organizacji, które zostały poddane badaniu sondażowemu, komunikują się między sobą przede wszystkim po polsku (w ramach 23 stowarzyszeń), ale jednocześnie w 16 nich obecny jest też język włoski.

Tabela 32. Język komunikowania się członków organizacji

Kategorie	Liczba	Procent ¹¹
Język polski	23	88,5
Język włoski	16	61,5
Inny język	0	0

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Przedstawiciele drugiego pokolenia - potomkowie kombatanów, dzieci urodzone na terenie Włoch, w tym w rodzinach mieszanych – często nie znają języka polskiego w ogóle lub w stopniu niewystarczającym, by móc uczestniczyć w polskojęzycznych wydarzeniach. Jak zwraca uwagę jedna z badanych:

Nie mamy teatrów, nie ma spektakli, nic nie możemy po polsku. Niektóre mamy się denerwują, ale to są te mamy, które nie uczą dzieci po polsku. I nic nie chcą robić. Ale mają pretensje, ale my nie zwracamy uwagi, bo my mówimy, że polski to jest tak: 6 grudnia to jest polski, Mikołaj jest polski, ubrany po polsku. Są mamy, są pączki, są ciastka polskie, no niestety spektakl jeżeli chce się organizować, musi być po włosku, bo dzieci nie umieją po polsku. No taka jest prawda. <6_IDI_O1c_POIE_Włochy>

II.4.2. Funkcjonowanie zarządów organizacji

Średnio zarządy organizacji, które wzięły udział w sondażu tworzyło 5 osób, przy czym mediana wynosiła 5, a dominanta 3. Typowo w skład zarządu wchodziło więcej kobiet – średnia wynosiła niemal 4, mediana 3 a dominanta 2. W niewielkim stopniu formalny udział w zarządzaniu organizacją biorą osoby młode, tj. poniżej 35 roku życia. Średnia wyniosła zaledwie 0,54, przy medianie i dominancie równej 0.

¹¹ Ze względu na możliwość wyboru wielokrotnej odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100.; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

Tabela 33. Kompozycja zarządów organizacji

Statystyki		Liczba osób w zarządzie organizacji	Liczba kobiet w zarządzie organizacji	Liczba osób poniżej 35 r. ż. w zarządzie organizacji
N	Ważne	25	24	24
Braki danych		4	5	5
Średnia		4,92	3,71	0,54
Mediana		5,00	3,00	0,00
Dominanta		3a	2a	0
Odchylenie standardowe		3,303	2,820	0,884
Minimum		1	0	0
Maksimum		18	14	3

a. Istnieje wiele wartości modalnych. Podano wartość najmniejszą.

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Niewielka obecność ludzi młodych w zarządach wiąże się z ogólnie niską rotacją w tychże zarządach. W opinii badanych liderów, jest to spowodowane nie tyle ambicjami osobistymi działaczy, co niechęcią, obecną nawet wśród aktywnych członków organizacji, do zarządzania stowarzyszeniem. Taka aktywność w kontekście włoskim, jak oceniają badani, wiąże się z koniecznością poświęcenia dużej ilości czasu, a także – nierzadko – angażowania własnych środków finansowych, co podkreśla jedna z rozmówczyń:

Wie Pani, my się nie kłócimy, czasami są środowiska, w których jest duża rywalizacja, jeżeli chodzi o te miejsca, o ten etat prezesa. A to jest duże obciążenie. Więc u nas wybory polegają na tym, że poprzedzone są konsultacjami telefonicznymi, kto się będzie kandydował. „O Jezus Maria, ja nie chcę”, „ten też nie chce”, ale potem każdy to na siebie bierze. Potem rozdzielamy te funkcje według statutu, ale to się wszystko odbywa po przyjacielsku. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Badane stowarzyszenia wykazują w pewnym stopniu zróżnicowaną strukturę zarządu o tyle, że w przypadku organizacji o dłuższym stażu, jest ona bardziej rozbudowana. Jednakże w praktyce – jak wynika z analizy wywiadów – widoczna jest tendencja do podejmowania decyzji w sposób nieformalny, niejako niezależnie od formalnej struktury zarządu. Często zarząd organizacji tworzą osoby pozostające w relacjach towarzyskich, utrzymujące stałe kontakty, podczas których omawia się także planowanie i realizację działań stowarzyszenia. Jedna z badanych liderki podkreśla, że:

(...) to, co jest ważne, że jakiegokolwiek inicjatywy podejmujemy, to nie to, że decydujemy ja i (...) [wiceprezes], siadamy i tak ma być. My się konsultujemy z (...) [innymi osobami] czy z nauczycielami, więc to jest zawsze praca... Owszem – my narzucamy jakieś tam główne linie przewodnie, bo one muszą być, jakiś kierunek, do czego dążymy, ale ta cała konstrukcja, ta cała otoczka jest budowana razem. <17_IDI_05a_POIE_Włochy>

Sporadycznie zdarza się krytyka takiego stylu zarządzania. W opinii jednej z rozmówczyń, wiązać się on może z nieprzejrzystością w podejmowaniu decyzji:

(...) wszystkie propozycje, które były przez nas przedstawiane na wokandę zarządu, one oczywiście w kuluarach się wszystkim bardzo podobały i wydawało się, absolutnie nie ma żadnych problemów, żadnych przeciwwskazań, żeby nie realizować, no ale potem... A ponieważ, tak jak powiedziałam, przez kilka lat, 5 albo 6 lat, 5 lat na pewno, dlatego że ja byłam w zarządzie, więc chyba 6 lat myśmy należeli do związku i naprawdę wiele ważnych, istotnych propozycji umierało śmiercią naturalną. <16_IDI_O3c_POIE_Włochy>

Znacznie częściej nie postrzegano takiej formy zarządzania stowarzyszeniem jako apodyktycznej czy niedemokratycznej, nawet w przypadku, gdy cała organizacja opierała się na wyraźnym jednoosobowym przywództwie. Podkreślano natomiast, że jest to pozycja dla „zapaleńców”, gdyż wiąże się z obciążeniami czasowymi, a nierzadko i finansowymi. Jak podkreślały badane:

Jak (...) [prezes] będzie ją kontynuować, to organizacja będzie, bo organizacja to jest (...) [ona], bo cała reszta to jest po prostu dodatek do (...) [niej]. Organizacja to jest (...) [ona], bo gdyby nie ona, to kto by się nią zajmował? Nikt. <21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>.

II.4.3. Personel organizacji

Działalność i codzienne funkcjonowanie organizacji poddanych badaniu opiera się przede wszystkim na nieodpłatnym zaangażowaniu działaczy. W ramach większości stowarzyszeń nie zatrudniano płatnych pracowników. Około jedna czwarta podmiotów opierała się na płatnej pracy sporadycznie, a tylko jedna dziesiąta zatrudniała pracowników na stałe.

Tabela 34. Zatrudnianie w jakiegokolwiek formie płatnych pracowników w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie

Kategoria	Liczba	Procent
Tak, organizacja na stałe współpracuje z płatnymi pracownikami	3	11,5
Tak, zdarzało nam się korzystać z płatnej pracy na zasadzie jednorazowych umów lub zleceń	7	26,9
Nie	16	61,5
Ogółem	26	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Jak wykazała analiza wywiadów, zatrudniany płatny personel to głównie specjaliści, dzięki którym możliwa staje realizacja konkretnych zadań, takich jak choćby nauczanie języka polskiego z elementami wiedzy o historii, społeczeństwie i geografii Polski. Czasem jest to zatrudnienie stałe, innym razem do wykonania konkretnego zadania, jak w przypadku opisywanym przez jedną z lidererek:

(...) mamy taką jedną panią nauczycielkę, która dojeżdża do nas, tak, że opłacamy. (...) To jest taka jedyna opłata, którą my wymagamy, o którą prosimy od matek. Bo w przyszłym roku jest możliwe, że będziemy mieć po prostu dotację od konsulatu (...), bo złożyliśmy właśnie różne takie dodatki, takie sprawy właśnie dofinansowań i po prostu

czekamy na pieniążki tak naprawdę. (...) Prosimy właśnie o zapłatę, żebyśmy mogli zapłacić pani nauczycielce, która może się przygotować na te zajęcia, może dojechać i zatrzymać się (...) u nas na noc. <28_IDI_07c_POIE_Włochy>

Niestabilna sytuacja finansowa analizowanych stowarzyszeń¹² wymaga rezygnacji z zatrudniania pracowników albo znacznej elastyczności w podejściu do realizacji zaplanowanych działań. Jedna z rozmówczyń tak opisuje tę konieczność:

Gdyby to dofinansowanie fizycznie nie doszło, po prostu zmieniamy formułę projektu, rezygnujemy ze spotkań, które wymagały zaproszenia gości z zewnątrz albo zapraszamy ich do współpracy na zasadzie wymiany usług i... i dobrej woli tak naprawdę. Czy na przykład pani logopeda chce przyjechać (...), żeby przeprowadzić wykład czy spotkanie z rodzicami na temat problemów z wymową dzieci dwujęzycznych. Jeśli będzie chciała, będzie miała taki gest, że tak powiem, będzie ją interesowało spotkanie z nami, to dobrze. Jeśli nie, to albo poszukamy logopedy na miejscu, albo zrobimy inne spotkanie, które nie wymaga wkładu finansowego. <26_IDI_07a_POIE_Włochy>

Respondenci, którzy wzięli udział w sondażu przewidywali, że sytuacja dotycząca możliwości zatrudniania płatnego personelu nie ulegnie zmianie w przypadku znacznej części badanych organizacji (11 z 25 przypadków). Co znamienne, wskazania na trudności z przewidzeniem rozwoju wypadków zgłosiło aż 13 z 25 ankietowanych stowarzyszeń.

Tabela 35. Plany kadrowe organizacji na kolejne 12 miesięcy

Kategoria	Liczba	Procent
Zatrudnienie pracowników/zwiększenie liczby płatnych pracowników	1	4
Brak zatrudnienia pracowników/brak zmiany ich liczby	11	44
Zwolnienie pracowników/zmniejszenie ich liczby	0	0
Trudno powiedzieć	13	52
Ogółem	25	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Liderzy organizacji, które objęte zostały badaniem w ramach studiów przypadku, nie widzieli żadnej możliwości zatrudnienia takiego personelu w przyszłości. Nie negowano potrzeby zatrudnienia personelu biurowego i utworzenia stałego sekretariatu, ale perspektywa taka jest – w ich ocenie – całkowicie pozbawiona szans na realizację, a nawet wręcz abstrakcyjna. Jak wyraziła to jedna z rozmówczyń:

Mi jest czasami trudno odpowiedzieć na te pytania, bo po prostu nie zastanawiamy się zupełnie nad nimi. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Przyczyny leżą – jak podkreśla jeden z rozmówców – w ogólnym niedoborze środków finansowych:

¹² Wątek jest opisany w części II.5 raportu.

Nie mamy nikogo, bo nie mamy pieniędzy. <8_IDI_O3a_POIE_Włochy>

Przy tym, jeśli chodzi o stowarzyszenia związane z migrantami poakcesyjnymi, chociaż w ich ramach również postrzega się taką możliwość jako mało realistyczną, to nie wyklucza się jej realizacji w przyszłości, pod warunkiem dynamicznego rozwoju ich organizacji.

Jak już wspomniano, aktywność badanych stowarzyszeń opiera się na społecznym zaangażowaniu zrzeszonych działaczy. Zdecydowana większość organizacji poddanych badaniu (17 z 26) stwierdza, że w jego aktywności biorą udział także wolontariusze niebędący jego członkami. Ich liczba w zdecydowanej większości przypadków (ok. 88%) nie przekracza 20 osób. Przy tym, 35% analizowanych organizacji deklaruje, że wolontariusze w ogóle nie biorą udziału w ich działalności. Udział wolontariuszy można więc ocenić jako stosunkowo niewielki.

Tabela 36. Uczestnictwo w pracach organizacji wolontariuszy nie będących członkami

Kategorie	Liczba	Procent
Tak	17	65,4
Nie	9	34,6
Ogółem	26	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 37. Liczba wolontariuszy nie będących członkami organizacji (w przedziałach)

Kategorie	Liczba	Procent
do 5	4	25
6-10	5	31,3
11-20	5	31,3
21-50	1	6,3
powyżej 50	1	6,3
Ogółem	16	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

II.5. Finanse i sytuacja materialna polskich organizacji we Włoszech

II.5.1. Finanse organizacji

Według wyników sondażu żadne z badanych stowarzyszeń nie prowadzi działalności gospodarczej. Ich najważniejszym źródłem dochodów w ciągu ostatnich trzech lat było wsparcie ze strony polskich instytucji (wskazane 21-krotnie), a w drugiej kolejności składki członkowskie (wskazane 19-krotnie). Innym źródłem finansowania działalności badanych stowarzyszeń (6 wskazań) działała w oparciu o wpłaty od osób fizycznych, z których – jak można domniemywać po analizie wywiadów pogłębionych – przynajmniej część to środki prywatne osób bezpośrednio zaangażowanych w prowadzenie organizacji. Co ciekawe, z taką samą częstotliwością (5-krotnie)

wskazali respondenci, że jednym z ich źródeł dochodu były instytucje włoskie szczebla lokalnego, co polskie organizacje pozarządowe w tym Wspólnota Polska.

Tabela 38. Prowadzenie działalności gospodarczej przez organizacje

Kategoria	Liczba	Procent
Tak	0	0
Nie	26	100
Ogółem	26	100

Źródło: sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 39. Źródła finansowania wykorzystywane przez organizacje w ciągu poprzednich 36 miesięcy

Kategorie	Liczba	Procent ¹³
Wsparcie ze strony instytucji polskich (ambasady, konsulaty, środki Senatu, ministerialne, itp.)	21	80,8
Składki członkowskie	19	73,1
Darowizny od osób fizycznych	6	23,1
Wsparcie od polskich organizacji pozarządowych (np. Wspólnoty Polskiej)	5	19,2
Źródła samorządowe kraju pobytu – poziom lokalny	5	19,2
Dochody z kampanii, zbiórek publicznych, akcji charytatywnych (np. cegiełki, pocztówki)	4	15,4
Opłaty (zwroty kosztów) w ramach odpłatnej działalności statutowej organizacji	2	7,7
Źródła publiczne kraju pobytu – poziom regionalny	3	11,5
Darowizny od instytucji i firm	3	11,5
Wsparcie od innych organizacji pozarządowych kraju pobytu (w szczególności fundacji)	2	7,7
Źródła publiczne kraju pobytu – poziom centralny	1	3,8
Źródła publiczne kraju pobytu – środki funduszy Unii Europejskiej	1	3,8
Odsetki bankowe, zyski z kapitału żelaznego, lokaty, udziały i akcje	1	3,8
Wsparcie od innych zagranicznych organizacji pozarządowych (w szczególności zagranicznych fundacji)	1	3,8
Dochody z działalności gospodarczej	0	0
Dochody z majątku np. wynajmu lokali, sprzętu, praw majątkowych itp.	0	0
Dotacja przekazana przez inny oddział/element tej samej organizacji (jeśli organizacja jest częścią większej struktury)	0	0

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

¹³ Ze względu na możliwość wyboru wielokrotnej odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

Ankietowani, zapytani o wskazanie kluczowych dla ich organizacji źródeł finansowania, potwierdzili, że w największym stopniu opierają się o przychód ze strony instytucji polskich (17 wskazań). Istotnym kluczowym źródłem dochodu z punktu widzenia badanych są też składki członkowskie (wskazane 10-krotnie). Co znamienne, tylko 2-krotnie wskazano lokalną (podobnie regionalną) administrację w kraju pobytu, jako ważne źródło środków na działalność ankietowanych stowarzyszeń.

Tabela 40. Kluczowe źródła finansowania wykorzystywane przez organizacje w ciągu poprzednich 36 miesięcy

Kategorie	Liczba	Procent ¹⁴
Wsparcie ze strony instytucji polskich (ambasady, konsulaty, środki Senatu, ministerialne, itp.)	17	65,4
Składki członkowskie	10	38,5
Inne źródła	4	15,4
Darowizny od osób fizycznych	3	11,5
Wsparcie od polskich organizacji pozarządowych (np. Wspólnoty Polskiej)	3	11,5
Źródła publiczne kraju pobytu – poziom regionalny	2	7,7
Źródła samorządowe kraju pobytu – poziom lokalny	2	7,7
Opłaty (zwroty kosztów) w ramach odpłatnej działalności statutowej organizacji	1	3,8
Źródła publiczne kraju pobytu – środki funduszy Unii Europejskiej	1	3,8
Odsetki bankowe, zyski z kapitału żelaznego, lokaty, udziały i akcje	1	3,8
Darowizny od instytucji i firm	1	3,8
Źródła publiczne kraju pobytu – poziom centralny	0	0
Dochody z kampanii, zbiorów publicznych, akcji charytatywnych (np. cegiełki, pocztówki)	0	0
Dochody z działalności gospodarczej	0	0
Wsparcie od innych organizacji pozarządowych kraju pobytu (w szczególności fundacji)	0	0
Dochody z majątku np. wynajmu lokali, sprzętu, praw majątkowych itp.	0	0
Wsparcie od innych zagranicznych organizacji pozarządowych (w szczególności zagranicznych fundacji)	0	0

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Roczne przychody¹⁵ ponad połowy stowarzyszeń (biorących udział w sondażu (13 z 25), zostały oszacowane jako mieszczące się w przedziale 0-500 euro, co stanowi kwotę zdecydowanie niską. Z wyjątkiem pojedynczych przypadków organizacji (2 z 25), które

¹⁴ Ze względu na możliwość wyboru wielokrotnej odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

¹⁵ W roku 2015.

dysponowały środkami 5-10 tys. euro oraz tych, które wysokości środków nie były w stanie określić (również 2 z 25), absolutna większość respondentów (21 z 25) rozporządzała rocznie kwotą nie większą niż 5 tys. euro. Co więcej, jest to sytuacja o cechach trwałości, gdyż jak oceniła znacząca większość ankietowanych (20 z 25 organizacji) przez trzy lata poprzedzające rok, którego dotyczyło badanie, wysokość środków, będących w ich gestii, nie uległa zmianie. W niektórych przypadkach stwierdzono nawet w tym zakresie tendencję spadkową.

Tabela 41. Wielkość rocznych przychodów organizacji w 2015 r.

Kategorie	Liczba	Procent
0 - 100 €	7	28
101 - 500 €	6	24
501 - 1 000 €	4	16
1 001 - 5 000 €	4	16
5 001 - 10 000 €	2	8
10 001 - 50 000 €	0	0
50 001 - 100 000 €	0	0
100 001 - 500 000 €	0	0
Powyżej 500 000 €	0	0
Trudno powiedzieć	2	8
Ogółem	25	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Tabela 42. Wielkość przychodów organizacji w 2015 r. w porównaniu do lat wcześniejszych

Kategorie	Liczba	Procent
Zwiększyła się	1	4
Zmniejszyła się	4	16
Pozostała bez zmian	20	80
Ogółem	25	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Względna ocena sytuacji finansowej stowarzyszeń, dokonana przez ich przedstawicieli, potwierdza powyższą interpretację. Wyraźnie więcej respondentów postrzega wysokość dostępnych funduszy jako niewystarczającą zarówno pod względem środków na bieżącą działalność organizacji (16 z 26), jak i na realizację ich zadań statutowych (20 z 5) czy na inwestycje (20 z 23). Ankietowani byli też wysoce zgodni (20 z 22) w tym, że zdecydowanie niewystarczające są także środki na wynagrodzenia działaczy.

Tabela 43. Ocena sytuacji finansowej organizacji

Aspekty sytuacji finansowej		Wystarczające	Niewystarczające	Ogółem
Środki na bieżącą działalność organizacji (koszty utrzymania siedziby, opłaty za media, materiały biurowe, itp.)	Liczba	10	16	26
	Procent	38,5	61,5	100
Środki na działalność statutową (realizację działań i projektów dla odbiorców organizacji)	Liczba	5	20	25
	Procent	20	80	100
Środki na wynagrodzenia osób zaangażowanych w działalność	Liczba	2	20	22
	Procent	9,1	90,9	100
Środki na cele inwestycyjne (remonty siedziby, zakup wyposażenia biurowego, komputerów, itp.)	Liczba	3	20	23
	Procent	13	87	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Badani liderzy i eksperci pozostawali zgodni w ocenie sytuacji finansowej analizowanych stowarzyszeń, wskazując, że środki, którymi one dysponują są nie tylko niewystarczające, ale także ich pozyskiwanie jest mało przewidywalne. Zwracano uwagę, że istnieją stosunkowo niewielkie możliwości pozyskania wsparcia ze strony lokalnych władz włoskich. Czasem – jak opisuje jedna z lidererek – gmina udziela wsparcia w innej, niepieniężnej formie:

Pieniądzy to nie mamy nawet o czym marzyć, żebyśmy dostały. Ale zezwolenie na powieszenie plakatu, a to też bardzo drogo kosztuje, zezwolenie na drukowanie mamy tak samo. Sale w jakiś sposób, jak chcemy zrobić gdziekolwiek indziej, gdy chcemy zrobić jakieś spotkanie czy koncert, nie płacimy za to, to też jest budżet.
<21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>

Podkreślano przy tym, że występują w tym zakresie pewne różnice regionalne. Szczególnie trudno jest uzyskać środki na działalność stowarzyszeń polskich funkcjonujących w południowych regionach Włoch:

My mamy organizacje bardziej problematyczne, zwłaszcza ze względu na to, że to jest Południe i tam ciężko cokolwiek zrobić, cokolwiek dostać i cokolwiek zorganizować. (...) Tak, że tutaj, na przykład, ten aspekt finansowy i trudnej sytuacji jest na pewno punktem negatywnym i jak gdyby nie ułatwia życia organizacjom polonijnym.
<2_IDI_E_POIE_Włochy>

Jak już wspomniano, również fundusze przeznaczone na realizację zadań polonijnych są, w opinii badanych, niewystarczające, a ich pozyskanie wiąże się z pewnymi trudnościami o charakterze administracyjnym lub czasem związanymi z koniecznością współfinansowania danego projektu.

Niestabilna sytuacja finansowa analizowanych stowarzyszeń stanowi wyzwanie nie tylko dla ich bieżącego funkcjonowania, ale ma także wpływ na ograniczenie zasięgu i częstotliwości podejmowanych w ich ramach działań.

II.5.2. Siedziby organizacji

Przeprowadzony sondaż wykazał, że najczęściej (17 wskazań) siedziba badanych organizacji mieści się w prywatnym miejscu zamieszkania jednego z członków. W nielicznych przypadkach (2 wskazania na siedzibę stowarzyszenia wykorzystywane są pomieszczenia, w których jedna z osób zaangażowanych w tworzenie organizacji prowadzi działalność gospodarczą, na przykład restaurację. Stosunkowo popularne (6 wskazań) jest współdzielenie siedziby z innymi podmiotami.

Tabela 44. Rodzaj siedziby organizacji

Kategoria	Liczba	Procent ¹⁶
Ma siedzibę w domu lub mieszkaniu jednego z członków	17	65,4
Ma wspólną siedzibę z innymi organizacjami	6	23,1
Nie ma stałej siedziby	4	15,4
Inne	2	7,7
Ma wspólną siedzibę z innymi instytucjami (np. firmą, bądź przedsiębiorstwem jednego z członków)	2	7,7
Posiada własną siedzibę (lokal na własność)	2	7,7
Wynajmuje siedzibę	0	0

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Jak można wywnioskować z wywiadów pogłębionych, dzieje się tak często wtedy, gdy organizacja – wraz ze stowarzyszeniami innych zbiorowości etnicznych czy włoskimi organizacjami pozarządowymi – korzysta nieodpłatnie z pomieszczeń użyczanych przez gminę. W innych przypadkach wynajmuje od Kościoła Katolickiego pomieszczenie na biuro, a na wydarzenia są jej udostępniane większe sale. Jak opisuje je jedna z badanych:

Jeśli potrzebujemy, tam jest także taka jedna większa sala teatralna, właśnie na te pisanki, czy na Mikołaja, na większe uroczystości, udostępniają nam większą salę z takim małym teatrem. <6_IDI_O1c_POIE_Włochy>

Sporadycznie zdarza się, że lokal jest stowarzyszeniu użyczany na zasadzie grzecznościowej przez inną polską organizację we Włoszech. Jest on wówczas wykorzystywany do przechowywania archiwum stowarzyszenia czy na organizację spotkań w wąskim gronie, natomiast bieżąca działalność organizacji jest prowadzona w mieszkaniu prywatnym prezesa. Konieczność łączenia różnych lokali w działalności organizacji, tak przedstawia jedna z lidererek:

¹⁶ Ze względu na możliwość wyboru wielokrotnej odpowiedzi poszczególne wartości procentowe nie sumują się do 100; natomiast wartości liczbowe nie odpowiadają rzeczywistej liczbie podmiotów, które wzięły udział w badaniu.

My mamy tam [lokal należący do innej polskiej organizacji] siedzibę prawną. Na przykład jak mamy mieć, przypuśćmy, jakieś małe spotkanie zarządu, to przeważnie jest (...) [w instytucji związanej z Kościołem Katolickim, która posiada duże pomieszczenia], no ale przypuśćmy, jakieś tam podkomisji czy między sobą, to idziemy do (...) [lokalu należącego do innej polskiej organizacji] wtedy, żeby się tam spotkać.
<8_IDI_03a_POIE_Włochy>

Część ankietowanych (4 wskazania) stwierdziło w sondażu, że ich organizacja w ogóle nie posiada stałej siedziby. Rzadko (2 wskazania) zdarza się przy tym, że stowarzyszenie posiada lokal na własność.

II.5.3. Majątek organizacji

Według wyników sondażu, większość badanych organizacji (16 z 26) nie posiada żadnego majątku czy to finansowego czy rzeczowego.

Tabela 45. Posiadanie przez organizację majątku (rzeczowego lub finansowego)

Kategoria	Liczba	Procent
Tak	10	38,5
Nie	16	61,5
Ogółem	26	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Przedstawiciele tych organizacji, które taki majątek w swoich zasobach mają, oszacowali w większości (4 stowarzyszenia z 7) jego wartość całkowitą na mieszczącą się w przedziale 1tys.- 5tys. euro. Tylko jedno stowarzyszenie ma posiadać majątek warty do 10 tys. euro.

Tabela 46. Całkowita wartość majątku organizacji (rzeczowego i finansowego) z końcem 2015 r.

Kategoria	Liczba	Procent
101 - 500 €	1	14,3
501 - 1 000 €	1	14,3
1 001 - 5 000 €	4	57,1
5 001 - 10 000 €	1	14,3
10 001 - 50 000 €	0	0
50 001 - 100 000. €	0	0
Powyżej 500 000 €	0	0
Trudno powiedzieć	0	0
Ogółem	7	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

Ankietowani wskazali także, że znacząca większość analizowanych organizacji (17 z 26) nie ma do dyspozycji własnego sprzętu biurowego, w tym komputerowego.

Tabela 47. Posiadanie przez organizację własnego wyposażenia biurowego i sprzętu komputerowego

Kategoria	Liczba	Procent
Tak	9	34,6
Nie	17	65,4
Ogółem	26	100

Źródło: Sondaż instytucjonalny przeprowadzony w ramach projektu „Polskie organizacje imigranckie w Europie”.

II.6. Podsumowanie: parametry stanu polskich organizacji we Włoszech

Badani działacze oraz eksperci w zakresie polskiego życia organizacyjnego we Włoszech postrzegają kondycję analizowanych stowarzyszeń jako ogólnie dobrą, choć stosunkowo niestabilną. Owa niestabilność wynika przede wszystkim z niedoboru środków finansowych oraz niskiej przewidywalności ich napływu. Wiąże się także z niewielką dostępnością zasobów ludzkich, zarówno w roli odbiorców działań organizacji, jak i osób gotowych aktywnie zaangażować się w ich działalność. Efekt ten dodatkowo wzmacniają rozproszenie terytorialnie polskich stowarzyszeń we Włoszech i stosunkowo niewielki stopień ich zintegrowania. Badani pozostawali zgodni, że w zaistniałym kontekście główny wpływ na kondycję danej organizacji mają takie cechy osób aktywnie zaangażowanych w tworzenie organizacji jak zaradność i przedsiębiorczość i posiadany przez nie kapitał społeczny. To właśnie w zaangażowaniu tzw. „zapaleńców” upatrują badani szansę na dalsze funkcjonowanie organizacji. Niektórzy wskazywali, że silną stroną analizowanych stowarzyszeń są ich dobre relacje z przedstawicielami polskich instytucji. Inni badani widzieli możliwość ich rozwoju w poszerzeniu bazy członkowskiej i bazy odbiorców, na przykład poprzez wprowadzenie do aktywności organizacji takich działań, które będą ukierunkowane także na osoby spoza danego klucza tożsamościowego, czy to etnicznego, czy zdefiniowanego w odwołaniu do danej fali migracyjnej. Jednak, perspektywy rozwoju polskich stowarzyszeń we Włoszech wydają się nie być w przewidywalnej przyszłości optymistyczne, zarówno w zakresie dostępności zasobów ludzkich, jak i materialnych. Saldo napływu z Polski do Włoch jest już obecnie w większości regionów włoskich ujemne i, zważywszy chociaż na utrzymujące się w tym kraju skutki kryzysu ekonomicznego, nie jest wysoce prawdopodobne aby miało się to znacząco zmienić w najbliższych latach. Nie należy się też spodziewać znaczącego zwiększenia środków na cele integracyjne ze strony państwa włoskiego, szczególnie w odniesieniu do cudzoziemców – obywateli UE.

Tabela 48. Analiza SWOT stanu badanych organizacji

	Pozytywne	Negatywne
Obecne	<u>Silne strony</u> <ul style="list-style-type: none"> • zasoby ludzkie („zapaleńcy”) • dobre kontakty z polskimi placówkami we Włoszech 	<u>Słabe strony</u> <ul style="list-style-type: none"> • niestabilna sytuacja materialna • niedobory zasobów ludzkich • rozproszenie terytorialne i niepogłębiony poziom zintegrowania
Przyszłe	<u>Szanse</u> <ul style="list-style-type: none"> • dalszy rozwój kompetencji (m.in. administracyjnych) osób zaangażowanych w prowadzenie organizacji • pozyskanie bardziej stabilnych źródeł finansowania • poszerzenie bazy członkowskiej 	<u>Zagrożenia</u> <ul style="list-style-type: none"> • utrzymywanie się niskiego poziomu finansowania • kurcząca się baza ewentualnych odbiorców • brak zmiany pokoleniowej i brak ciągłości instytucjonalnej

III. Czynniki wpływające na sytuację polskich organizacji imigranckich we Włoszech

Podsumowując, w wyniku analizy zebranych danych jakościowych i ilościowych wyłonił się szereg cech charakterystycznych dla obecnej kondycji badanych polskich stowarzyszeń we Włoszech:

(1) Podmioty objęte badaniem w sensie formalnym istnieją od lat 90. ubiegłego wieku. Nie oznacza to, że nie funkcjonują organizacje o dłuższym stażu a jedynie, że proces zakładania formalnych stowarzyszeń rozpoczął się nie wcześniej niż niecałe trzy dekady temu. Wiele aktualnie istniejących podmiotów powstało już po wejściu Polski do Unii Europejskiej. **Formalnie organizacje polskie we Włoszech są więc zjawiskiem stosunkowo niedawnym.**

(2) Dominują wśród nich **stowarzyszenia niewielkie**, opierające się na niewielkiej liczbie członków, szczególnie tych aktywnych, jak też kierujące swoje działania do relatywnie niewielkiej liczby odbiorców

(3) Zdecydowana większość analizowanych podmiotów są to **organizacje osadzone w swojej lokalności**. Swoją działalność kierują przede wszystkim do członków zbiorowości polskiej zamieszkującej dane miasto czy gminę. Kontakty z instytucjami

włoskiej administracji – jeśli się rozwinęły – to przede wszystkim w wymiarze lokalnym. Dodatkowo, polskie stowarzyszenia we Włoszech są rozproszone terytorialnie. Za wyjątkiem Rzymu, rzadko na tym samym obszarze – nawet w skali regionu – działają dwa polskie stowarzyszenia.

(4) Procesy integracyjne, w ramach polskiego życia organizacyjnego we Włoszech, można ocenić jako **niezaawansowane** i raczej **powierzchowne**, czy to na poziomie ponadregionalnym, czy w ramach danego regionu.

(5) Analizowane organizacje są zróżnicowane pod względem ideowo-normatywnym. Różnorodność tę można scharakteryzować poprzez odwołanie do dwóch typów idealnych organizacji. Stowarzyszenia typu misyjnego odwołują się do kultury polskiej jako wartości autotelicznej. Kluczową w ich przypadku aktywnością staje się dbałość o zachowanie polskości oraz dorobku polskiego we Włoszech. Natomiast dla organizacji o orientacji pragmatycznej, kultura staje się zasobem praktycznym. Ukierunkowują one podejmowane działania na praktyczne potrzeby własnej zbiorowości, tj. na wielopłaszczyznowe wsparcie czy edukację w zakresie języka ojczystego.

(6) To właśnie działalność edukacyjna, kierowana do dzieci polskich migrantów, jest obecnie jedną z kluczowych form aktywności przede wszystkim stowarzyszeń najnowszych; choć włączają ją w spektrum podejmowanych działań także niektóre organizacje o dłuższym stażu. Zauważalny jest więc **(6a) znaczny przyrost aktywności edukacyjnej**. Widoczny jest także **proces profesjonalizacji** tej działalności. W przypadku stowarzyszeń o charakterze misyjnym kluczowa pozostaje aktywność kulturalna, mająca na celu **(6b) propagowanie polskiego dorobku** (w tym związanego z Polakami we Włoszech) we włoskim społeczeństwie oraz wśród przedstawicieli polskiej zbiorowości w tym kraju.

(7) Analiza wykazała również **przemiany profilu działalności** badanych organizacji: po pierwsze, po 1989 r., kiedy nastąpiło odejście od działań o charakterze politycznym oraz, po drugie, w wyniku akcesji Polski do Unii Europejskiej, kiedy stowarzyszenie pomocowe, ukierunkowane na migrantki zarobkowe, zmniejszyło zaangażowanie w sprawy pracownicze na rzecz wprowadzenia aktywności kulturalnej.

(8) Badane organizacje mają również **na celu wspieranie procesu integracji Polaków ze społeczeństwem przyjmującym**, choć realizacja tego zamierzenia jest różnie pojmowana. **(9)** Jednym z przejawów tej niejednorodności podejścia do społeczeństwa włoskiego jest **zróżnicowana otwartość na organizacje imigranckie innych grup etnicznych** mieszkających we Włoszech: od wyrażania do nic dystansu przez niektóre podmioty z dłuższym stażem, poprzez utrzymywanie kontaktów o charakterze powierzchownym, aż do włączania ich jako bezpośrednich adresatów realizowanych projektów, co ma miejsce w ramach najnowszych polskich stowarzyszeń.

(10) Zróżnicowane jest także **otwarcie polskich organizacji na polskich imigrantów zarobkowych**, przy czym większość badanych stowarzyszeń nie uwzględnia aktywności skierowanej do osób nowoprzybyłych z Polski. **(11)** Większość organizacji wykazuje **silne ukierunkowanie na polskie instytucje**. To w szczególności w polskich urzędach konsularnych we Włoszech poszukują wsparcia finansowego dla swoich

projektów. Współpraca, zwłaszcza regularna, z włoskimi instytucjami rządowymi czy innymi włoskimi podmiotami występuje znacznie rzadziej.

(12) Powszechnie w ramach polskich organizacji we Włoszech notuje się **wysoki udział kobiet w zarządach i wśród aktywnych działaczy**.

(13) Analizowane organizacje mają **dostęp do stosunkowo niewielkich zasobów ludzkich**. Niedobory są szczególnie dostrzegalne jeśli chodzi o liczbę aktywnych działaczy. W większości przypadków ich liczba nie przekracza 40% bazy członkowskiej. W zarządach dłużej istniejących organizacji niezwykle rzadko zasiadają osoby poniżej 35 roku życia. Zjawisko to przybiera więc formę braku zmiany pokoleniowej, a w przyszłości przyczynić się może do **braku ciągłości instytucjonalnej**.

(14) Szeroko rozpowszechnioną cechą badanych organizacji jest **niestabilna sytuacja materialna** wynikająca z niskich zasobów finansowych będących w dyspozycji stowarzyszeń, niestabilnych źródeł dochodu a także praktycznego braku majątku stałego.

(15) Charakterystyczna dla polskich organizacji we Włoszech wydaje się być również ich **niewidoczność**, u podłoża, której leży wiele przyczyn.

III.1. Proces migracyjny i zbiorowość imigrancka

III.1.1. Historia migracji z Polski do Włoch

Wyjazdy z terenów polskich na Półwysep Apeniński mają długą historię, sięgającą wielu stuleci wstecz. Już od średniowiecza studenci i wykładowcy *natio Polona* odwiedzali uniwersytety w Bolonii, Padwie i Rzymie (Bernatowicz 1990: 47). Za początek tych wyjazdów przyjęto uważać XIII wiek, jako że z tamtego właśnie czasu pochodzą najwcześniejsze zachowane pisma świadczące o pobytach studentów z terenów Rzeczypospolitej (Ulewicz 1991: 328 [w:] Golemo 2010: 62). Popularność wyjazdów na Półwysep wzrosła jeszcze w okresie Renesansu, kiedy poza chęcią zdobycia wiedzy akademickiej, udawano się tam aby nabrać ogłady towarzyskiej czy zetknąć się z ówczesnym fermentem kulturowym. Podobna motywacja towarzyszyła także wizytom w Italii w okresie późniejszym podczas europejskiej mody na *Grand Tour*. W XIX wieku na terenie rodzącego się państwa włoskiego, pojawili się polscy emigranci polityczni. Choć większość Wielkiej Emigracji znalazła się we Francji, to właśnie na Półwyspie Apenińskim powstały takie inicjatywy jak Legiony Polskie czy Legion Mickiewicza (Golemo 2010: 92–94).

Współcześnie, polscy imigranci sporadycznie wybierali Włochy jako cel swojej migracji. Był to jednak kraj o profilu emigracyjnym, zmagający się z przeludnieniem i niedorozwojem gospodarczym. Dopiero w ostatnich dekadach zbiorowość polska we Włoszech znacząco się zwiększyła, osiągając swój obecny rozmiar, szacowany na około 100 tys. osób. Aby uporządkować opis współczesnego napływu Polaków do Włoch pogrupować go można w cztery główne fale:

- (1) falę migracji żołnierskiej związaną z drugą wojną światową,
- (2) falę solidarnościową,
- (3) zarobkową lat 1990-2004,

(4) poakcesyjną.

Emigracja kombatancka była związana ze szlakiem bojowym 2. Korpusu im. gen. Władysława Andersa. W momencie zakończenia drugiej wojny światowej, znajdowało się na terenie Włoch ok. 100-112 tys. żołnierzy polskich (Morawski i Morawski 2006: 375 [za:] Pyłat 2014: 24). Była to jednak sytuacja tymczasowa. W sierpniu 1946r. rozpoczęła się kilkumiesięczna demobilizacja, w wyniku której nastąpiły zorganizowane wyjazdy żołnierzy do Wielkiej Brytanii (Pyłat 2014: 28), a ostatecznie także i do innych krajów: Argentyny, Australii, Kanady czy USA (Paradowska 1992: 633). Zdarzały się też rzadkie przypadki powrotu do Włoch po krótkim pobycie w Anglii, jak uczynił to na przykład Herling-Grudziński (Golemo, 2011: 102). W Italii pozostali najczęściej ci, którzy zdecydowali się na małżeństwo z Włoszkami (Henczel-Wróblewska 2006: 169), ale, jako że wiązało się to ze znalezieniem się w trudnej sytuacji ekonomicznej, wielu z nich decydowało się na wyjazd, głównie do Argentyny, RPA i Stanów Zjednoczonych (Morawski i Morawski 2006: 178-179 [za:] Golemo 2010: 112). Ówczesne władze włoskie niechętnie udzielały pozwoleń na pracę czy stały pobyt w sytuacji przeludnienia i niedorozwoju gospodarczego. Dodatkowo, w momencie wstąpienia w związek małżeński z obcokrajowcem, Włoszki traciły obywatelstwo swojego kraju (Zahorski 1983: 34, 36 [za:] Paradowska, 1992: 633). Przyjmuje się, że decyzję o pozostaniu w Italii podjęło ostatecznie nie więcej niż 2 tys. osób (Paradowska 1992: 633), z czego około połowę stanowili byli żołnierze, resztę natomiast osoby cywilne (Rocznik Polonii Zagranicznej 1948: 193 [w:] Paradowska 1992: 633). Znajdowali zatrudnienie głównie jako pracownicy fizyczni, rzadziej umysłowi. Nieliczni stali się też właścicielami gospodarstw rolnych (Paradowska 1992: 634 [za:] Pyłat 2014: 29-30). Z czasem jednak, w wyniku akcji edukacyjnej zorganizowanej jeszcze po kończeniu działań wojennych przez dowództwo 2. Korpusu, wielu byłych żołnierzy podjęło naukę na uniwersytetach w Bolonii, Rzymie, Turynie i Mediolanie (Henczel-Wróblewska 2006: 172). Później umożliwiło to części z tych, którzy pozostali we Włoszech, uzyskanie wysokiej pozycji społeczno-ekonomicznej w społeczeństwie włoskim.

Kolejny znaczący napływ Polaków do Włoch nastąpił w latach 80. Co prawda, także i w poprzednich dekadach miały miejsce migracje z Polski. Dotyczyły one przede wszystkim kobiet, które emigrowały wstępując w związki małżeńskie z Włochami (Golemo 2006a: 103). Zjawisko to jest stałym elementem napływu z Polski do Włoch, choć nie ma charakteru masowego. Oprócz migracji małżeńskich, miała też miejsce na początku lat 80. – w związku z wyborem Karola Wojtyły na papieża – migracja ze względów religijnych. Objęła ona przedstawicieli kleru polskiego. Lata 80. to jednak przede wszystkim napływ fali tzw. solidarnościowej. W związku z wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego możliwe było ubieganie się we Włoszech o status uchodźcy. Decyzjom o wyjeździe towarzyszyła często także motywacja ekonomiczna, która – szczególnie pod koniec dekady – stała się dominująca. Czasem kontekst, w którym decydowano się rozpocząć starania o azyl był dość nietypowy. W 1983 r. kibice Lechii Gdańsk postanowili pozostać we Włoszech po meczu z Juventusem Turyn (Golemo 2006a: 465). Niejednokrotnie na podobny ruch decydowali się też uczestnicy wycieczek Orbisu, włącznie z kierowcami autokarów (Golemo, 2006a: 467). Według szacunków, przez włoskie obozy dla uchodźców przeszło w latach 80. około 40 tys.

Polaków. Zdarzało się, że podczas oczekiwania na rozpatrzenie wniosku o azyl czy po jego odrzuceniu, kiedy automatycznie stawali się migrantami nielegalnymi, uczestnicy tej fali migracyjnej podejmowali pracę w szarej strefie (np. myjąc szyby samochodowe na skrzyżowaniach). Pojawiały się też zachowania patologiczne takie jak drobna przestępczość, żebractwo, alkoholizm czy prostytutka (Macioti i Pugliese: 1991, 152 [za:] Golemo 2006a: 470). Podobnie jak w przypadku fali kombatanckiej, większość z migrantów lat 80. – szczególnie z początku dekady – nie osiedliła się we Włoszech, emigrując ostatecznie do Stanów Zjednoczonych i Kanady (Golemo 2006a: 465; Stola 2010: 217). Na pobyt stały we Włoszech zdecydowało się ostatecznie około kilku tysięcy osób (Rys. 1).

Ze względu na sytuację polityczną kraju pochodzenia do 1989 r., dwie wyżej wymienione, znaczące liczebnie fale zwykło się kojarzyć z emigracją typu politycznego, taka bywa też autoidentyfikacja przedstawicieli tej fali. Jest to jednak do pewnego stopnia istotne uproszczenie, zwłaszcza w odniesieniu do imigracji lat 80. W jej przypadku może być raczej mowa o umiejscawianiu poszczególnych decyzji o migracji na kontinuum motywacji, z jednej strony politycznych, z drugiej ekonomicznych (Romaniszyn 2000: 88; Małek 2014: 149). Jak wskazuje Marcin Kula, w PRL „wśród motywacji fal emigracji klasycznie ekonomicznej najczęściej dało się wychwycić jakieś elementy polityczne. Często motywacja polityczna dołączała ex post. Skoro istniała systemowa jedność pomiędzy polityką a gospodarką, to żadna emigracja nie mogła być tylko ekonomiczna, bądź tylko polityczna, skoro system pretendował do organizowania wszystkiego, każde odcinkowe niezadowolenie musiało promieniować na całość systemu, a wyjeżdżający emigrant za swój kieszonkowy w wymiarze ekonomicznym los obciążał, nie bez racji, system polityczny” (1995:142).

Tabela 49. Liczba Polaków zarejestrowanych we Włoszech na pobyt stały w latach 1990-2005

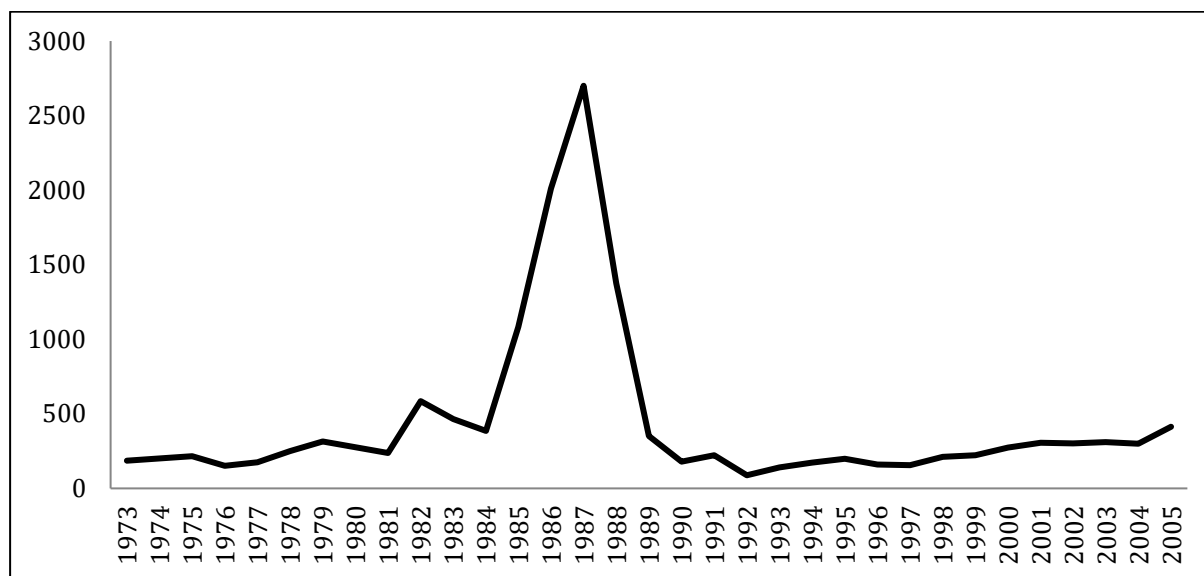
Rok	Kategoria	Zmiana (Liczba)	Zmiana (Procent)
1990	12 139	-	-
1995	13 855	1716	14
2000	30 419	16564	120
2005	72 229	41810	137

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ISTAT [w:] Pittau, F., Ricci, F. (2006). *Dinamiche ed evoluzioni dell'immigrazione polacca in Italia* [w:] K. Golemo, K.Kowalska-Angelelli, F. Pittau, A. Ricci (red.) *Polonia. Nuovo Paese di Frontiera. Da migranti a comunitari*. Rzym: Idos, s. 194.

Zbiorowość polska we Włoszech stała się zdecydowanie bardziej liczna dopiero w wyniku napływu w latach 1990-2005. W tym okresie liczba Polaków z pozwoleniem na pobyt we Włoszech wzrosła o ok. 60 tys. osób. Przy czym, wbrew temu co mogą sugerować dane przedstawione w tabeli 49, przyrost nie miał – jak się wydaje – charakteru skokowego. Podwojenie liczby Polaków w latach 1995-2000 oraz ponownie w okresie 2000-2005 jest najprawdopodobniej efektem akcji regularizacyjnych, przeprowadzonych przez włoskie władze w roku 1998 i 2002 (Kowalska-Angelelli 2007: 3), w wyniku, których – po spełnieniu określonych warunków – następowało

uregulowanie statusu pobytowego imigranta. Stopniowy przyrost liczebny w dekadzie lat 90. zbiorowości polskiej we Włoszech potwierdzają też dane polskie (*por.* Rys. 1), które jednak odnoszą się tylko do emigracji na pobyt stały, a tym samym nie oddają rzeczywistej skali napływu.

Rysunek 1. Emigracja z Polski do Włoch na pobyt stały w latach 1973-2005

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS (2015). *Główne kierunki emigracji i imigracji na pobyt stały w latach 1966-2014* [na:] <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-ludnosc/glowne-kierunki-emigracji-i-imigracji-w-latach-1966-2014-migracje-na-pobyt-staly,4,1.html> (dostęp: 3.01.2016).

Migranci zarobkowi lat 90. przebywali we Włoszech najczęściej w ramach pobytów czasowych, podczas których podejmowano głównie pracę nielegalną. Innymi słowy, była to często migracja wahadłowa. Dominujący w tej fali stał się udział kobiet (Golemo 2011: 108). Znajdowały one zatrudnienie – często na zasadach nieformalnych – przede wszystkim w roli opiekunek (*badante*) lub pomocy domowych (*colf*). Takiej formie zatrudnienia sprzyjała elastyczność i rozległość szarej strefy we Włoszech (Weinar 2006: 7); zaś zapotrzebowanie na pracowników w sektorze opieki było konsekwencją zmian strukturalnych, jakie zaszły w społeczeństwie włoskim i na tamtejszym rynku pracy (Kawczyńska-Butrym 2008: 62). Charakterystyczny dla tej fali był też – zwłaszcza na początku dekady – stosunkowo niski poziom wykształcenia (Kowalska-Angelelli 2007: 2).

Według danych włoskiego urzędu statystycznego ISTAT, po wejściu Polski do Unii Europejskiej, tj. w okresie 2005-2018, liczebność Polaków we Włoszech¹⁷ wzrosła o ponad jedną trzecią (37%). Wzrost zanotowano we wszystkich regionach kraju, choć zbiorowość polska powiększyła się o ponad połowę w północnej (wzrost o ok. 66%) i południowej (65%) części Włoch. W rzeczonym okresie podwoiła się też liczba Polaków mieszkających w regionach wyspiarskich, tj. na Sardynii i Sycylii.

¹⁷ Dane ISTAT obejmują Polaków z zarejestrowanym pobytem, nieposiadających włoskiego obywatelstwa.

Tabela 50. Liczba Polaków zarejestrowanych we włoskich regionach w 2005 i 2018 r.

Regiony	2005	2018	Zmiana (Liczba)	Zmiana (Procent)
Piemont	2 017	2 947	930	46,1
Dolina Aosty	73	154	81	111,0
Liguria	868	1 647	779	89,7
Lombardia	5 101	8 156	3 055	59,9
Trydent Górna Adyga	1 334	2 285	951	71,3
Wenecja Euganejska	3 410	4 586	1 176	34,5
Friuli-Wenecja Julijska	840	1 536	696	82,9
Emilia-Romania	5 853	11 019	5 166	88,3
Północna część Włoch	19 496	32 330	12834	65,8
Toskania	5 050	8 590	3 540	70,1
Umbria	1 864	2 216	352	18,9
Marche	2 950	4 282	1 332	45,2
Lacjum	16 035	21 464	5 429	33,9
Centralna część Włoch	25 899	36 552	10653	41,1
Abruzja	1 556	2 680	1 124	72,2
Molise	253	519	266	105,1
Kampania	6 983	9 635	2 652	38,0
Apulia	1 129	3 640	2 511	222,4
Basilicata	259	413	154	59,5
Kalabria	2 156	3 467	1 311	60,8
Południowa część Włoch	12 336	20 354	8018	65,0
Sycylia	2 450	5 333	2 883	117,7
Sardynia	642	1 158	516	80,4
Wyspy	3 092	6 491	3399	109,9
Ogółem	60823	95727	35904	37,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ISTAT.

W ostatnich kilku latach odnotowuje się jednak tendencję spadkową, jeśli chodzi o liczbę Polaków przebywających we Włoszech powyżej 3 miesięcy. W zeszłym roku, tj. w 2018, prawie wszystkie regiony – za wyjątkiem Lombardii i Sardynii – zanotowały spadek liczby zarejestrowanych Polaków. Trend też widoczny jest zwłaszcza w centralnej i północnej części Włoch. Liczebność zbiorowości polskiej we Włoszech zmniejsza się najprawdopodobniej głównie w wyniku pogorszenia się sytuacji gospodarczej kraju pobytu po kryzysie w 2008 r. Inną przyczyną tego zjawiska jest też nabywanie przez Polaków obywatelstwa włoskiego, co powoduje wyłączenie tych osób ze statystyk cudzoziemców we Włoszech (Ricci 2006: 33).

Tabela 51. Przemiany liczebności Polaków zarejestrowanych we włoskich regionach w okresie 2014-2018

Regiony	2014	2015	2016	2017	2018
Piemont	3 136	3 153	3 068	3 014	2 947
Dolina Aosty	186	185	164	159	154
Liguria	1 715	1 704	1 721	1 694	1 647
Lombardia	8 169	8 098	8 193	8 124	8 156
Trydent Górna Adyga	2 441	2 409	2 345	2 299	2 285
Wenecja Euganejska	4 837	4 863	4 839	4 640	4 586
Friuli-Wenecja Julijska	1 600	1 605	1 558	1 546	1 536
Emilia-Romania	11 796	11 804	11 542	11 277	11 019
Północna część Włoch	33 880	33 821	33 430	32 753	32 330
Toskania	8 786	8 856	8 883	8 789	8 590
Umbria	2 401	2 372	2 316	2 304	2 216
Marche	4 690	4 556	4 389	4 389	4 282
Lacjum	20 695	22 119	21 834	21 712	21 464
Centralna część Włoch	36 572	37 903	37 422	37 194	36 552
Abruzja	2 693	2 718	2 765	2 732	2 680
Molise	551	554	538	528	519
Kampania	9 868	9 739	9 706	9 740	9 635
Apulia	3 651	3 667	3 696	3 887	3 640
Basilicata	451	425	421	415	413
Kalabria	3 473	3 455	3 502	3 511	3 467
Południowa część Włoch	20 687	20 558	20 628	20 813	20 354
Sycylia	5 352	5 355	5 390	5 386	5 333
Sardynia	1 075	1 057	1 116	1 136	1 158
Wyspy	6 427	6 412	6 506	6 522	6 491
Ogółem	97 566	98 694	97 986	97 282	95 727

*Na szaro zaznaczono te pola, które zawierają wartość niższą niż w roku poprzednim, wskazując na spadek liczebności Polaków w danym regionie czy części Włoch.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ISTAT.

Istnieje duże zróżnicowanie pod względem motywacji jakie przyświecają Polakom, którzy przyjechali do Włoch po akcesji Polski do UE. Nadal, co prawda, przyjeżdżają przede wszystkim ze względu na chęć podjęcia pracy (Ricci 2016: 47), ale pojawiły się też migracja kulturowa czy edukacyjna, w której dominującą przyczyną wyjazdu jest chęć rozwoju osobistego, zwiększenia swoich kwalifikacji, w tym także językowych. Statystyki włoskie wskazują na zwiększającą się liczbę studentów polskich podejmujących naukę we Włoszech (Kowalska-Angelelli 2007: 9). W skład fali poakcesyjnej wchodzi osoby stosunkowo młode i lepiej wykształcone, również

w zakresie znajomości języka włoskiego, w porównaniu z przedstawicielami poprzedniej fali (Małek 2014: 149). Jest to przy tym migracja płynna, w której długość pobytu we Włoszech często pozostaje nieoznaczona (Kowalska-Angelelli 2007: 5). Jak wskazuje Kamila Kowalska-Angelelli, migranci poakcesyjni coraz częściej „posiadają ściśle określony (...), nie tylko ekonomiczny, projekt swojej emigracji, który też bardzo często poddawany jest weryfikacji i ewentualnym zmianom” (2007: 3).

Porównując dynamikę tworzenia organizacji¹⁸ i napływu kolejnych fal migracyjnych z Polski do Włoch, stwierdzić można, że migranci polscy z poszczególnych fal raczej powoływali nowe podmioty, niż zasilali już istniejące stowarzyszenia; choć jedynie część z tych form organizacyjnych przetrwała do dziś. Nie może być przy tym mowy o całkowitej rozdzielności badanych organizacji w zależności od ich genezy, tj. powiązania z konkretną falą napływową. Z czasem, grupa odbiorców, członków, a nawet aktywnych działaczy, ulegała w pewnym stopniu zróżnicowaniu. Tym niemniej, analiza zebranych danych jakościowych sugeruje, że istnieje tendencja do stowarzyszania się przedstawicieli tych fal, które są ze sobą w jakiś sposób powiązane; i tak, organizacje zapoczątkowane przez emigrację żołnierską (lub do tej spuścizny nawiązujące) są obecnie prowadzone przez przedstawicieli migracji małżeńskich, które wyemigrowały do Włoch przed dekadą lat 90., migrantów solidarnościowych lub potomków kombatanów. Odrębne pod wieloma względami, w tym także bazy członkowskiej i grona odbiorców są także organizacje stworzone przez migrantów zarobkowych lat 90., jak również podmioty najnowsze powoływane przez migrantów poakcesyjnych.

Wśród obecnie istniejących stowarzyszeń dominują te, które zostały założone jako organizacje formalne stosunkowo niedawno (w latach 90. i później), ale początki funkcjonowania części z nich sięgają czasem kilka dekad wstecz. Większa dynamika powstawania stowarzyszeń, jaką obserwuje się w ostatnich dekadach wiąże się nie tylko z procesami formalizowania i konsolidacji organizacji, wcześniej istniejących jako nieformalne, ale wynika także z faktu, że w rezultacie migracji zarobkowej lat 80. i 90. oraz migracji poakcesyjnej zbiorowość polska ponownie liczy około 100 tysięcy osób (ISTAT2018).

III.1.2. Charakterystyka zbiorowości imigranckiej w kraju przyjmującym

Niewielka – szacowana na około 100 tys. osób – zbiorowość polska we Włoszech wykazuje lekką tendencję spadkową pod względem liczebności; co więcej, jest ona rozproszona po całym terytorium kraju powoduje to, że stowarzyszenia nie mają zazwyczaj wystarczających zasobów ludzkich, zarówno jeśli chodzi o odbiorców ich działań, jak i ewentualnych członków. Rozproszenie i niska liczebność wpływa tym samym także na dostępność osób, mogących się aktywnie zaangażować w rozwijanie działalności organizacji i jest jednym z czynników prowadzących do zagrożenia badanych stowarzyszeń brakiem ciągłości instytucjonalnej.

Rozproszenie terytorialne omawianej zbiorowości powoduje, że stowarzyszenia polskie są rozrzucone po całych Włoszech, za wyjątkiem stolicy kraju, gdzie występuje ich

¹⁸ Niekoniecznie tożsamą z rejestrowaniem tych podmiotów jako stowarzyszeń formalnych.

pewna koncentracja. Fakt ten, zwłaszcza w połączeniu z niewielkimi środkami jakimi stowarzyszenia dysponują, wiąże się z zamknięciem ich w lokalnych kontekstach. Jak stwierdził jeden z badanych:

(...) te organizacje nie są ze sobą bardzo zintegrowane, ale to wynika z problemów finansowych i z tego, że Włochy są tak a nie inaczej ukształtowane, trzeba dojechać, np. dość daleko. <14_IDI_E_POIE_Włochy>

Rozproszenie jest więc jednym z czynników stanowiących przeszkodę w rozwijaniu współpracy między organizacjami, szczególnie tej pogłębionej.

Zbiorowość polska we Włoszech jest silnie sfeminizowana. W 2018 r. kobiety stanowiły 73,6% liczby obywateli polskich we Włoszech, ale od lat odsetek kobiet utrzymuje się na poziomie około 70% (por. tabela 52). Ani badani liderzy, ani eksperci w zakresie polskiego życia organizacyjnego nie wskazywali tej cechy zbiorowości polskiej jako czynnika mającego wpływ na kondycję stowarzyszeń. Tym niemniej, wysoki współczynnik feminizacji jest widoczny w znacznym udziale kobiet w zarządach badanych organizacji. Sporadycznie jego wpływ dostrzec też można w aktywności podejmowanej w ramach najnowszych organizacji, jak wtedy gdy kobiety – jako migrantki, niekoniecznie wywodzące się z polskiej zbiorowości etnicznej, są grupą docelową realizowanych przez stowarzyszenie projektów.

Tabela 52. Polacy zarejestrowani we Włoszech na pobyt stały według płci w okresie 2005-2018

Rok	Polacy	Mężczyźni	Kobiety	Udział kobiet (Procent)
2018	95 727	25 240	70 487	73,6
2017	97 062	25 699	71 363	73,5
2016	97 986	26 151	71 835	73,3
2015	98 694	26 371	72 323	73,3
2014	97 566	26 051	71 515	73,3
2013	88 839	23 441	65 398	73,6
2012	84 749	22 050	62 699	74,0
2011	109 018	31 415	77 603	71,2
2010	105 608	31 051	74 557	70,6
2009	99 389	29 796	69 593	70,0
2008	90 218	26 847	63 371	70,2
2007	72 457	20 516	51 941	71,7
2006	60 823	16 512	44 311	72,9
2005	50 794	13 307	37 487	73,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ISTAT.

W okresie poakcesyjnym nastąpiła też zmiana profilu migracji z Polski do Włoch: z dominującej w latach 90. migracji wahadłowej kobiet zatrudnianych w sektorze opieki i usług domowych na bardziej zróżnicowany napływ z dużo większym udziałem migracji

rodzin. W efekcie, zbiorowość polska we Włoszech obejmuje także dzieci, z których część urodziła się już na terytorium Włoch. Trudno jest precyzyjnie określić jaki odsetek omawianej grupy stanowią osoby niepełnoletnie. Natomiast dane dotyczące liczby uczniów wywodzących się z Polski wskazują, że kategoria ta, po wzroście w pierwszych latach po akcesji Polski do UE, liczy ok. 10 tys. osób. Nie jest więc znikoma. Dodatkowo, dane te nie obejmują dzieci z rodzin mieszanych. Obecność dzieci w zbiorowości polskiej we Włoszech łączyć można z faktem, że obecnie działalność edukacyjna stanowi kluczowy obszar działania wielu najnowszych stowarzyszeń. Lekcje języka polskiego z elementami historii i geografii Polski zostały włączone również jako element aktywności niektórych stowarzyszeń z dłuższym stażem. W przypadku tych ostatnich ma to jednak najczęściej wymiar aktywności dodatkowej.

Tabela 53. Uczniowie polscy zapisani do włoskich szkół w okresie od roku szkolnego 2005/2006 do 2014/2015

Rok szkolny	Liczba uczniów
2014/2015	10 231
2013/2014	10 625
2012/2013	10 879
2011/2012	10 927
2010/2011	10 927
2009/2010	10 943
2008/2009	10 872
2007/2008	10 457
2006/2007	9 239
2005/2006	7 543

*Obejmuje poziomy edukacji od przedszkola do szkoły średniej włącznie.

Źródło: opracowane przez Centrum Studiów i Badań IDOS na podstawie danych MIUR (włoskiego ministerstwa edukacji) [w:] di Sciallo, L., Ricci, A. (2016). *Młodzi Polacyw szkole i na uniwersytecie. Analiza stopnia integracji* [w:] Melchionda, U., Ricci, A., Kowalska, K., Stachna – Cremonino, M (red.) *Polacy we Włoszech : stan aktualny, Przemiany i perspektywy*. Rzym: IDOS, s. 66.

Zbiorowość polska jest też zróżnicowana pod względem zatrudnienia, a co za tym idzie – sytuacji społeczno-ekonomicznej w społeczeństwie przyjmującym. Jak można domniemywać, pozycja zawodowa osób posiadających obywatelstwo włoskie i osiadłych we Włoszech od kilku dekad odzwierciedla strukturę zatrudnienia społeczeństwa przyjmującego. Jeśli natomiast chodzi o zbiorowość, którą ujmują statystyki włoskie, to struktura zatrudnienia w jej głównym zarysie nadal zasadniczo przypomina tę, która wytworzyła się w latach 80. i 90. ubiegłego wieku (Golemo 2011: 109). Co prawda, obecnie notuje się wśród Polaków we Włoszech relatywnie wysoki poziom wykształcenia (Kowalska-Angelelli 2007: 8), ale ponad połowa z nich (54,3%) jest zatrudniona poniżej swoich kwalifikacji (Ricci 2016: 46). Nadal największy odsetek Polaków pracuje we Włoszech w sektorze usług domowych (por. tabela 54). Polacy typowo podejmują pracę w przemyśle, głównie w budownictwie. Co prawda, po 2004r. rozwinęła się polska przedsiębiorczość ale dotychczas w niewielkim ilościowo zakresie

(Bea, Nanni, Pittau 2016). Można więc stwierdzić, choć nie bez pewnego uproszczenia, że w ramach zbiorowości polskiej przebiega linia podziału o charakterze klasowym pomiędzy starszą, osiadłą emigracją a migrantami zarobkowymi oraz poakcesyjnymi.

Tabela 54. Polscy pracownicy we Włoszech według sektora zatrudnienia w okresie 2008-2014

Sektory (w%)	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ROLNICTWO	3,2	3,7	3,9	5,8	3,9	4,2	3,3
PRZEMYSŁ	30,4	26,6	24,3	26,1	24,5	21,4	22,4
w tym sensie ścisłym	14,6	9,1	11,8	15,7	12,9	13,4	13,2
w tym budownictwo	15,8	17,5	12,5	10,4	11,6	8,0	9,2
USŁUGI	66,3	69,7	71,9	68,1	71,6	74,4	74,2
w tym handel	8	3,2	5,8	6,7	6,4	7,0	3,6
w tym hotele i restauracje	7,3	9,0	10,3	10,6	12,9	8,8	8,0
w tym usługi domowe	22,6	24,9	25,8	28,9	32,9	35,1	37,8
Ogółem (wartość bezwzględna)	47820	50789	58191	60856	56520	54333	56141

Źródło: IDOS; opracowane na podstawie danych Okresowego raportu włoskiego urzędu statystycznego ISTAT dotyczącego rynku pracy [w:] Ricci, A. (2016). *Warunki życiowe, integracja społeczna i zatrudnienie polskich obywateli we Włoszech* [w:] Melchionda, U., Ricci, A., Kowalska, K., Stachna-Cremonino, M (red.) *Polacy we Włoszech: stan aktualny, przemiany i perspektywy*. Rzym: IDOS, s.46.

Owo zróżnicowanie pod względem pozycji ekonomiczno-społecznej i związanego z nią stylu życia część badanych postrzegała jako przyczynę niewielkiego zaangażowania migrantów zarobkowych i poakcesyjnych w polskie życie organizacyjne we Włoszech, wskazując, że prowadzą oni taki tryb życia, który poza pracą zarobkową nie pozostawia czasu na aktywność społeczną. Tak opisuje to jedna z badanych:

Po prostu Polacy się nie interesują. Tak jak powiedziałam: we Włoszech jest to spowodowane głównie tym, że większość Polonii stanowią Polki, które przyjeżdżają do pracy. W związku z tym one właśnie pracują 24 godziny na dobę, w związku z tym ich absolutnie nic nie interesuje. <16_IDI_O3c_POIE_Włochy>

Efekt taki wzmacnia dodatkowo charakter często podejmowanych przez Polki rodzaj zatrudnienia, tj. specyfika pracy w sektorze opieki, którą jeden z badanych tak opisuje:

Jeśli jest jakaś pani, tak zwana badante, która jest opiekunką, no to ona cały czas siedzi przy tej osobie, no i ona nie ma czasu, nie ma głowy na takie. <13_IDI_E_POIE_Włochy>

W opinii badanych liderów związanych z emigracją osiadłą, migranci zarobkowi nie angażują się w działalność istniejących stowarzyszeń polskich, ponieważ nie posiadają ku temu wystarczających kompetencji kulturowych:

Jest tu taka diagnoza, że emigracja zarobkowa nie jest w stanie przejąć tego dziedzictwa. Ja to potwierdzam. Absolutnie. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Jak zwraca uwagę jeden z ekspertów, stwarza to zagrożenie dla ciągłości instytucjonalnej stowarzyszeń związanych z emigracją osiadłą:

Emigracja coraz bardziej się pauperyzuje, proletaryzuje. I ubożeje, kruszy się ta kulturalna emigracja, kulturalna w tym sensie, że... schedę tych ludzi, którzy coś zrobili dla Polski we Włoszech itd. (...) Tak, że według mnie sytuacja nie jest różowa, jeśli chodzi o kulturę. Nie jest najlepsza. <12_IDI_E_POIE_Włochy>

Inni badani zauważali, że niewielka dostępność zasobów ludzkich, z jaką borykają się stowarzyszenia, jest powodowana, między innymi tym, że najnowsi migranci często nie mają sprecyzowanych planów, co do długości ich pobytu we Włoszech. Jak ujmuje to jeden z rozmówców:

(...) ta emigracja zarobkowa to ona jest taka bardzo płynna. Dziś jest, jutro nie ma, będzie, nie będzie. <13_IDI_E_POIE_Włochy>

Dodatkowym czynnikiem mającym wpływ na niskie zaangażowanie przedstawicieli najnowszej migracji w działalność stowarzyszeniową jest to, że jako obywatele UE nie doświadczają oni swojego pobytu we Włoszech przez pryzmat nieregulowanego statusu. Innymi słowy, korzystają ze swobody przemieszczania się i podejmowania zatrudnienia w ramach Unii Europejskiej, co przekładać się może na poczucie równouprawnienia z członkami społeczeństwa przyjmującego. Stąd, z większą łatwością wchodzą we włoską tkankę społeczną, zwracając się raczej ku włoskim organizacjom i instytucjom. Jak opisuje jeden z badanych ekspertów:

Najnowsza emigracja – to jest moja ocena – ani się nie zapisuje do związków polonijnych, ani nie lata na polskie imprezy, ani nie aspiruje na przyjęcie narodowe w ambasadzie, to nie jest ich... to znaczy, oni są... to jest ta najmłodsza już generacja, która przyjeżdża tutaj, bo się czuje na równi, (...) powiem to jako anegdotę: (...) byłem świadkiem takiej rozmowy, wymiany zdań. Starsze pokolenie zapytało się przedstawiciela młodego pokolenia: czy idziesz na mszę... czy będziesz na mszy polskiej w polskim kościele? A odpowiedź była: ale ja znam włoski. Ja chodzę na mszę do swojej parafii. Bo jeżeli ja nie przyjadę na mszę do swojej parafii, a do św. Stanisława, to mi nagle ksiądz powie, dlaczego ja nie chodzę w niedzielę do kościoła w swojej parafii. A dwa razy na niedzielę nie będę chodził. <11_IDI_E_POIE_Włochy>

Również, ze względu na rozwój szybkich i łatwo dostępnych środków komunikacji, w tym mediów cyfrowych oraz transportu, młode osoby polskiego pochodzenia nie mają potrzeby zapośredniczonego kontaktu z polskością:

(...) mało działają osoby, które mogą mieć właśnie w tej chwili dwadzieścia, trzydzieści lat. (...) One się kontaktują, mają przyjaciół w Polsce, im jest łatwiej podróżować, nie czują potrzeby spotykać się potem w większym (gronie), nie ze swoimi rówieśnikami. (...) oni znają osoby zupełnie z Polski po prostu. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Determinanty niskiej dostępności zasobów ludzkich nie ograniczają się więc tylko do kwestii wąsko rozumianej pozycji społeczno-ekonomicznej, ale dotyczą także wyborów tożsamościowych, które jednak nie są całkowicie niezależne od przynależności do określonej warstwy społecznej.

Heterogeniczność zbiorowości polskiej może być też ujęta za pomocą etykiet tożsamościowych, które wyłoniły się w toku badań. Badania liderzy związani z organizacjami o dłuższym stażu, dzielą rzeczoną zbiorowość na przedstawicieli emigracji politycznej (czasem zwanej kulturalną) i migracji zarobkowej, czasem wyodrębniając z tej ostatniej najnowszą, młodą migrację. Z kolei liderzy stowarzyszeń najmłodszych wyróżniają w ramach zbiorowości polskiej migrację osiadłą, starszą. Główne linie podziału mają więc – jak wzmiankowano wcześniej – charakter klasowy i pokoleniowy. Zróżnicowanie to determinuje cele badanych organizacji i specyfikę ich działalności. Odmienność w zakresie koncepcji działalności stowarzyszeń związanych z poszczególnymi częściami polskiej zbiorowości we Włoszech potwierdzają zarówno liderzy organizacji najnowszych, wskazując, że każda z nich została:

stworzona przez inną generację dla innej generacji <26_IDI_O7a_POIE_Włochy>;

jak i przedstawiciele stowarzyszeń o dłuższym stażu, w opinii których:

(...) tzw. emigracja zarobkowa (...) oni mają po prostu inne cele. I nie będą się roztkliwiać nad jakąś książką, która wyszła po włosku. Ich interesuje to, co im pomoże tam żyć, być, urządzić się. To są takie prozaiczne bardzo cele i to, co widać, [to] jest mniejszy dopływ młodych do tych organizacji polonijnych, niż by się chciało na przykład. (...) Oni mają inny stosunek. Pozbawiony tej tradycji, tej pamięci o 2. Korpusie, o tym, o tamtym. <13_IDI_E_POIE_Włochy>

Konsekwencją tej wielowymiarowej heterogeniczności zbiorowości polskiej jest, że przedstawiciele emigracji zarobkowej, w tym zwłaszcza ci pochodzący z najnowszej, poakcesyjnej fali w zasadzie nie angażują się czynnie w życie istniejących już organizacji. Powołują raczej nowe stowarzyszenia, odrębne od wcześniejszych. Jak opisuje jeden z badanych liderów starszych organizacji:

(...) od czasu do czasu pojawiają się jakieś nowe inicjatywy. (...) Powstaje jakiś nowy związek. No więc ja do nich dzwonię i mówię, że: ale wiecie Państwo, (...) może byście się Państwo zapoznali z tym, co już robiliśmy? A nie, nie, nie, nam to jest niepotrzebne, my tam tego. Oni od początku robią coś, co im się podoba (...). I to jest właśnie z tych kręgów tej młodej, zarobkowej emigracji przede wszystkim. <13_IDI_E_POIE_Włochy>

III.2. Społeczeństwo wysyłające

III.2.1. Polityka polonijna – założenia i realizacja

Badani liderzy sporadycznie odnosili się bezpośrednio do założeń programowych polityki polonijnej. Wątek, który podnoszono w tym kontekście, wiązał się z postulatem większego zaangażowania państwa polskiego we wsparcie organizacji polskich we Włoszech. Mimo nieciągłości rzeczony polityki, od 1991 r. – kiedy to ukazał się

pierwszy dokument programowy¹⁹ (Nowosielski 2016: 276) - utrzymuje się zróżnicowanie w podejściu do relacji państwo polskie – środowiska polskie na Wschodzie, a państwo polskie – Polacy w obecnych krajach UE/EFTA²⁰. Według tej koncepcji, polskie organizacje na Wschodzie wymagają wielowymiarowego wsparcia, natomiast ich odpowiedniki w tzw. państwach zachodnich mają być włączane w realizację zadań z zakresu dyplomacji publicznej, w szerokim znaczeniu. Nie są więc uwzględnione potrzeby charakterystyczne dla zbiorowości polskiej we Włoszech i jej organizacji. Specyfika tego kraju, jak też innych znajdujących się na południu Europy, wymaga w ocenie niektórych ekspertów, większego zaangażowania ze strony przedstawicieli państwa polskiego. Tak ujmuje to jeden z badanych:

Wsparcie tych organizacji polonijnych tu, na południu, i rola również konsulatów jest chyba większa, niż w krajach północy. Przynajmniej takie mam wyobrażenie o tym, że tutaj tym organizacjom trzeba poświęcić więcej uwagi, więcej im pomagać, bo mają zdecydowanie mniejsze wsparcie niż te organizacje, które funkcjonują na północy Europy. <1_IDI_E_POIE_Włochy>

Badani liderzy i eksperci częściej odnosili się do praktycznego wymiaru polityki polonijnej, w tym na przykład, do kontaktów analizowanych organizacji z polskimi placówkami we Włoszech. Relacje te – jak już wspomniano wyżej – były przez nich oceniane pozytywnie. Jedna z badanych lidererek wyraźnie to potwierdza:

Przychyłość ze strony konsulatu jest jak największa. Nie wiem, czy słyszałaś o naszym zakończeniu roku. Miałyśmy tutaj panią konsul i jej asystentkę, miałyśmy konsula honorowego (...). Wszyscy są jak najbardziej szczęśliwi i przychylni, i naprawdę są przychylni. To nie chodzi o to, że to był jakiś taki... kurtuazyjna wizyta, ale według mnie pani konsul, jeżeli będzie cały czas ta, to naprawdę jest przychylna temu, co robimy. (...) Dostałyśmy dofinansowanie, więc to też o czymś świadczy. To jest praktyczna odpowiedź na to co robimy i to jakby bardziej nie może być – że tak powiem – oczywiste to, że nasza praca jest wspierana przez konsulat. <27_IDI_O7b_POIE_Włochy>

Badani, związani z organizacjami z południa Włoch, zwracali przy tym uwagę, że ich dostęp do urzędu konsularnego jest utrudniony ze względu na dzielącą ich odległość. Polityka państwa polskiego wobec Polaków we Włoszech jest realizowana przez Ambasadę RP w Rzymie z jej wydziałem konsularnym oraz urząd konsularny w Mediolanie, wobec czego, współpraca z placówkami polskimi jest według niektórych liderów, związanych z organizacjami w południowych regionach Włoch, niewystarczająca.

Jeden z badanych ekspertów tak definiuje dwa priorytetowe obszary szczególnego zaangażowania państwa polskiego w odniesieniu do polskich organizacji imigranckich:

---

¹⁹ „Cele i priorytety polityki rządu wobec Polonii, emigracji i Polaków za granicą”, załącznik do uchwały nr 145/91 Rady Ministrów z dnia 5 listopada 1991 r.

²⁰ Zbiorowość polska we Włoszech zaliczana jest do wspólnej „grupy funkcjonalno-geograficznej” z Polakami z Wielkiej Brytanii, Niemiec, Holandii, Irlandii, Austrii, Francji, Norwegii, Szwecji, Belgii, Dani, Islandii, Hiszpanii oraz Szwajcarii (Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą 2015-2020).

Na pewno w tej chwili tym takim głównym... na pewno mamy dwa nurty, patrząc na to, jak ukształtowany jest budżet, który mamy do dyspozycji dla organizacji pozarządowych, mamy zawsze kwestie kultury i kwestie szkolnictwa. <2_IDI_E_POIE_Włochy>

Działania podejmowane przez polskie placówki we Włoszech w zakresie kultury nie polegają tylko na wspomnianym już uczestnictwie przedstawicieli państwa polskiego w wydarzeniach organizowanych przez stowarzyszenia, ale także na udzielaniu im wsparcia rzeczowego przy organizacji takich przedsięwzięć. W opinii jednego z badanych ekspertów, polskie placówki przyczyniają się tym samym do zwiększenia zasięgu danego przedsięwzięcia czy zmniejszenia kosztów jego przygotowania:

W ciągu roku robimy mniej więcej około pięćdziesięciu wydarzeń kulturalnych, czyli dosyć dużo. I oczywiście jest tak, że albo w tych wydarzeniach uczestniczą organizacje polonijne, albo później wykorzystują to, co my stworzyliśmy, nie wiem, różnego rodzaju wystawy. (...) materiał, który mamy, jest materiałem dobrym, profesjonalnie zrobionym, wygodnym do wystawiania. I te wszystkie wystawy, które są w naszym posiadaniu, użyczamy wszystkim organizacjom polonijnym. (...) I te wystawy „krążą” po organizacjach polonijnych. <1_IDI_E_POIE_Włochy>

Jednakże czasem występują rozbieżności pomiędzy liderami organizacji polskich we Włoszech a przedstawicielami państwa polskiego w zakresie koncepcji działalności kulturalnej. Przykład takiej sytuacji tak opisuje jeden z rozmówców:

Zwłaszcza ostatni konsul mówi: po co wy organizujecie, sprowadzacie, jak my mamy tutaj na przykład na podporządku taką panią, która też umie malować (...) Mówię: tak, ale ta Pani nie jest... nie ma poziomu na przykład artystów uznanych w Polsce, młodych, których warto by tu pokazać we Włoszech. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

Innym przykładem rozbieżności, na które wskazywano podczas badań, jest pomijanie przez instytucje państwa polskiego rzeczywistych potrzeb polskiej zbiorowości we Włoszech, a nadmierne koncentrowanie się na kwestiach kulturowych. Jako przykład może tutaj służyć, przywołana przez badanych, kwestia zapewnienia pomocy psychologicznej polskim imigrantom. Mimo starań, nie udało się na ten cel pozyskać środków od państwa polskiego. W kontekście owych rozbieżności jedna z badanych zauważa:

Bo tutaj jest jednak potrzeba psychologa. Dwa razy występowaliśmy, no i w ogóle program został odrzucony. To bardzo potrzebna pomoc, bo niekiedy to jest tak, że mnie się wydaje, że ta pomoc z Polski to jest tak: wam pomożemy, ale tak, jak my chcemy. (...) Ten program [pomocy psychologicznej] był przygotowany przez osobę wysokiej klasy. Naprawdę dziewczyna, która skończyła w Polsce psychologię, jest znana w środowisku polonijnym. Masa ludzi się do niej zwracała, bo różne problemy były. I myśmy siedziały przez miesiąc czasu, ponieważ ja, znając środowisko, wiedziałam jakie są problemy, a ona z punktu fachowego... no i niestety... plan na niczym, a zasypują nas, słownik angielsko-polski, Żeromski, Sienkiewicz. Wie Pani, to są rzeczy, które niekiedy wydaje mi się, że ta współpraca nie zawsze idzie w dobrym kierunku. <6_IDI_01c_POIE_Włochy>

Część badanych wskazywała też na potrzebę praktycznego wsparcia dla przedstawicieli migracji zarobkowej, zwłaszcza tych znajdujących się w trudnej sytuacji bytowej, który to element nie jest obecny w praktyce polityki polonijnej:

I tu mi się bardzo podobało, nawet puściłam w Internet informację o tym, że nasz pan ambasador zrobił szczyt, takie spotkanie z grupą, chcąc coś zrobić na temat biedy, na temat pomocy Polakom. To byłoby super, gdyby nie skończyło się tylko na spotkaniu się tylko osób, które mają coś do powiedzenia, bo gdyby powstał jakiś fundusz. My tutaj w terenie wiemy, komu potrzeba pomóc i komu potrzeba najbardziej. Wtedy jak rozdzielisz temu tyle, temu tyle, nie wiadomo komu, to nikt nigdy nie dostanie ten, co mu jest najbardziej potrzeba. I coś trzeba właśnie zrobić. Ci Polacy są Polakami z całego serca, mieszkają w innym kraju, ale no trzeba znaleźć sposób. Jesteśmy tutaj we Włoszech, nie wiem jak w innych krajach, nigdy w życiu nie dostaniemy lepszego stanowiska, chyba, że jeszcze dwa pokolenia miną. (...) Rząd musi coś zrobić, żeby pomóc tym ludziom. My jesteśmy państwem polskim za granicą. <21,22,23_IDI_O6a_POIE_Włochy>

Krytycznie odnoszono się także do koncepcji szkolnictwa, wedle której wsparcie ze strony państwa polskiego ma przede wszystkim dotyczyć nie tyle finansowania, co kwestii programowych i metodycznych:

Zrobił się ruch na tle szkolnictwa (...). To było grubymi nićmi szyte ze strony MSZ i tak dalej, z tego względu, że wiadomo było, że chodzi o skromność funduszy. Więc oni chcieli wylansować ideę szkoły społecznej. Jak można wylansować ideę szkoły społecznej wśród emigracji zarobkowej? Kto będzie za to płacił, oni? <12_IDI_E_POIE_Włochy>

Z drugiej strony, pozytywnie oceniano samo wsparcie merytoryczne w zakresie, na przykład, podnoszenia kwalifikacji metodycznych nauczycieli języka polskiego i wiedzy o Polsce.

Najczęściej, krytyka polityki polonijnej dotyczyła jej wymiaru finansowego. Badani wskazywali przede wszystkim na niewystarczającą wysokość środków, a także trudności w ich pozyskiwaniu, które to czynniki mają wpływ na niestabilną sytuację materialną analizowanych organizacji.

Jak zauważali badani, przedstawicielstwa polskie we Włoszech odgrywają natomiast rolę katalizatora w kontaktach między danym stowarzyszeniem a włoskimi władzami lokalnymi:

Rolą również konsulatu jest to, żeby – jeżeli te organizacje nie mają możliwości nawiązania jakiegoś bliższego kontaktu z burmistrzem, z władzami poszczególnymi – żebyśmy robili to my jako konsulat (...) takie spotkania z burmistrzami, razem z organizacjami polonijnymi staramy się organizować co jakiś czas tam, gdzie widać, że organizacje potrzebują takiego wsparcia. <1_IDI_E_POIE_Włochy>

Działania takie są w ocenie badanych podejmowane po to, aby zwiększyć rozpoznawalność lokalnego środowiska polskiego i umożliwić mu dostęp do ewentualnego wsparcia ze strony administracji włoskiej dla prowadzonego przez nie stowarzyszenia.

Aktywność polskich placówek dyplomatyczno-konsularnych we Włoszech odegrała też pewną rolę w procesie formalizowania się polskich organizacji w tym kraju, stanowiąc czasem impuls zewnętrzny do powoływania stowarzyszeń formalnych. Nie zawsze był to jednak wpływ o charakterze bezpośrednim. Niekiedy zaangażowanie przedstawicieli państwa polskiego w konsolidację środowisk polskich we Włoszech postrzegane było

przez nie jako wręcz niepożądane. Przykładowo, w połowie lat 90. XX wieku spowodowało ono, że u części działaczy pojawiły się obawy o zagrożenie niezależności mającej powstać organizacji parasolowej. Jeden z badanych liderów, uczestnik spotkania założycielskiego, krytycznie wypowiada się o zaangażowaniu przedstawiciela polskiej placówki w ten proces:

(...) ponieważ przyjechał z Polski, miał bardzo centralistyczne podejście do tego (...). Uważał, że [organizacja parasolowa] powinna mieć swoją siedzibę w ambasadzie, że ambasada powinna właściwie rządzić z Rzymu tym całym związkiem. Oczywiście po roku to się okazało, że to jest lipa, że my się na to nie możemy zgodzić, że to w ogóle nie ma sensu. On stworzył jakieś tam pośrednie ogniwa, jakieś takie te różne szczeble, to znaczy między szczeble organizacji lokalnych a konsulatem, jakieś takie formy przedstawicielstwa grupujące szereg regionów – to też nie wyszło (...). Myśmy uchwalili nowy statut, zupełnie niezwiązany ani siedzibą, ani niczym innym z ambasadą, ani z konsulatem, dlatego że my jesteśmy partnerami, a nie jesteśmy agenturą. Bardzo prosta sprawa. I tak się zaczęło właściwie. <24_IDI_O3d_POIE_Włochy>

Wcześniej, przed zmianą ustroju w Polsce, te stowarzyszenia, które powstały z wydatną pomocą konsulatu identyfikowano w środowisku emigracji politycznej jako organizacje tzw. „warszawskie”, powołane do życia z inspiracji władz PRL. Miały one stanowić przeciwwagę dla tzw. „organizacji londyńskich”, krytycznie nastawionych do ówczesnej sytuacji politycznej w Polsce. W latach 90. XX wieku, mimo zmiany ustroju, obawy te nadal odgrywały pewną rolę, więc ostatecznie omawiana organizacja parasolowa powstała niezależnie od propozycji przedkładanej przez polskich przedstawicieli dyplomatyczno-konsularnych. Tym niemniej, mieli oni swój pośredni wpływ na jej pojawienie się, organizując szerokie spotkanie ówczesnych reprezentantów polskiego życia organizacyjnego.

III.2.2. Charakterystyka społeczeństwa obywatelskiego w Polsce.

Jedną z przyczyn niskiego zaangażowania Polaków we Włoszech jest brak nastawienia pro-społecznego u części z nich, co – w ocenie badanych – może wynikać z postawy roszczeniowej wyniesionej z kraju pochodzenia. Jak wskazuje jeden z ekspertów:

Zdecydowana większość to są ludzie, którzy nie czują się zaangażowani, przychodzą raczej, żeby brać. (...) pokolenie, powiedzmy, w moim wieku, ludzi takich, którzy się wychowywali w latach kończącego się komunizmu w Polsce, ma takie dość roszczeniowe podejście do życia. <10_IDI_E_POIE_Włochy>

Niektórzy badani zwrócili także uwagę na niski poziom zaufania społecznego pomiędzy polskimi imigrantami. Konfliktowość powiązali oni ze specyfiką polskiego „charakteru narodowego”. Jak charakteryzuje to zjawisko jeden z nich:

(...) ja uważam, że po prostu Polacy mają tę niestety wadę, co się okazuje, że nie potrafią niestety żyć w grupie i są konfliktowi. <12_IDI_E_POIE_Włochy>

Analizy dotyczące rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce potwierdzają te obserwacje. W PRL możliwość zrzeszania się była wysoce reglamentowana. Również sięgając do czasów wcześniejszych, brak własnej państwowości i rozwój społeczeństwa

w ramach trzech różnych tradycji państw rozbiorowych nie wpłynęły pozytywnie na rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Podobnie wyniszczenie elit w trakcie II wojny światowej i znaczące migracje zewnętrzne przyczyniły się do nieciągłości procesu wyłaniania się społeczeństwa obywatelskiego (Nowosielski 2016: 270-1). W efekcie współcześnie upowszechniło się w społeczeństwie polskim zjawisko „społecznego bezruchu”, który polega na dominacji strategii indywidualnych w przestrzeni publicznej raczej niż kolektywnych (Nowak i Nowosielski 2005).

III.3. Społeczeństwo przyjmujące

III.3.1. Założenia i realizacja polityk integracyjnych

Do około połowy lat 70. ubiegłego wieku, tj. w okresie 1860-1970, Włochy doświadczyły masowych migracji zewnętrznych oraz wewnętrznych z południa w kierunku uprzemysłowionej północy (Mantovan 2013: 255). Uruchomienie fali imigracyjnej w latach 70. wiąże się często z wprowadzeniem przez państwa zachodnie ograniczeń dla napływu migrantów w związku z kryzysem paliwowym. Włochy zaczęły pełnić wówczas rolę „zastępczej arkadii imigranckiej” (Małek 2013: 167). Nie byłoby to jednak możliwe gdyby nie wzrost gospodarczy z dekady lat 50. i 60. (Einaudi 2007: 53-54). Obecnie imigranci stanowią znaczną część populacji Włoch. Według danych z końca 2017 r. była to zbiorowość złożona z 5 144 tys. osób, stanowiąca 8,5% ludności Włoch (IDOS 2018). Polska zbiorowość we Włoszech stanowi niewielki odsetek (1,86%) populacji imigrantów w tym kraju (dane ISTAT). Polacy są szesnastą w kolejności grupą imigrancką we Włoszech pod względem liczebności (tabela 55), co wydaje się być jednym z powodów ich niewielkiej zauważalności.

Tabela 55. Imigranci we Włoszech pod względem kraju pochodzenia w 2018 r.*

Kraj pochodzenia	Mężczyźni	Kobiety	Razem
Rumunia	505961	684130	1190091
Albania	225103	215362	440465
Maroko	221932	194599	416531
Chiny	146450	144231	290681
Ukraina	52267	184780	237047
Filipiny	72599	95260	167859
Indie	89749	62042	151791
Bangladesz	96424	35543	131967
Mołdawia	44309	87505	131814
Egipt	80394	39119	119513
Pakistan	79493	34705	114198
Sri Lanka	57523	50444	107967
Nigeria	62650	43419	106069
Senegal	78537	27400	105937
Perù	40712	56667	97379
Polska	25240	70487	95727

Tunezja	58298	35497	93795
Ekwador	34490	45887	80377
Macedonia Północna	33944	31403	65347
Bułgaria	21895	37359	59254

*W tabeli przedstawiono pierwszych 20 najbardziej licznych zbiorowości imigranckich we Włoszech.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ISTAT [na:] dati.istat.it (dostęp: 11.01.2019).

Na niewidoczność zbiorowości polskiej w kontekście włoskim, związaną między innymi z jej liczebnością, zwraca uwagę jeden z badanych ekspertów:

Oni są niewidzialni, Polacy. (...) Bo gdybyśmy mieli nie tysiąc, tylko dziesięć tysięcy stowarzyszonych, to byśmy mogli zorganizować, ale co to jest? Politycznie biorąc, to żadne poparcie. To o to chodzi. Także oni próbują operować kategoriami, które są... Kto jest widzialny? Muzułmanie są widzialni. Dlatego oni mają reprezentację na różnych szczeblach, nawet miejskich. Dlaczego? Dlatego, że z nimi się liczą, oni są zjednoczeni.
<12_IDI_E_POIE_Włochy>

Mimo, iż imigracja jest zjawiskiem obecnym we Włoszech już od kilku dekad nadal wydaje się być postrzegana przez decydentów i ustawodawców głównie z perspektywy reagowania kryzysowego raczej niż strukturalnego elementu włoskiej rzeczywistości (Weinar 2006: 8; Ambrosini 2013: 2). Jest to zresztą charakterystyczne dla śródziemnomorskiego modelu polityki w tym zakresie (Ambrosini 2001 [za:] Mantovan 2013: 257). W tym świetle nie dziwi fakt, że do końca lat 90. nie było we Włoszech norm prawnych, które nakreślałyby ramy polityki integracyjnej. Integracja migrantów była długo postrzegana jako proces, który następuje właściwie samoistnie pod warunkiem włączenia danej osoby na rynek pracy (Caponio 2013 [za:] Caneva 2014: 8). Więcej uwagi społeczno-kulturowemu aspektowi integracji poświęcono w pierwszej dekadzie lat 2000. Zgodnie z ustawą 40/1998 powołano komisję ekspercką mającą wypracować podwaliny pod koncepcję włoskiej strategii integracyjnej. Biorąc pod uwagę silne zróżnicowanie regionalne Włoch, wykluczono model asymilacji kulturowej. Zaproponowana wówczas „rozsądna integracja” (*integrazione ragionevole*)²¹ wyrastała również z krytyki multikulturalizmu. Sprowadzać się miała, najogólniej rzecz biorąc, do uznania różnicy kulturowej przy jednoczesnym podkreśleniu wagi wspólnych norm, które nie mogą stać się przedmiotem kompromisu (Campani 2007: 4). Model ten nie został wprowadzony w życie na poziomie krajowym. Badani przedstawiciele instytucji zajmujących się integracją imigrantów pozostawali zgodni, że:

²¹ *Racjonalna integracja* rozumiana jest więc jako „proces niedyskryminacji oraz inkluzji różnic, polegający na łączeniu stosunków i zachowań w nowe formy oraz poddawaniu ich próbie. Procesowi temu towarzyszą ciągłe, codzienne starania na rzecz zachowania wspólnoty opartej, z jednej strony, na zasadach uniwersalnych, a z drugiej, na partykularyzmach. Zapobiega on marginalizacji, atomizacji czy gettoizacji, czyli zjawiskom zagrażającym równowadze i spójności społecznej. Potwierdza przy tym fundamentalne zasady takie jak wartość życia ludzkiego, godności ludzkiej, upodmiotowienie kobiet i dzieci oraz opieka nad tymi ostatnimi, od których to wartości nie może być odstępstwa, nawet w imię uznawania różnic.”²¹ (Zincone 2000).

To, co jest najprawdopodobniej nieobecne to model integracji, który istnieje w przypadku innych krajów. <INS_6_IDI_POIE_Włochy>

Niektórzy z nich zwracali jednak uwagę, że taki stan rzeczy nie jest koniecznie zjawiskiem negatywnym, a raczej efektem przyjmowania optyki pragmatycznej, wedle której:

Mamy najpierw działania poza prawem, a potem je dostosowujemy i próbujemy, Zarządzamy nimi najlepiej jak potrafimy. <INS_3_IDI_POIE_Włochy>

Podjęmowane są również próby koordynacji lokalnych działań integracyjnych na szczeblu krajowym, głównie przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

W ostatnich latach pierwszy ogólnokrajowy instrument tej polityki, który stanowi wyraz częściowej reorientacji założeń normatywnych w zakresie integracji imigrantów – w kierunku podejścia asymilacyjnego. Osoba ubiegająca się o pozwolenie na pobyt jest zobowiązana do podpisania tzw. umowy integracyjnej (*Accordo integrativo*). Podkreślono w ten sposób istotność kulturowego wymiaru integracji w zakresie przyswojenia przez migranta podstaw języka włoskiego i wiedzy na temat kultury oraz cywilizacji Włoch. Uwypuklono przy tym rolę samego migranta i jego odpowiedzialność za własny proces integracji (Caneva 2014: 10).

Jeśli chodzi o integrację imigrantów w sferze praw politycznych, to istniejące przepisy o obywatelstwie włoskim znacząco ją utrudniają. Obowiązująca ustawa z 1992 r. (Legge 91/1992) opiera się na zasadzie *ius sanguinis* (Zanfrini 2010: 53). Od obywateli państw tzw. trzecich wymagany jest 10-letni okres nieprzerwanego zamieszkiwania na terytorium Republiki Włoskiej. W przypadku uchodźców i bezpaństwowców okres ten skraca się do lat 5 (Baubock 2006). Powstaje w związku z tym kontekstem prawnym pewien paradoks. W przypadku dzieci urodzonych we Włoszech z rodziców obcokrajowców, wywodzących się spoza UE, uzyskanie obywatelstwa włoskiego staje się możliwe dopiero po ukończeniu 18 roku życia i to pod pewnymi warunkami. Brak obywatelstwa natomiast wiąże się nie tylko z nieposiadaniem praw politycznych, poczuciem wykluczenia ale również z szeregiem innych przeszkód. Jak relacjonuje jeden z badanych przedstawicieli instytucji zajmującej się integracją:

(...) mamy w oficjalnym spisie około 150 tys. mieszkańców zapisanych jako cudzoziemcy, spośród których ok. 40 tys. ma od 0 do 20 roku życia. (...) są cudzoziemcami w świetle prawa, żyją życiem, które jest naznaczone przez status cudzoziemca. Muszą odnawiać prawo pobytu tak jakby przyjechali dzień wcześniej, pomimo, że żyją tutaj. Ze względu na to tym młodym ludziom bez obywatelstwa zabiera się wiele możliwości. Nie mogą podchodzić do egzaminów państwowych, nie mogą uprawiać wolnych zawodów, takich jak lekarz, dziennikarz, ponieważ do tego konieczne jest posiadanie obywatelstwa włoskiego lub unijnego. Tak więc, jest cała seria przeszkód, jakie postawiono przed młodymi, którzy urodzili się tutaj, którzy czują się Turyńczykami, którzy mówią po włosku; którzy wreszcie są pomostami do swoich kultur ponieważ mówią także językiem rodzimym. <INS_1_IDI_POIE_Włochy>

Od dłuższego czasu trwają próby zreformowania istniejącego prawa dotyczącego obywatelstwa, zwłaszcza w odniesieniu do tzw. drugiego pokolenia – póki co bez skutku prawnego (Zincone and Basili 2013). W odniesieniu do Polaków okres zamieszkiwania

we Włoszech, po którym mogą oni ubiegać się o włoskie obywatelstwo wynosi 4 lata (ISTAT 2013: 105). Wiąże się to statusem obywateli UE, który dodatkowo oznacza – pod pewnymi warunkami – dostęp do uczestnictwa we wspólnocie politycznej w wymiarze lokalnym, nawet bez posiadania obywatelstwa włoskiego.

Z braku wspólnego modelu integracji, to poziom regionalny i lokalny odgrywa we Włoszech kluczową rolę w konceptualizacji i realizacji polityk integracyjnych (Alessandrini 2006: 169). Dominująca rola przypada więc administracjom lokalnymi regionalnym, zwłaszcza od 2001 r., kiedy wzmocniono ich pozycję do tego stopnia, że można wręcz mówić o pełnej autonomii regionów w odniesieniu do kształtowania polityki społecznej, w tym integracyjnej (Vandelli 2014; Campomori i Caponio 2013; Caponio 2014). W ocenie badanych przedstawicieli instytucji włoskich, decentralizacja jest tak dalece posunięta, że może być wręcz mowa o:

przerzuceniu, delegowaniu polityk integracyjnych na podmioty lokalne.
<INS_1_IDI_POIE_Włochy>

W rezultacie często w różnych regionach polityka integracyjna ma różny zakres i przebieg (Caponio 2005: 937). Nie wynika to jednak tylko z przyznania w tym zakresie dominującej roli władzom lokalnym, ale także z głębokiego zróżnicowania regionalnego Włoch. Jak zauważa jedna z badanych:

(...) konieczne jest także uwzględnienie Włoch jako terytorium. Jest to obszar głęboko zróżnicowany społecznie i strukturalnie, który można podzielić na północ, południe i centrum. (...) Kultura jest we Włoszech bardzo zróżnicowana w zależności od kontekstu geograficznego. Jak się mówi, na Włochy składa się „kultura 1000 dzwonnicy” (cultura di mille campanili). Mamy tyle gmin. De facto jest ich 8,2 tys. Nawet w ramach tego samego regionu, dwie gminy mogą być zdecydowanie od siebie różne. <INS_6_IDI_POIE_Włochy>

W silnym zróżnicowaniu regionalnym, a także lokalnym, Włoch upatrywać można jednej z przyczyn wyraźnego osadzenia polskich organizacji w ich lokalnościach, co pośrednio może się przekładać na powierzchowność procesów integracji, jakie dały się zaobserwować podczas badań w środowisku polskich organizacji we Włoszech.

Tabela 56. Zróżnicowanie podejść do integracji we włoskich regionach

Region oraz typ modelu integracji	Opis modelu
Kalabria: model kryzysowy	Region na południu kraju będący obszarem problematycznym gospodarczo, gdzie rynek pracy oferuje imigrantom zatrudnienie przede wszystkim w rolnictwie. W tym modelu uwaga skupia się na działaniach związanych z tzw. pierwszym przyjęciem. Imigrant postrzegany jest przede wszystkim jako osoba zagrożona wykluczeniem, wymagająca doraźnej pomocy socjalnej. Gros aktywności w omawianym tu zakresie jest podejmowana przez instytucje i stowarzyszenia, związane z Kościołem Katolickim oraz inne organizacje trzeciego sektora. Dzieje się tak ze względu na dominację w regionie klientelistycznej kultury politycznej i słabo rozwiniętą, często nieefektywną politykę społeczną
Emilia-Romania: model inkluzji	Region o wyraźnie lewicowych tradycjach politycznych. Rozwinęła się tu wielopłaszczyznowa polityka społeczna oraz integracyjna. Już

społeczno-kulturowej	na początku lat 90. pojawiły się projekty promujące spotkania międzykulturowe. Zaczęto także inwestować w edukację międzykulturową oraz mediatorów międzykulturowych. Imigranci są tutaj postrzegani jako zasób nie tylko ekonomiczny, innymi słowy, jako przyszli obywatele. Przyjęty model integracji ma sprzyjać inkluzji społeczno-kulturowej w kontekście tworzącej się interkultury, a więc implikuje także przeobrażenia społeczności przyjmującej.
Wenecja Euganejska: model asymilacyjny	Region położony na tradycyjnie zasobnej Północy, zdominowanej przez sympatyków centroprawicy, gdzie notuje się także wysokie poparcie dla antyimigranckiej Ligi Północnej. Nacisk kładzie się na zachowanie spójności społeczności przyjmującej, priorytetem jest więc edukacja obywatelska, obejmującą nie tylko wartości uznane za włoskie, ale także elementy kultury i tradycji regionu. Imigrant postrzegany jest przede wszystkim jako zagrożenie dla spójności społecznej, choć także jako zasób ekonomiczny. Dostrzega się jego użyteczność dla lokalnego rynku pracy, szczególnie w tych sektorach, które są nieatrakcyjne dla członków społeczności przyjmującej. Administracja lokalna wyraźnie wspiera tu kursy doszkalające, które odnoszą się do tych właśnie sektorów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Campomori, F., Caponio T. (2013). „Competing frames of immigrant integration in the EU: geographies of social inclusion in Italian regions.” *Policy Studies* (34): 162–179.

Różnice między regionami dotyczą nie tylko tradycji, orientacji politycznych, ale i struktury rynku pracy, lokalnej ekonomii, kultury administracyjnej i stylów polityki społecznej. Zróżnicowanie jest więc tak głębokie, że może być mowa wręcz o istnieniu różnych struktur możliwości dla integracji imigrantów (*immigrant integration opportunity structures*) (Campomori i Caponio 2013: 167). Prowadzi to, z jednej strony, do fragmentacji polityk integracyjnych, z drugiej, wiąże się z uwzględnieniem specyfiki regionu. Aby ukazać głęboką heterogeniczność podejścia do integracji imigrantów, jakie odnaleźć można we Włoszech, przywołać można za F. Campomori i T. Caponio (2013) przykłady trzech regionów, położonych w różnych częściach kraju: Kalabrii, Emilii-Romanii i Wenecji Euganejskiej; każdy reprezentujący inny model integracji.

Cechą wspólną włoskim politykom integracyjnym jest ich niedofinansowanie. Co prawda, zgodnie z zapisami ustawy z 1998 r., która po raz pierwszy wspomina o integracji migrantów, powołano Krajowy Fundusz na rzecz Polityk Migracyjnych (*Fondo nazionale per le politiche migratorie*) (Legge 40/1998, art.43), ale nie było dedykowany tylko na finansowanie celów integracyjnych (Legge 40/1998, art.18, 36, 38, 40, 44). Zważywszy na zogniskowanie włoskiej polityki wobec migrantów na tzw. pierwszym przyjęciu (*prima accoglienza*), przypuszczać można, że tylko niewielka część tych środków została przeznaczona na proces wspomaganie integracji. W kolejnych latach następowało tylko ograniczanie środków przeznaczanych na cele integracyjne, a od 2003 r. te ostatnie zostały włączone do ogólnej polityki społecznej ze wspólnym źródłem finansowania. W praktyce oznaczało to, że nierzadko zadania integracyjne ulegały dalszej marginalizacji lub w ogóle nie były podejmowane (Caponio 2014: 9). Choć w 2007 r. stworzono osobny Fundusz inkluzji imigrantów (*Fondo inclusione immigrati*), to nie odegrał on większej roli (Caneva 2014: 11). W wyniku kryzysu

ekonomicznego z 2008 roku wszelkie środki na politykę integracyjną czy społeczną zostały drastycznie zmniejszone.

Tabela 57. Środki publiczne na cele społeczne we Włoszech w okresie 2008-2012

Fundusze państwowe	2008	2009	2010	2011	2012
Fundusz inkluzji imigrantów	205,6	161,8	143,8	33,5	-
Fundusz polityki społecznej	929,3	583,9	453,3	218,1	42,9
Fundusz polityki rodzinnej	346,5	186,6	185,3	52,2	70,0
Inne	1 045,3	825,1	707,7	183,6	21,8
Razem	2 526,7	1 757,4	1 490,1	487,4	134,7

Źródło: Accorinti, M., 2013. I fondi pubblici per l'integrazione degli immigrati. Neodemos [na podstawie:] Conferenza delle Regioni e delle Province Autonome, 2013. Dossier di Documentazione La Sanitanelle manovre finanziarie 2012 (Governo Monti), Cinsedo, Roma.

Obecnie większość środków przeznaczonych na integrację pochodzi z Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich (Caneva 2014: 11). Innym źródłem finansowania stał się też sektor prywatny. Jak wskazuje jeden z badanych:

Współpracujemy też z fundacjami założonymi przez banki (...) jest to pewna specyfika włoska. Są to fundacje związane z bankami, które jednak z mocy prawa są zobligowane do przeznaczenia części swoich zysków na finansowanie działań lokalnych według pewnych wytycznych, którymi są rozwój kulturowy, rozwój społeczny, itd. (...) Przekazują one środki na projekty. <INS_1_IDI_POIE_Włochy>

Polityki integracyjne są w założeniu skierowane do obywateli państw pozaunijnych (*extracomunitari*). Cudzoziemcy mających status *comunitari*, czyli obywateli UE – w tym oczywiście Polacy – nie są więc nimi formalnie objęci. Choć z drugiej strony, jak wskazuje jeden z badanych, działania integracyjne nie są konieczne dla migrantów unijnych niedostępne:

My pracujemy przede wszystkim z migrantami pochodzącymi z krajów trzecich. Tym niemniej wiem, że w niektórych przypadkach w tych programach biorą udział też stowarzyszenia migrantów unijnych. (...). Przychodzi mi do głowy projekt Incontro [Spotkanie] (...) Składał się on z dwóch części. Jedna, powiedzmy, reprezentowana przez 16 „spotkań” na obszarze całych Włoch, każde ze społecznością z kraju trzeciego (...). Idea była taka, że spotykamy się osobiście, słuchamy co mają do powiedzenia na temat tego jak instytucje mogą ulepszyć politykę integracyjną. To działanie zaowocowało jednak rejestrem stowarzyszeń imigranckich we Włoszech, w którym znalazły się nie tylko stowarzyszenia imigrantów spoza UE. <INS_5_IDI_POIE_Włochy>

Tym niemniej, zgodnie z przyjętymi założeniami, Polacy nie są priorytetowymi beneficjentami polityk integracyjnych, co zwiększa, wspomnianą już wyżej, niewidzialność tej zbiorowości. Przy tym, większość badanych liderów nie zauważyła aby nastąpiła w tym względzie znacząca zmiana w porównaniu z okresem przed 2004 r., gdy Polska nie była jeszcze członkiem Unii Europejskiej. Wiązać się to może z faktem, że początki działań integracyjnych w zdecydowanej większości regionów sięgają początku lat 2000.

III.3.2. Uwarunkowania formalno-prawne i finansowe funkcjonowania organizacji imigranckich i w szczególności polonijnych

We Włoszech brak jest istotnych przeszkód o charakterze formalno-prawnym, które miałyby utrudniać czy wręcz uniemożliwiać założenie stowarzyszenia, w tym imigranckiego. Potwierdzają to badani liderzy, podkreślając jednocześnie, że z pozyskaniem wsparcia ze strony administracji włoskiej na działalność czy rozwój organizacji wiążą się znaczące trudności; przy tym szanse na otrzymanie wsparcia zależne są od regionu, w którym dane polskie stowarzyszenie funkcjonuje:

Od władz lokalnych my nie możemy mieć żadnych dotacji, najwyżej, jeżeli chcemy zorganizować jakiś... i to nie w Rzymie, powiedzmy, ale w innych miejscowościach, mniejszych, którym tym władzom tam, burmistrzowi zależy, żeby się pokazać, bo są za niedługo wybory, jaki to on jest w stosunku do cudzoziemców.
<8_IDI_03a_POIE_Włochy>

Szczególnie utrudniony dostęp do zasobów będących w gestii władz lokalnych daje się obserwować w południowej części Włoch, gdzie dominuje klientelistyczna kultura administracyjna. Przy podziale środków publicznych istotniejsze od wskaźników socjoekonomicznych są prywatne kontakty, czy ogólnie rzecz biorąc, „siła przebicia” oferenta danego projektu (Campomori i Caponio 2013: 145). Wykazały to także przeprowadzone badania. Polskie organizacje imigranckie z południowych regionów Włoch zdecydowanie rzadziej uzyskiwały wsparcie ze strony włoskiej administracji lokalnej, niż miało to miejsce w przypadku organizacji polskich na północy kraju. Realizowały więc nieco inne strategie pozyskiwania środków na swoją działalność, kierując się ostatecznie w większym stopniu ku instytucjom polskim lub polegając na środkach własnych (jak na przykład w przypadku samofinansującej się aktywności edukacyjnej). Jeśli więc chodzi o pozyskanie wsparcia przez polskie stowarzyszenia ze strony władz lokalnych, to na wadze zyskuje, szczególnie w regionach południowych, determinanta w postaci dostępu do przedsiębiorczych działaczy, którzy dodatkowo są dobrze osadzeni w lokalnej społeczności. W 1990 r. wprowadzono klauzulę, która zezwoliła władzom w ramach włoskich regionów na udzielanie dotacji organizacjom imigranckim. W efekcie, dała się obserwować tendencja do tworzenia stowarzyszeń formalnych (Caponio 2004), odnotowana również wśród analizowanych polskich organizacji Impuls zewnętrzny, który zainspirował Polaków we Włoszech do zakładania formalnych stowarzyszeń, pojawił się więc także ze strony władz włoskich. Badani zwracali niejednokrotnie uwagę, że rejestracja stowarzyszenia była motywowana, między innymi, chęcią zyskania możliwości ubiegania się o dofinansowanie albo inną formę wsparcia od administracji lokalnej. Potwierdza to jedna z rozmówczyń, podkreślając przy tym, że w tamtym okresie dostępność środków przeznaczonych na integrację imigrantów była znacznie większa niż obecnie:

Dlaczego? Dlatego, że chcieliśmy po prostu mieć większe kontakty z miastami, z władzami miast. Po prostu chcieliśmy mieć dostęp do ewentualnych funduszy ze strony zarówno ambasady czy konsulatu polskiego, jak i władz włoskich, które początkowo były. W tej chwili prawie nic się nie dostaje. <4_IDI_01a_POIE_Włochy>

W latach 90. podjęto też próbę włączenia organizacji imigranckich w realizację zadań związanych z integracją imigrantów. Obecnie organizacje pozarządowe różnego typu

odgrywają na tyle istotną rolę w realizacji zadań z zakresu polityki integracyjnej, że mówi się w odniesieniu do Włoch o strategii „pośredniej integracji” (Gasparini i Casari 2010: 126). Zaangażowanie organizacji pozarządowych, religijnych czy związków zawodowych w działania integracyjne ma różną intensywność i zasięg w zależności od m.in. aktywności władz lokalnych (Caneva 2014: 17). Tradycyjnie, na południu kraju, gdzie polityka społeczna jest słabo rozwinięta, rola organizacji trzeciego sektora staje się kluczowa. Jeśli jednak chodzi o stowarzyszenia imigranckie, to z czasem, zostały one zmarginalizowane w zakresie przyznawania im dotacji na realizację zadań w ramach polityki imigracyjnej czy integracyjnej, głównie ze względu na to, że włoskie podmioty trzeciego sektora dysponowały większym od nich doświadczeniem i lepszym potencjałem organizacyjnym. Obecnie organizacje imigranckie często nie tyle bezpośrednio współpracują z administracją włoską, co funkcjonują raczej jako partnerzy włoskich podmiotów pozarządowych (Caponio 2005).

W latach 90. próbowano także włączyć stowarzyszenia imigranckie – w pewnym choć stopniu – w kształtowanie lokalnych polityk integracyjnych. Powołano wówczas organy konsultacyjne przy władzach różnego szczebla, do których zaproszono przedstawicieli stowarzyszeń imigranckich właśnie. Tak powstałe rady imigrantów, (tzw. konsulty – wł. *consulte*), miały w zamierzeniu pełnić rolę organu doradczego w sprawach związanych z szeroko pojętą imigracją. Jednak, jak zwraca uwagę jeden z badanych przedstawicieli instytucji włoskich, w praktyce rozwiązanie to nie okazało się efektywne:

Myślano, że stowarzyszenia te będą mogły odegrać nową aktywną rolę w integracji imigrantów, czyniąc w ten sposób do pewnego stopnia założenia iluzoryczne. (...) To że prezes stowarzyszenia będzie takim burmistrzem cudzoziemców, będzie w jakiś sposób reprezentatywny, będzie rzecznikiem, a jednocześnie gwarantem tych cudzoziemców. (...) W rzeczywistości, mogła to być kwestia źle postawiona. Przede wszystkim dlatego, że obcokrajowcy nie tworzyli wspólnoty, byli osobami, które miały ten sam paszport. Mogliśmy mieć do czynienia z najróżniejszymi sytuacjami, nawet otwartego konfliktu. <INS_2_IDI_POIE_Włochy>

Oprócz braku reprezentatywności, pojawiły się też inne trudności, które doprowadziły do zniesienia lub marginalizacji owych ciał doradczych:

Tak więc, ciała konsultacyjne wraz z środowiskami imigranckimi zbierały się w towarzystwie burmistrza, pełnomocnika burmistrza. Prezentowano tam szereg kwestii; i te stowarzyszenia ostatecznie oczekiwały, że będzie z drugiej strony jakaś odpowiedź. natomiast często mówiono, „dobrze, ale ten problem nie leży w naszych kompetencjach, na to nie mamy pieniędzy, z tym nic nie da się zrobić.” Tak więc, koniec końców, pojawiała się frustracja. Przyszliśmy, porozmawialiśmy, ale to nic nie zmienia. Nie chcę przez to powiedzieć, że idea zebrania ciał konsultacyjnych się całkowicie wyczerpała, ale dużo mniejszą wagę przykładano do wielkich zebrań i konsultacji. <INS_2_IDI_POIE_Włochy>

Praktyka pokazała, więc że rady imigranckie nie odegrały istotnej roli w procesie podejmowania decyzji (Caponio 2005) (Mantovan 2014).

Jeśli chodzi o polskie organizacje we Włoszech, to podczas badań stwierdzono jedynie pojedyncze przypadki uczestnictwa ich przedstawicieli w radach imigrantów,

czy zaangażowanie się pojedynczych stowarzyszeń w realizację działań integracyjnych takich jak prowadzenie punktu informacyjnego dla imigrantów. Częściej odnotowano starania o uzyskanie wsparcia od włoskiej administracji na realizację działań danej organizacji. Co istotne, działania integracyjne są kierowane do obywateli państw trzecich i choć Polacy we Włoszech nie są z tych aktywności administracji włoskiej i trzeciego sektora formalnie wykluczeni to nie są oni grupą docelową tych działań. Wspomniany już, efekt niewidzialności polskich stowarzyszeń wynika więc nie tylko z niewielkiej liczebności polskiej zbiorowości we Włoszech i jej organizacji, czy ich rozproszenia terytorialnego. Jest on dodatkowo wzmacniany przez podmiotowy zakres włoskich polityk integracyjnych oraz ich specyfikę polegającą na koncentrowaniu się na tzw. pierwszym przyjęciu (*prima accoglienza*). W połączeniu z niedofinansowaniem tego obszaru polityki społecznej, a także stosunkowo niewielką rolą, jaką organizacje imigranckie odgrywają w zakresie realizowania i kształtowania zadań integracyjnych wspieranych przez państwo włoskie, sprawia to, że polskie stowarzyszenia we Włoszech nie mają sprzyjających warunków do rozwoju. Co prawda, brak jest formalnych przeszkód dla ich funkcjonowania ale ich niewidoczność, wzmacniana przez opisane wyżej uwarunkowania w ramach państwa włoskiego, przekłada się w pierwszej kolejności na te obszary ich kondycji, które związane są z utrzymywaniem się niestabilnej sytuacji finansowej.

III.3.3. Dyskurs publiczny o imigrantach i ich organizacjach

Temat imigracji pojawił się we włoskim dyskursie publicznym na przełomie lat 80. i 90. Jego upolitycznienie wiązało się ze wzrostem popularności szowinistycznych partii z północy Włoch (Einaudi 2007: 5). Sekurytyzacja tematu migracji, jaka wówczas nastąpiła (Einaudi 2007: 139) jest obecna w dyskursie politycznym medialnym do dziś i uwidacznia się szczególnie podczas kampanii wyborczych, czy ostatnio w wyniku intensyfikacji napływu migrantów z Afryki Północnej. Równolegle wzrosło zainteresowanie mediów tą tematyką i, jak pokazują badania, częstotliwość jej podejmowania (Calvanese 2011). Media włoskie prezentują zazwyczaj schematyczny, uproszczony obraz imigracji (Birindelli i Bonifasi 1993: 6; Golemo 2013: 195), w ramach którego zjawisko to wiąże się z przestępczością, zagrożeniem bezpieczeństwa (Golemo 2013: 194) czy kontekstem pomocy społecznej (Calvanese 2011). Bardziej receptywne ujęcia odnaleźć można głównie w dyskursie trzeciego sektora (Birindelli i Bonifasi 1993: 54).

Polacy we Włoszech, odkąd zyskali status obywateli UE rzadko stają się przedmiotem zainteresowania mediów. W dalszym ciągu zdarzają się medialne odniesienia w kontekście jednowymiarowego schematu opisanego wyżej (Golemo 2010: 313), do którego zostali włączeni w latach 80., w przypadku polskim, odwołującego się do skojarzeń z drobnymi kradzieżami, prostytutką, pijaństwem. Wcześniej, tj. na początku dekady, polscy imigranci ujmowani byli w dość pozytywnym świetle. Był to czas kiedy społeczeństwo włoskie pozostawało, jak pisze K. Golemo, pod wpływem „czynnika podwójnego W”, czyli postaci Karola Wojtyły i Lecha Wałęsy (2014: 100). Temat imigracji z Polski przyciągnął uwagę mediów także w okresie przedakcesyjnym w kontekście lęku przez tzw. hydraulikiem polskim, czyli wizją najazdu i nadmiernej konkurencji na rynku pracy (Kowalska-Angelelli 2007: 4).

Obecnie, uwagę mediów przyciągają jedynie pojedyncze incydenty, a zbiorowość polska we Włoszech nie jest przedmiotem debat w sferze publicznej. Nastąpiło więc jej swoiste przejście²² do stanu niewidoczności także w tej płaszczyźnie.

W zasadzie więc, nie istnieją wynikające z publicznego dyskursu przeszkody dla rozwoju polskich organizacji we Włoszech, ale jednocześnie owa „obojętność” sfery publicznej oznacza także dla tych stowarzyszeń praktyczny brak wsparcia, tj. utrudniony dostęp do zasobów będących w gestii podmiotów administracji włoskiej.

III.3.4. Dominujące postawy społeczeństwa przyjmującego wobec imigrantów i ich organizacji

Początkowo imigracja nie była postrzegana przez Włochów jako zjawisko problematyczne, być może ze względu na to, że dla wielu z nich migrowanie stanowiło część doświadczenia własnego lub rodzinnego (Zincone 1995: 138). W północnych regionach negatywne postawy upowszechniły się w pierwszej kolejności wobec migrantów wewnętrznych, wywodzących się z południowej części kraju. Kolejno objęły imigrantów zewnętrznych, na co jak można przypuszczać nie pozostało bez wpływu upolitycznienie tej tematyki (w tym jej sekurytyzacja) w dyskursie publicznym.

Od końca lat 90. ubiegłego wieku około jedna trzecia Włochów uważa imigrację za zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego oraz dla rynku pracy. Okresowy wzrost odsetka osób, które postrzegają imigrację jako zagrożenie zgadzają wydają się łączyć nie tylko z intensyfikacją napływu, ale także sposobem przedstawiania tego zjawiska w mediach i jego upolitycznianiem w okresie kampanii wyborczych.

Tabela 58. Postrzeganie imigrantów w kategoriach zagrożenia (Procent)

Rok	Imigranci jako zagrożenie dla rynku pracy	Imigranci jako zagrożenie dla porządku publicznego i bezpieczeństwa osób
2017	35,6	38,9
2016	31,4	34,7
2015	34,8	33,0
2014	32,6	31,0
2012	29,4	28,2
2011	31,9	31,2
2010	29,5	31,2
2009	35,2	37,4
2008	31,0	39,2
2007	36,7	50,7
2005	35,1	39,2
2004	31,5	37,2

²² Jak się wydaje, przejście to związane jest przede wszystkim z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Więcej na ten temat w części III.3.4 oraz III.4.

2003	26,4	32,5
2002	28,1	28,1
2000	32,3	42,8
1999	32,2	46,1

*odpowiedzi: zdecydowanie zgadzam się lub zgadzam się z następującymi stwierdzeniami:

- imigranci są zagrożeniem dla porządku publicznego i bezpieczeństwa osób
- imigranci są zagrożeniem dla rynku pracy

Źródło: opracowanie własne na podstawie Osservatorio Europeo sulla Sicurezza sondaż Demosi Pi dla Fundacji Unipolis, styczeń 2017 [w:] Osservatorio Europeo sulla Sicurezza (2017). *Significati, immagini e realtà. Percezione, rappresentazione sociale e mediatica della sicurezza*. X Rapporto sulla sicurezza e l'insicurezza sociale in Italia e in Europa.

Obecnie 11% Włochów (co stanowi znaczący wzrost od 2015 r.), zapytanych o identyfikację największych wyzwań w ich kraju wymienia wśród nich imigrację. Jednak zdecydowanie częściej wskazują oni na kwestie ekonomiczne (41%) i kolejno, korupcję oraz niewydolność instytucji politycznych (25%) jako najistotniejsze problemy, z jakimi boryka się ich kraj.

Tabela 59. Najważniejsze wyzwania przed jakimi obecnie stoją Włochy*

Kategoria	2019	2017	2016	2015
Kwestie ekonomiczne	41	44	48	55
Niewydolność instytucji i korupcja polityczna	22	19	14	23
Imigracja	11	12	6	3
Przestępczość	10	5	5	4
Jakość usług społecznych sanitarnych	5	8	9	6
Terroryzm	1	4	6	1
Inne	8	8	12	8

*pierwszy wybór, procent.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Osservatorio Europeo sulla Sicurezza sondaż Demosi Pi dla Fundacji Unipolis, styczeń 2019 [w:] Osservatorio Europeo sulla Sicurezza (2019). *La Banalità della Paura. Lavoro, percezioni e insicurezze in Europa*. XI Rapporto sulla sicurezza e l'insicurezza sociale in Italia e in Europa.

Jednocześnie w opiniach włoskiego społeczeństwa na temat migracji obecna jest od lat pewna dwoistość, która znajduje swoje odzwierciedlenie, z jednej strony, w postrzeganiu imigracji jako zagrożenia, a z drugiej, jako ważnego zasobu dla gospodarki. Tako tym zjawisku mówi jeden z badanych przedstawicieli instytucji włoskich:

Problem polega także na tym, że mieliśmy od lat administrację prawicową czy wręcz legistowską, którzy mało w tym zakresie robili. Nie chcę przez to powiedzieć, że walczyli oni otwarcie z tym tematem. Często deklaracje były bardziej wrogie, ostre, ale później w rzeczywistości... Ile razy słyszałem od polityków, że trzeba ograniczyć imigrację, a potem wstawał przedstawiciel przedsiębiorców i mówił: „ale my potrzebujemy imigrantów” i to oczywiście był koniec. <INS_2_IDI_POIE_Włochy>

Wyniki badań Eurobarometru wskazują, że w ostatnich poziom niechęci wśród Włochów do imigrantów utrzymuje się powyżej średniej europejskiej. Co znamienne, występują przy tym duże różnice w podejściu do migrantów wywodzących się z innych krajów europejskich, a tych z krajów pozaunijnych. Negatywne postawy zdecydowanie przeważają wobec tych ostatnich.

Tabela 60. Postawy społeczeństwa włoskiego wobec imigrantów

Okres	Imigracja obywateli innych krajów UE				Imigracja obywateli państw trzecich			
	całkowicie pozytywnie		całkowicie negatywnie		całkowicie pozytywnie		całkowicie negatywnie	
	WŁOCHY	UE-28	WŁOCHY	UE-28	WŁOCHY	UE-28	WŁOCHY	UE-28
2018 jesień	51	64	45	30	30	40	66	53
2018 wiosna	48	65	45	29	30	41	63	52
2017 Jesień	49	64	43	30	32	39	59	54
2017 wiosna	47	63	43	30	31	38	59	54
2016 jesień	42	61	51	33	24	37	69	56
2016 wiosna	45	58	46	35	27	34	65	58
2015 jesień	41	55	49	38	26	34	66	59
2015 wiosna	33	51	55	40	19	34	70	56
2014 jesień	36	52	56	41	18	35	75	75

Źródło: opracowanie własne na podstawie Eurobarometr (2018, 2017, 2016, 2015, 2014) *Standard Eurobarometer*, nr 90-82 [na:]

<http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/standard/yearFrom/1974/yearTo/2016/surveyKy/1123> (dostęp: 27.01.2019).

Wraz z wejściem Polski do Unii Europejskiej nastąpiło przejście Polaków do kategorii cudzoziemców-obywateli unijnych (wł. *comunitari*), co wiązało się ze swoistą normalizacją ich statusu we włoskim społeczeństwie (Kowalska-Angelelli 2007: 5). Oznacza to, że między innymi, że z czasem nastąpiła pewna zmiana wizerunku Polaka we Włoszech. Co prawda nadal, zwłaszcza w południowej części kraju, żywe są stereotypy dotyczące polskiej imigrantów, wytworzone w latach 80. i 90., które opierają się przede wszystkim na skojarzeniach z rolami społeczno-zawodowymi: *lavavetri*, *muratore*, *badante* (Golemo 2011: 108). Jednak wraz z marginalizacją w dyskursie medialnym tematu polskiej imigracji we Włoszech, w społecznym odbiorze następuje przeniesienie wizerunku Polaka we Włoszech do kategorii osób niewidocznych, niewyróżnianych; to z kolei, wzmacnia efekt niewidoczności polskich organizacji w tym kraju, wpływając pośrednio na niestabilność ich sytuacji finansowej.

W trakcie badań stwierdzono, że negatywna konotacja terminu „imigrant” we Włoszech i wyraźna wizerunkowa różnica pomiędzy imigrantem (kojarzonym często z obywatelem kraju trzeciego – kategoria *extracomunitari*), a cudzoziemcem – obywatelem UE (kategoria *comunitari*) ma swoje odzwierciedlenie w tym, że polskie organizacje w tym kraju są w zróżnicowanym stopniu otwarte na współpracę ze stowarzyszeniami innych grup etnicznych czy na członków tych zbiorowości. Dystans do podejmowania takich kontaktów, wyrażają organizacje z najdłuższym stażem, co ma także wymiar klasowy.

III.4. Relacje bilateralne między krajem wysyłającym a przyjmującym

III.4.1. Charakterystyka stosunków politycznych w XX i XXI wieku

Stosunki dyplomatyczne między Polską a Włochami nawiązano oficjalnie 27 lutego 1919r. Mimo ich specyfiki w poszczególnych okresach, scharakteryzować je można przywołując opis Krzysztofa Strzałki, który w odniesieniu do okresu międzywojennego, pisze o „trudnościach w określeniu wspólnych interesów geopolitycznych oraz oddaleniu geograficznym” obu krajów oraz o ich wzajemnej neutralności jako najczęściej wzajemnej postawie i sporadycznych momentach czy solidarności, czy otwartej wrogości (2001: 23). Problematyka polskiej zbiorowości we Włoszech nie stała się w zasadzie przedmiotem szczególnej uwagi w dwustronnych relacjach włosko-polskich.

Wyjątek stanowiły migracje wywołane przez działania wojenne w latach 1939-1945. Od wybuchu wojny do czerwca 1940r., czyli oficjalnego przystąpienia Włoch do działań wojennych, panowała we wzajemnych stosunkach „przyjazna rezerwa” (Strzałka 2001: 94). Działały konsulatory i Ambasada Polska przy Kwirynale. Było to możliwe dzięki obecności w rządzie włoskim i partii faszystowskiej zwolenników niezależności Włoch od III Rzeszy (Strzałka, 2001: 88), choć istotną rolę odegrała też osobista relacja, jaką nawiązał ambasadorem RP Bolesław Wieniawa-Długoszowski z ministrem rządu faszystowskiego Galeazzo Cianim. Ambasadorowi udało się uzyskać zapewnienie od rzeczonoego ministra, że „wszyscy polscy uchodźcy znajdą na ziemi włoskiej opiekę i gościnę” (Strzałka 2001: 154). Słowa te znalazły wkrótce swój wyraz w – trwającej pół roku – akcji pomocy w przerzucie do Francji polskich żołnierzy i cywilów z terenu Rumunii i Węgier przez terytorium Włoch. Władze włoskie nie tylko nie przeszkadzały w tej operacji, ale także podjęły aktywne działania mające ułatwić jej przeprowadzenie. Aby przyspieszyć wydawanie Polakom wiz, władze włoskie znacząco zwiększyły personel włoskich konsulatów w tych krajach, a także uprościły samą procedurę (Strzałka 2001: 154-155).

W 1945 r. wynegocjowano *Układ polsko-włoski o wzajemnej ochronie obywateli i jeńców wojennych*²³, przebywających na terenie któregoś z państw sygnatariuszy (Strzałka 2001: 495). Umowa ta stała się podstawą akcji repatriacyjnej, którą ówczesne władze próbowały przeprowadzić na terenie Włoch. W okresie od października 1945 r. do stycznia 1947 r. w Rzymie powołano w tym celu Polską Misję Wojskową. Mimo podjęcia działań propagandowych, jej aktywność okazała się wysoce nieskuteczna,

---

²³ Zawarty 28 kwietnia 1945 r.

w szczególności wobec żołnierzy 2. Korpusu, którzy mieli już doświadczenie sowieckiego reżimu. Większość spośród tych, którzy zdecydowali się powrócić, stanowili wcieleni wcześniej do Wehrmachtu Pomorzanie i Ślązacy (Davis 2015: 513). W działalności propagandowej brali też czynny udział włoscy komuniści, co powodowało nierzadko starcia z żołnierzami 2. Korpusu (Davis 2015: 516). Jednakże oficjalne czynniki włoskie zachowywały wobec działań przedstawicieli Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej na terenie Włoch daleko idącą rezerwę (Strzałka 2001: 436).

W okresie 1945-1989 stosunki polsko-włoskie stały się pochodną ówczesnej sytuacji geopolitycznej (Pasztor i Jarosz 2013: 17). Wkrótce po wojnie uległy one praktycznemu zawieszeniu. Wznowione zostały dopiero w latach 60., choć ograniczono je do współpracy handlowej i, w niewielkim zakresie, kulturalnej. Ponowne ochłodzenie relacji miało miejsce w związku z wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego i utrzymało się właściwie aż do końca lat 80. (Bernatowicz 1990: 146). Pojawienie się jednak emigracji zarobkowej z Polski do Włoch, a także rozwijane w drugiej połowie lat 80. kontakty handlowe, sprawiły, że pojawiła się potrzeba wynegocjowania porozumienia o unikaniu podwójnego opodatkowania.

Po 1989 r. nastąpiło nowe otwarcie w stosunkach polsko-włoskich. 11 października 1991 r. zawarto *Traktat o przyjaźni i współpracy*. W dokumencie tym zapisano m.in. oficjalne poparcie Włoch dla polskich starań o członkostwo Polski we Wspólnotach Europejskich, powtarzane potem w deklaracjach wysokich przedstawicieli włoskich władz. Włochy zadeklarowały również przychylność wobec przystąpienia Polski do NATO (Szymczyk 2002). Akcesja Polski do UE nie stała się jednak impulsem do zacieśnienia współpracy dwustronnej. Istnieje obecnie – dzięki członkostwu UE – wiele płaszczyzn współpracy w formacie wielostronnym, ale w relacjach dwustronnych Włochy i Polska często przejawiają istotne rozbieżności w postrzeganiu kwestii europejskich czy międzynarodowych (Strzałka 2007: 113-114). Dodatkowo fakt, że zbiorowość polska we Włoszech nie uległa problematyzacji we wzajemnych relacjach, (co wiązać można również z przynależnością obu krajów do UE), przyczynia się do, wielokrotnie już wspomianej, niewidoczności polskich organizacji we Włoszech. Co znamienne, badani przedstawiciele włoskich instytucji zajmujących się integracją nie byli w większości w stanie stwierdzić obecności w ich okręgu polskich organizacji. Tak ową niewidoczność potwierdza jeden z badanych:

Nie umiem ci powiedzieć na temat tego czym są nic. Także dlatego, że kiedy mówimy o Wschodniej Europie, pozostajemy w ramach Unii Europejskiej.

<INS_3_IDI_POIE_Włochy>

III.4.2. Charakterystyka umów i porozumień międzynarodowych między Polską a krajem przyjmującym

Migracja Polaków do Włoch nie podlegała w zasadzie uregulowaniu w sposób bezpośredni i szczegółowy w ramach umów dwustronnych między Polską a Republiką Włoską. Zastosowanie miały raczej w tym zakresie umowy wielostronne czy jednostronne działania każdego z państw. Spośród nich najważniejsze – jak już wspomniano wyżej – były: (1) Konwencja Genewska dotyczącej statusu uchodźcy, której zapisy objęły napływ imigrantów z Polski w latach 80.; (2) zniesienie w 1991 r. konieczności posiadania wizy dla obywateli polskich przy wjeździe na terytorium

Republiki Włoskiej; (3) ustanowienie przejściowego ograniczenia w dostępie do włoskiego rynku pracy dla obywateli UE-8, w tym Polaków oraz szerzej prawo do swobodnego przemieszczania się a od 2006 r. także podejmowania pracy na rynku wynikające z traktatów unijnych.

Tym niemniej, warto w tym miejscu wymienić kilka porozumień dwustronnych, które przynajmniej pośrednio odnosiły się do Polaków we Włoszech.

Tabela 61. Umowy bilateralne polsko-włoskie mające wpływ na położenie zbiorowości polskiej we Włoszech

Umowa dwustronna	Zakres
<i>Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Włoską</i> podpisana w Rzymie dnia 9 listopada 1973 r.	Reguluje ona kompleksowo zakres wspomnianej wyżej opieki nad obywatelem, jak też precyzuje warunki działania odpowiednio polskich i włoskich urzędów konsularnych na terenie tych państw. Konwencja ta zastąpiła podobny dokument z lipca 1935 r.
<i>Umowa między Rządem RPa Rządem republiki Włoskiej o zniesieniu obowiązku wizowego</i> podpisana 4 kwietnia 1991 r.	Po jej wejściu w życie obywatele polscy chcący odwiedzić Włochy nie musieli się już ubiegać o wizę.
<i>Traktat o przyjaźni i współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Włoską</i> , sporządzony w Warszawie dnia 11 października 1991 r.	Oprócz zapisów dotyczących woli współpracy w wielu dziedzinach, między innymi kultury i sztuki, edukacji, technologii czy prawodawstwa między oboma krajami, zawiera on także zobowiązanie (art.12) do zapewnienia ochrony praw, w tym objęcia w razie potrzeby opieką społeczną, obywatela jednego z umawiających się państw, który legalnie przebywa i pracuje na terytorium drugiego z nich. Zapis ten stanowi w zasadzie odniesienie do zagadnień zawartych w obowiązującej konwencji konsularnej.
<i>Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o współpracy w dziedzinie kultury i edukacji</i> , podpisana w Rzymie dnia 12 lipca 2005 r.	Zastąpiła wcześniejszą umowę kulturalną z 1965 r., w której zakres współpracy określono dość wąsko, sprowadzając ją przede wszystkim do wymiany studenckiej i kadry uniwersyteckiej oraz wymiany artystów. Znalazł się także w niej także zapis o przyjęciu zasady nieingerencji w sprawy wewnętrzne, co stanowiło odzwierciedlenie specyfiki państwa jakim było PRL. Aktualnie obowiązująca umowa kulturalna nie tylko nie nakłada takich ograniczeń, ale kreśli zakres współpracy znacznie szerzej. Co prawda, brak w niej bezpośrednich odniesień do udziału w wymianie kulturalnej i artystycznej przedstawicieli zbiorowości polskiej we Włoszech; nie zawiera także zobowiązania do zapewnienia zajęć języka macierzystego czy wsparcia dla edukacji etnicznej. Natomiast w art. 3 znajduje się odniesienie do podjęcia

	wysiłków na rzecz nauczania języka polskiego jako obcego we Włoszech, art.4 zawiera zapowiedź współpracy między stowarzyszeniami kulturalnymi w obu krajach.
<i>Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Włoskiej o współpracy w zwalczaniu przestępczości, podpisana w Warszawie dnia 4 czerwca 2007 r.</i>	Zacieśnia dwustronną współpracę polsko-włoską w zakresie zwalczania między innymi handlu ludźmi – poprzez harmonizację prawa, wymianę informacji czy wymianę doświadczeń. W obliczu wydarzeń, jakie miały miejsce w Apulii w latach 2002-2006 związanych z tzw. obozami pracy, w których niewolniczą pracę wykonywało ponad 100 Polaków, takie zacieśnienie współpracy wydaje się uzasadnione. Co prawda, w tym przypadku w procesie karnym zastosowanie miał raczej, istniejący już wówczas, <i>Protokół z Palermo</i> ²⁴ , będący umową wielostronną i zawarta w nim definicja handlu ludźmi.
<i>Umowa między Rządem RP a Rządem Republiki Włoskiej o grobach wojennych, podpisana 3 marca 2012 r.</i>	Obejmuje ochroną prawną odpowiednio polskie i włoskie groby wojenne na terytorium każdego z państw. Strony zobowiązały się do dołożenia starań, aby w pobliżu cmentarzy i grobów wojennych nie powstawały obiekty nie licujące z powagą tych miejsc.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Internetowa Baza Traktatowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych [na:] <https://traktaty.msz.gov.pl/umowa-1> (dostęp: 12.11.18).

Jednak, najistotniejsze dla położenia polskiej zbiorowości we Włoszech pozostają aktualnie traktaty europejskie, których zapisy regulują kwestię obecności i napływu Polaków do Włoch, gwarantując, między innymi, swobodę przepływu pracowników oraz zasadę niedyskryminacji na rynku pracy. Ich wpływ na kondycję polskich organizacji w tym kraju jest więc przede wszystkim pośredni. Znajduje on swój wyraz w uruchomieniu po 2004 r. fali napływowej z Polski, a także zmianie statusu prawnego Polaków we Włoszech czy przekształceń ich wizerunku. Podczas przeprowadzonych badań odnotowano także reorientację profilu działalności jednego ze stowarzyszeń, w której badani liderzy widzieli skutek przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Polegała ona na zmniejszeniu aktywności związanej z obroną praw pracowniczych na rzecz wprowadzenia działań o charakterze kulturalnym.

III.4.3. Dominujące wzajemne postawy społeczeństw Polski i kraju przyjmującego

Jak pokazują badania polskiej opinii publicznej, Włosi należą do tych narodowości, które cieszą się największą sympatią Polaków. Tendencja ta jest względnie stała od lat 90. ubiegłego wieku. Chociaż, jak pokazuje tabela 62, zanotowano w tym zakresie pewien spadek, Włosi pozostają wśród najbardziej popularnych nacji (CBOS 2018).

²⁴ *Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej*, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000 r., Dz. U. z dnia 31 stycznia 2005 r.

Tabela 62. Poziom sympatii i antypatii społeczeństwa polskiego wobec Włochów

Rok	Poziomu sympatii (Procent)	Poziom antypatii (Procent)
1993	63	6
1994	54	12
1995	66	7
1996	62	8
1997	63	11
1998	55	11
1999	53	8
2001	54	10
2002	54	11
2003	53	12
2004	50	8
2005	52	15
2006	52	14
2007	51	13
2008	54	12
2010	52	10
2011	47	13
2012	55	11
2013	46	15
2014	48	15
2015	51	11
2016	49	13
2017	57	10
2018	44	14

Źródło: opracowanie własne na podstawie CBOS (2018). *Stosunek do innych narodów*. Komunikat z badań nr 37/218.

Popularność Włochów jako nacji, a co się z tym wiąże, otwarcie polskich migrantów na integrację ze społeczeństwem włoskim, wynika, jak wskazywali badani, z bliskości kulturowej:

Włochy to jest jeden z najbliższych krajów Polski, a jednocześnie [ten], w którym najwięcej jest ośrodków polskich. Dzięki tym więzom, nie tylko kulturowym, ale i religijnym, kościelnym itd. <12_IDI_E_POIE_Włochy>

Jest ona rezultatem sięgających klika stuleci wstecz kontaktów polsko-włoskich:

(...) to jest tak, że społeczność polska we Włoszech, również w Rzymie, ona się czuje trochę jak w domu. Ci Polacy zawsze tu byli, ci Włosi zawsze mieli kontakty z Polakami, a Polacy

z Włochami, to nie jest tak, że ludzie nagle się znaleźli w Reykiawiku i nie wiadomo, o co chodzi, że skąd my tu, a dlaczego oni tak daleko itd. Myślę, że ciąg tych relacji historycznych, kulturowych czy te tradycje wspólne są bardzo ważne, bo dają jakby taką solidną bazę tym organizacjom polonijnym do tego, żeby tu istnieć, żeby dać sobie radę w tych trudnych sytuacjach. <2_IDI_E_POIE_Włochy>

Poczucie bliskości kulturowej oraz wysoce pozytywny wizerunek Włochów wśród Polaków powoduje otwarcie wszystkich badanych organizacji na integrację ze społeczeństwem przyjmującym, do tego stopnia, że większość z nich włącza do swojej grupy odbiorców, a nawet bazy członkowskiej przedstawicieli tego ostatniego. Jednak, różnie zakres społeczeństwa przyjmującego jest przez badane stowarzyszenia rozumiany. W niektórych przypadkach otwarcie na Włochów łączy się z wyrażaniem dystansu do innych grup imigranckich.

Trudniej określić nastawienie Włochów do Polaków ze względu na brak danych bezpośrednio odnoszących się do tego zagadnienia. Badani liderzy zwracali kilkakrotnie uwagę na niewielką wiedzę przedstawicieli społeczeństwa włoskiego w odniesieniu do Polski i Polaków lub jej brak. Tym uzasadniano potrzebę podejmowania takiej działalności w ramach organizacji polskich, która ma na celu popularyzowanie polskiego dorobku kulturowego i szerzej wiedzy o Polsce. Szczególnie podkreślano wagę tego rodzaju aktywności stowarzyszenia o profilu misyjnym.

IV. Stan a uwarunkowania polskich organizacji imigranckich we Włoszech – konkluzje

Analiza wykazała, że kondycję badanych organizacji polskich we Włoszech scharakteryzować można poprzez następujące jej cechy: (1) jako formalne stowarzyszenia istnieją one od stosunkowo niedawna; (2) przeważają wśród nich stowarzyszenia niewielkie; (3) dominują organizacje osadzone przede wszystkim lokalnie m.in. poprzez zasięg swojej działalności; (4) integracja między nimi ma charakter powierzchowny; co więcej, (5) wykazują one zróżnicowanie pod względem ideowo-normatywnym, tj. wyróżnić wśród nich można organizacje o profilu pragmatycznym lub misyjnym; (6a) działalnością typową dla organizacji najnowszych (pragmatycznych), która notuje obecnie znaczny przyrost ilościowy, a także podlega w pewnym stopniu profesjonalizacji, jest edukacja dzieci polskich migrantów w zakresie języka polskiego; (6b) z kolei, aktywnością charakterystyczną dla stowarzyszeń o dłuższym stażu, w szczególności tych misyjnych, jest propagowanie polskiego dorobku; (7) ich działalność ulegała przemianom w czasie, zwłaszcza w wyniku wydarzeń z 1989 i 2004 roku; ponadto, (8) pozostają one otwarte na integrację ze społeczeństwem przyjmującym; choć (9) w różnym stopniu są otwarte na organizacje innych grup etnicznych; (10) są także zróżnicowane pod względem otwarcia na polskich migrantów zarobkowych; (11) większość z nich pozostaje wyraźnie ukierunkowana na instytucje polskie; dodatkowo, charakteryzuje je (13) niedobór zasobów ludzkich oraz (14) materialnych, wreszcie, (15) pozostają one w znacznym stopniu niewidoczne.

Chcąc uporządkować czynniki, które powodują taki stan badanych stowarzyszeń, odwołać się można do modelu wyjaśniającego zaproponowanego przez W. Nowaka i M. Nowosielskiego (2016). Wskazują oni na cztery źródła determinant, mających

potencjalnie wpływ na kondycję organizacji imigranckich, tzn. związanych z (a) charakterystyką procesu migracyjnego i zbiorowości imigranckiej, (b) kraju i społeczeństwa wysyłającego, (c) kraju i społeczeństwa przyjmującego oraz (d) bilateralnych relacji między krajem wysyłającym a przyjmującym. Dla kondycji polskich organizacji imigranckich we Włoszech, które zostały poddane analizie, kluczowe wydają się być te determinanty, które są związane z cechami procesu migracyjnego i wynikłej z niego zbiorowości. Czynniki z pozostałych trzech obszarów tworzą przede wszystkim *kontekst wieloprzyczynowej niewidoczności*, w którym badane organizacje funkcjonują. Powoduje on, że cechy związane z charakterystyką zbiorowości, która badane organizacje wyłoniła, stają się kluczowe dla ich kondycji.

IV.1. Stan polskich organizacji we Włoszech a charakterystyka procesu migracyjnego z Polski do Włoch oraz charakterystyka polskiej zbiorowości we Włoszech

Na zbiorowość polską we Włoszech złożyło się kilka fal napływowych, z których każda posiada cechy swoiste. Zaprezentowana tu analiza wykazała wyraźny związek pomiędzy nieciągłością procesu migracyjnego z Polski do Włoch a stanem organizacji polskich w tym kraju. Dominują, co prawda, stowarzyszenia, których formalna rejestracja miała miejsce w latach 90. ale ich początki sięgają czasem kilka dekad wstecz. Falowość napływu z Polski do Włoch przełożyła się więc na falowość powstawania organizacji.

Każda fala napływowa posiadała pewne cechy charakterystyczne, które legły u podstaw tworzącej się zbiorowości polskiej. W efekcie jest ona zróżnicowana pod wieloma względami: to w wymiarze cech demograficznych, zajmowanej pozycji społeczno-ekonomicznej czy identyfikacji tożsamościowej. W toku rozmów z liderami stowarzyszeń polskich i ekspertami wyłonił się obraz zbiorowości, w ramach której wyróżnić można następujące kategorie: emigrację polityczną (zwaną także osiadłą czy „starszą”) oraz migrację zarobkową, jak też, czasem włączaną do tej ostatniej, migrację poakcesyjną (najnowszą, „młodą”). Kategorie te nie tyle są precyzyjnymi narzędziami typologicznymi, co funkcjonują jako istotne etykiety identyfikacyjne, które wskazują na istnienie podziałów w ramach polskiej zbiorowości. Odmienności te uwiadcniają się w polskim życiu organizacyjnym poprzez ideowo-normatywne zróżnicowanie celów i działań stowarzyszeń. Dla opisanie tej odrębności odwołano się w przedstawionej wyżej analizie do dwóch typów idealnych organizacji: *misyjnego i pragmatycznego*. Stwierdzono, że organizacje o dłuższym stażu, związane z emigracją polityczną, miały raczej profil misyjny, z ich zogniskowaniem na kwestiach tożsamościowo-wizerunkowych oraz autotelicznym podejściem do kultury polskiej. Natomiast stowarzyszenia o krótszym stażu, związane z migrantami zarobkowymi (w tym poakcesyjnymi), miały profil bardziej pragmatyczny, skupiając się w swej działalności przede wszystkim na potrzebach zbiorowości własnej. Kultura polska była tu typowo traktowana w kategoriach zasobu komunikacyjnego raczej niż wartości samej w sobie. Odnotowano, na przykład, że wśród migrantów zarobkowych i poakcesyjnych są rodziny z dziećmi w wieku szkolnym i przedszkolnym, co przekłada się na częste podejmowanie – szczególnie wśród nowszych organizacji – aktywności edukacyjnej.

w przyszłości ze względu na fakt, że od kilku lat zauważalny jest spadek liczebności Polaków we Włoszech. Jednak najistotniejszym powodem przewidywalnego braku ciągłości instytucjonalnej, którego symptomy są widoczne już obecnie, okazało się niskie zaangażowanie społeczne przedstawicieli zbiorowości polskiej.

Przyczyną małego zaangażowania w życie organizacji jest – w ocenie badanych liderów – niewystarczający kapitał kulturowy migrantów zarobkowych do uczestniczenia w aktywności stowarzyszeń. Wskazywano także na styl życia migrantów zarobkowych (w tym poakcesyjnych), charakteryzujący się tym, że praca zarobkowa pochłania większą część dostępnego im czasu. Odnoszono się również do płynnego charakteru najnowszej migracji, jak też ułatwionego – dzięki rozwojowi technologii – dostępu do kontaktu z rodzimą kulturą oraz Polakami w kraju pochodzenia.

Niewielka aktywność społeczna przedstawicieli polskiej zbiorowości przekłada się także w kontekście włoskim na utrudnienia w pozyskiwaniu środków na działalność organizacji, a tym samym wzmacnia ich niestabilną sytuację materialną.

Cechą charakterystyczną zbiorowości polskiej we Włoszech jest również wysoki współczynnik feminizacji. Poza nadreprezentacją kobiet w zarządach organizacji i wśród działaczek, nie stwierdzono innego wpływu tego faktu na kondycję badanych stowarzyszeń.

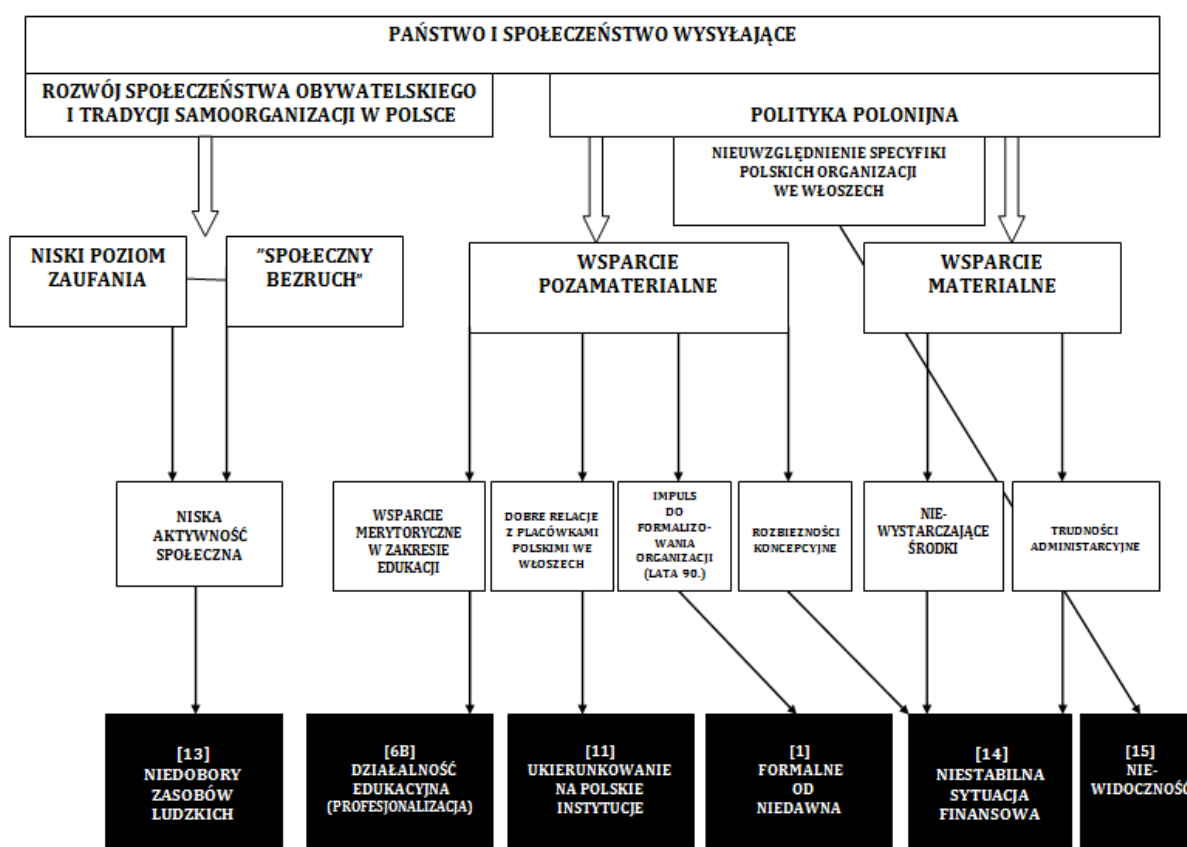
IV.2. Stan polskich organizacji we Włoszech a charakterystyka Polski jako kraju wysyłającego

Kolejna przyczyna niskiego zaangażowania społecznego migrantów polskich we Włoszech wiąże się ze szczególnymi warunkami rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce i wytworzeniem się zjawiska zwanego „społecznym bezruchem”, który powoduje, że przeważa tendencja do stosowania strategii indywidualnych raczej niż wspólnotowych. Prawdopodobnie postawa taka, zsocjalizowana w kraju pochodzenia, skutkuje niewielkim zaangażowaniem w życie organizacyjne na imigracji. Analiza wykazała, że może to być jedna z przyczyn niskiej społecznej aktywności stowarzyszeniowej Polaków we Włoszech. Niektórzy badani liderzy zwracali uwagę na występowanie niskiego poziomu zaufania w ramach polskiej zbiorowości. W efekcie, wiele polskich organizacji we Włoszech boryka się z problemem niedoboru zasobów ludzkich, a co się z tym wiąże, także z zagrożeniem ich ciągłości instytucjonalnej.

Badania wykazały również silny związek pomiędzy zakresem finansowego wsparcia, jakie oferuje państwo polskie w ramach polityki polonijnej a niestabilną sytuacją materialną polskich organizacji we Włoszech, zwłaszcza w sytuacji, gdy wiele z nich (przede wszystkich spośród tych o dłuższym stażu), jest wyraźnie ukierunkowana na instytucje polskie; również ze względu na to, że możliwości pozyskania wsparcia dla ich działalności ze strony instytucji państwa włoskiego pozostają niewielkie. Badani liderzy zgodnie postrzegali środki przeznaczone na realizację zadań polonijnych jako niewystarczające źródło wsparcia finansowego, dostęp zaś do nich jako wiążący się obecnie z pewnymi utrudnieniami charakterze administracyjnym, szczególnie dostrzeganymi przez organizacje o dłuższym stażu. Analiza polityki państwa

wysyłającego wobec organizacji polskich we Włoszech wykazała, że alokacja środków na zadania polonijne (widziana w szerszym kontekście polityki państwa polskiego wobec diaspory) wskazuje, że nie została uwzględniona specyfika zbiorowości polskiej we Włoszech i jej organizacji. Podejście takie wiąże się w praktyce z niewielkimi nakładami, jakie trafiają ze środków przeznaczonych na zadania polonijne do polskich organizacji imigranckich we Włoszech. Jak zwracali uwagę badani liderzy, brak pogłębionej analizy ich położenia, widoczny jest także w pojawiających się niekiedy rozbieżnościach koncepcyjnych pomiędzy działaniami uznanymi za ważne i godne wsparcia przez państwo polskie, a rzeczywistymi potrzebami. W zasadzie więc kraj pochodzenia poprzez swoją politykę wobec analizowanych organizacji polskich we Włoszech nie przyczynia się do znaczącego zmniejszenia ich niestabilności finansowej.

Rysunek 3. Model wpływu charakterystyki Polski jako kraju wysyłającego na stan organizacji

Źródło: opracowanie własne.

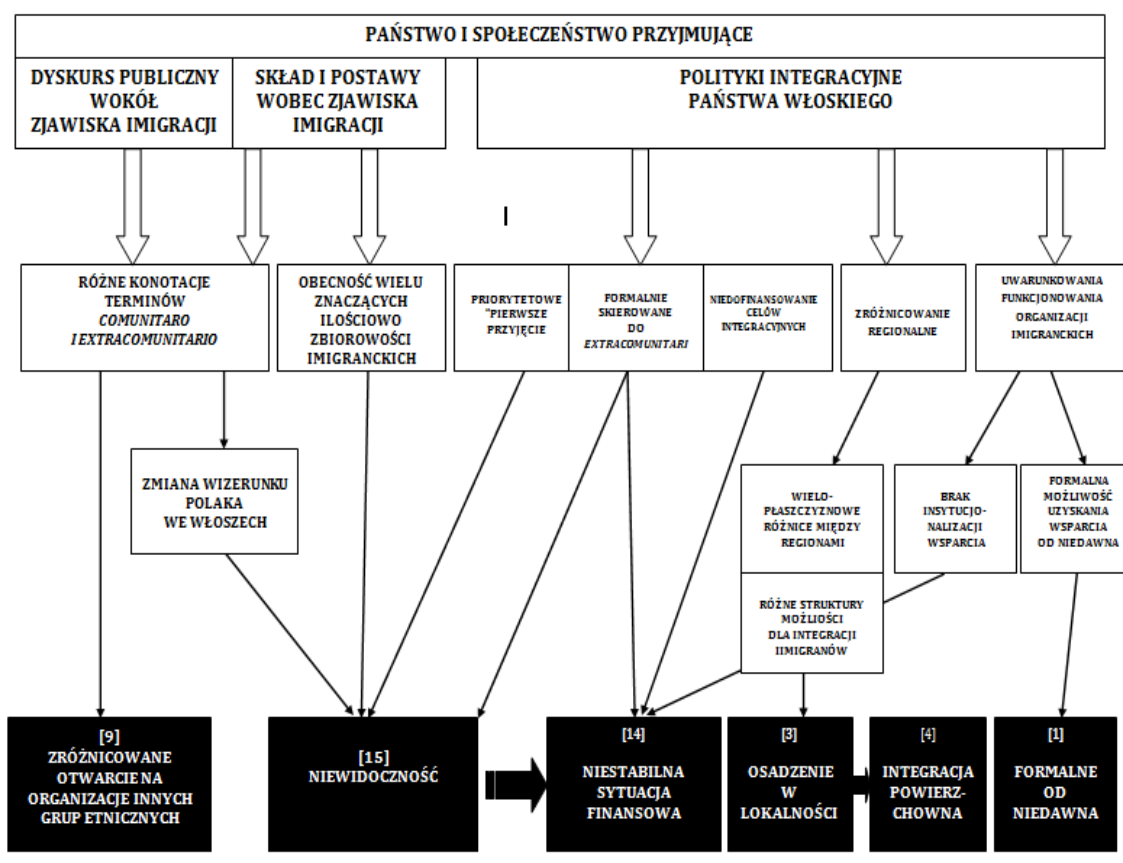
Tym niemniej, relacje z placówkami polskimi we Włoszech określano jako dobre, co może stanowić jeszcze jedną przyczynę, dla której w przypadku wielu organizacji obecne jest wyraźne ukierunkowanie na instytucje polskie. Te ostatnie udzielają też stowarzyszeniom wsparcia pozamaterialnego, które w obszarze edukacji przyczynia się do profesjonalizacji aktywności podejmowanej przez nie w tym zakresie. Podczas badań stwierdzono, że polskie placówki we Włoszech, wspierające organizacje

w nawiązywaniu kontaktów z lokalnymi władzami włoskimi, mogły się też przyczynić w latach 90. do podjęcia decyzji o formalizacji polskich stowarzyszeń. Mimo, iż niektóre z nich powstały *de facto* wcześniej, *de iure* istnieją one od stosunkowo niedawna.

IV.3. Stan polskich organizacji we Włoszech a charakterystyka Włoch jako kraju przyjmującego

Polacy, jako cudzoziemcy posiadający status *comunitari*, czyli obywateli UE, a dodatkowo zbiorowość stosunkowo nieliczna, pozostają dalece niewidoczni w kontekście włoskiego społeczeństwa, w którym notuje się znaczny odsetek imigrantów, kojarzonych przede wszystkim z osobami przybyłymi z krajów trzecich.

Rysunek 4. Model wpływu charakterystyki Włoch jako kraju przyjmującego na stan organizacji

Źródło: opracowanie własne.

Niewidoczność polskich stowarzyszeń jest w kontekście włoskim także efektem zogniskowania polityk integracyjnych na tzw. pierwszym przyjęciu oraz na migrantach pozaunijnych.

Dostęp do wsparcia dla działań polskich organizacji jest dodatkowo utrudniony przez fakt, że cele integracyjne, podobnie jak polityka społeczna, są we Włoszech niedofinansowane. Co prawda, badani pozostawali zgodni, że ani władze włoskie, ani włoskie społeczeństwo nie tworzą aktywnie barier dla powstawania i funkcjonowania polskich stowarzyszeń. Od lat 90. ubiegłego wieku istnieje formalna możliwość dla organizacji pozarządowych, w tym imigranckich, ubiegania się o wsparcie ze strony władz lokalnych. Była to zresztą wówczas jedna z przyczyn zakładania przez Polaków we Włoszech (po raz pierwszy w takiej skali) organizacji formalnych, na bazie istniejących wcześniej nieformalnych stowarzyszeń. Jednakże, ze względu na brak instytucjonalizacji tego wsparcia, jest ono dalece nieprzewidywalne i, w opinii badanych liderów, niewystarczające, co wzmacnia niestabilną sytuację materialną ich organizacji.

Wskazywano ponadto, że możliwości uzyskania dofinansowania czy wsparcia rzeczowego, na przykład, w formie udostępnienia lokalu, różnią się znacząco w przypadku poszczególnych stowarzyszeń ze względu na silne zróżnicowanie regionalne polityk integracyjnych i specyfikę kultury administracyjnej poszczególnych regionów Włoch. Regionalne odrębności są w tym kraju uwarunkowane historycznie i wielowymiarowe. Podczas badań stwierdzono, że rozproszenie terytorialne polskich organizacji jest w związku z tym powiązane z ich głębokim osadzeniem lokalnym, a tym samym nie wyłonieniem się zaawansowanych procesów integracyjnych w środowisku polskich organizacji we Włoszech.

Jak wykazała analiza, polskie stowarzyszenia są w zróżnicowanym stopniu otwarte na współpracę z organizacjami innych grup etnicznych. Niektóre wyrażają w stosunku do innych zbiorowości imigranckich dystans, który ma także wymiar klasowy. Wiązać to można, w pewnym przynajmniej stopniu, z dominującym we włoskim dyskursie publicznym negatywnym wizerunkiem imigranta, w przeciwieństwie do jego pozytywnego lub neutralnego odpowiednika w przypadku obywatela Unii Europejskiej.

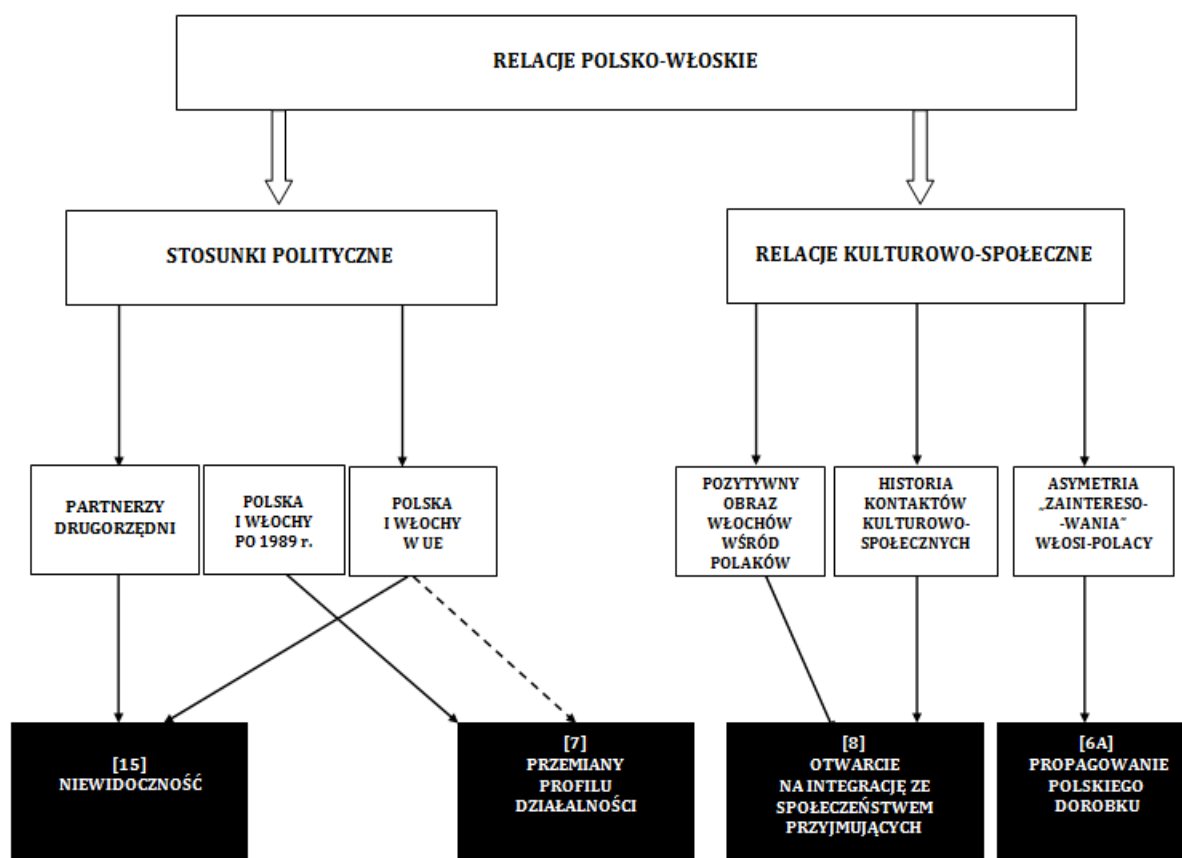
IV.4. Stan polskich organizacji we Włoszech a bilateralne stosunki między Polską a Włochami

Również specyfika relacji bilateralnych między Polską a Włochami, które to państwa utrzymują między sobą dobre relacje, ale pozostają dla siebie partnerami zdecydowanie drugorzędnymi, wzmacnia efekt niewidoczności polskich organizacji.

Niezwykle rzadko napływ z Polski do Włoch stawał się przedmiotem rozmów bilateralnych pomiędzy oboma krajami. Stwierdzić można, że właściwie nie nastąpiła problematyzacja kwestii zbiorowości polskiej we Włoszech we wzajemnych stosunkach. Nie jest też wysoce prawdopodobne, że tematyka ta zostanie podjęta w przestrzeni bilateralnych kontaktów w przyszłości, po tym jak Polska przystąpiła do Unii Europejskiej, a tym samym Polacy we Włoszech stali się indywidualnymi podmiotami praw związanych z obywatelstwem UE, w tym praw politycznych w wymiarze lokalnym. Nowe warunki prawne spowodowały pewną reorientację profilu działalności jednej z organizacji, które ze stowarzyszenia pomocowego zajmującego się, między innymi, sprawami pracowniczymi, przekształciło się w podmiot prowadzący przede wszystkim aktywność o charakterze społeczno-kulturalnym. Szersze przemiany profilu

działalności, tj. obejmujące większą liczbę organizacji, zaszły w wyniku zmiany sytuacji politycznej w Europie po 1989 r. r.). Wcześniej niektóre ze stowarzyszeń włączały do swojej aktywności działania polityczne o charakterze dysydenckim, np. wspierając opozycję demokratyczną w PRL. Po upadku komunizmu organizacje te, podobnie jak te nowopowstałe, deklarują apolityczność, ogniskując się na działalności w szeroko pojętej sferze społeczno-kulturowej.

Rysunek 5. Model wpływu charakterystyki relacji bilateralnych między Polską a Włochami na stan organizacji

Źródło: opracowanie własne.

Mimo, iż relacje polityczne pomiędzy Polską a Włochami nie mają charakteru pogłębionego, a zbiorowość polska we Włoszech nie stała się kwestią podnoszoną we wzajemnych relacjach obu państw, to istnienie długotrwałych kontaktów o charakterze kulturowym pomiędzy przedstawicielami obu społeczeństw stanowi jedną z determinant kondycji polskich organizacji. Podczas badań stwierdzono, że niezależnie od ich orientacji ideologiczno-normatywnej, stowarzyszenia nie opowiadają się przeciwko integracji polskich imigrantów ze społeczeństwem włoskim (występują tutaj pewne szczegółowe różnice, w tym, że organizacje o krótszym stażu pozostają w większym stopniu otwarte także na tych członków społeczeństwa przyjmującego, którzy mają doświadczenie imigracji do Włoch czy pochodzenie imigracyjne). Często włączają jego przedstawicieli do grona swoich członków czy

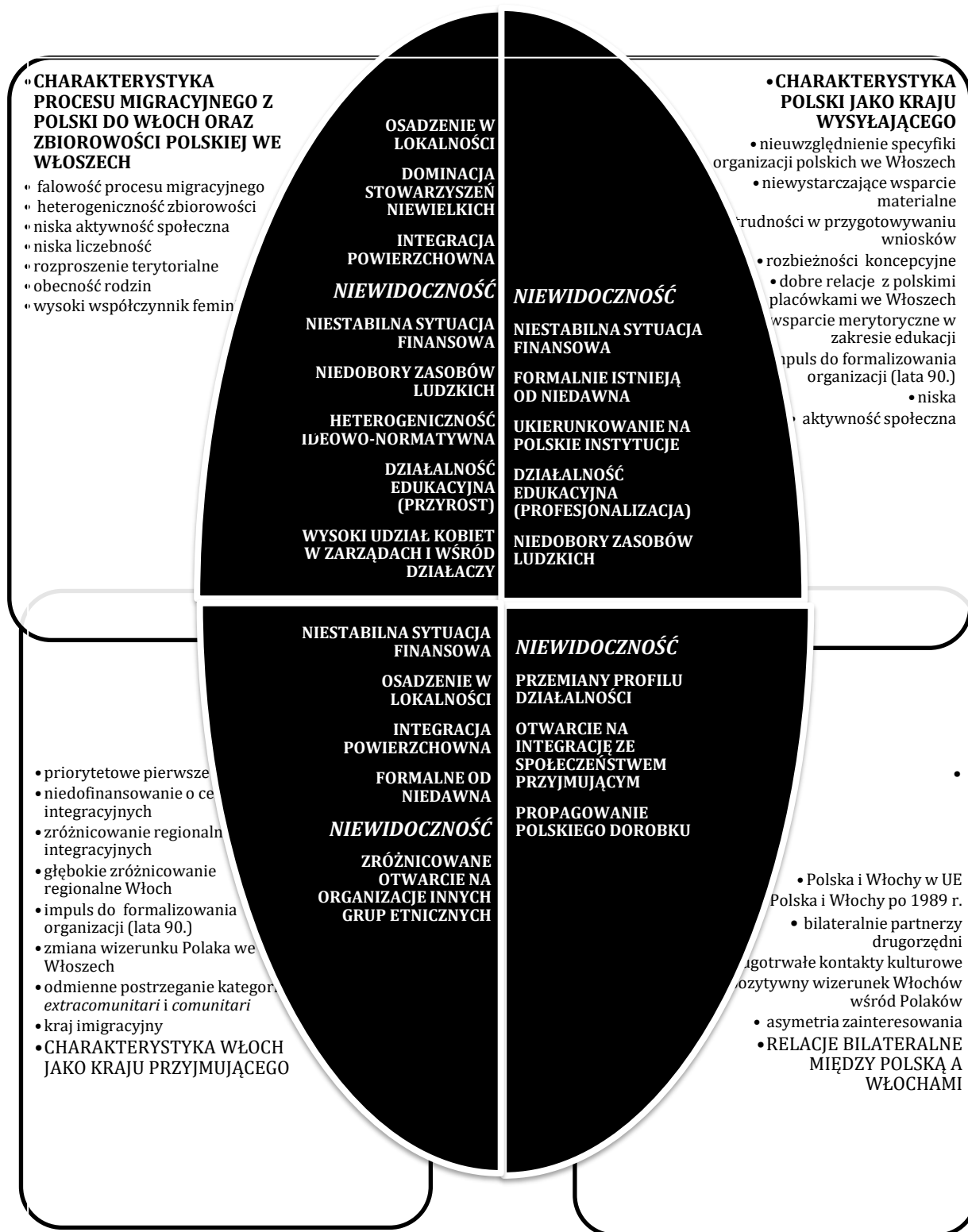
adresatów swoich działań... Szeroka otwartość na integrację ze społeczeństwem włoskim ma swoje źródło również w dobrych lub neutralnych postawach wzajemnych, przy czym występuje asymetria jeśli chodzi o zainteresowanie Polaków Włochami a *vice versa*, która powoduje, że organizacje polskie w tym kraju – w szczególności te o profilu misyjnym – uznają propagowanie wiedzy o Polsce, polskiej historii i kulturze za ważny element swojej działalności.

IV.5. Podsumowanie

Reasumując, badania wykazały, że polskie organizacje imigranckie we Włoszech funkcjonują w kontekście *wieloprzyczynowej niewidoczności*. Wynika ona, po pierwsze, z cech samej zbiorowości polskiej, która jest nieliczna i rozproszona; po drugie, z charakterystyki włoskich polityk integracyjnych oraz sposobu postrzegania *comunitari*, czyli migrantów unijnych, w społeczeństwie włoskim; po trzecie, z założeń i praktyki polityki polonijnej, która nie uwzględnia – w wystarczającym według badanych stopniu – specyfiki polskich organizacji we Włoszech; wreszcie, z natury relacji polsko-włoskich oraz faktu, że oba kraje funkcjonują w przestrzeni Unii Europejskiej.

Ów kontekst niewidoczności zwiększa oddziaływanie czynników wewnętrznych na kondycję badanych stowarzyszeń. Są one związane przede wszystkim z potencjałem ludzkimi kapitałem społecznym, jakimi organizacje dysponują. W przypadku polskich stowarzyszeń imigranckich we Włoszech wytworzyła się więc taka struktura możliwości, która wzmacnia rolę „zapaleńców”, cechujących się zaradnością i przedsiębiorczością, również zakresie pozyskiwania kapitału społecznego. Kondycję stowarzyszeń czynią zaś podatną na wahania, w zależności od sprawności działaczy zaangażowanych w tworzenie danej organizacji.

Rysunek 6. Główne czynniki wpływające na stan polskich organizacji we Włoszech

Źródło: Opracowanie własne.

V. Literatura

- Alessandrini, G. (2006). L'immigrazione dall'Est Europa e necessita di politiche d'integrazione [w:] K. Golemo, K. Kowalska-Angelelli, F. Pittau, & A. Ricci (red.) Polonia. Nuovo paese di frontiera. Da migranti a comunitari. Roma: Caritas Italiana.
- Ambrosini, M. (2013). „Fighting Discrimination and exclusion: Civil society and immigration policies in Italy”. *Migration Letters*, 10 (3): 313–23.
- Ambrosini, M. (2001). *La fatica di integrarsi: immigrati e lavoro in Italia*. Bologna: Il Mulino.
- Baubock, R. (red.) (2006). *Acquisition and Loss of Nationality Policies and Trends in 15 European States*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bea, G., Nanni M.P., Pittau, F. (2016). *Przedsiębiorczość Polaków* [w:] Melchionda, U., Ricci, A., Kowalska, K., Stachna-Cremonino, M (red.) *Polacy we Włoszech: stan aktualny, przemiany i perspektywy*. Rzym: IDOS.
- Bernatowicz, G. (1990). *Stosunki polsko-włoskie 1944-1989*. Warszawa: PISM.
- Birindelli, A. M., Bonifasi, C. (1993). *Italy*. IOM.
- Budakowska, E., 2005. *Włochy, towarzystwa i stowarzyszenia społeczno-kulturowe* [w:] Dopierała, K. (red.) *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*. Toruń.
- Calvanese, E. (2011). *Media e immigrazione tra stereotipi e pregiudizi. La rappresentazione dello straniero nel racconto giornalistico*. Milano: Franco Angeli.
- Campani, G. (2007). *Migration and Integration in Italy: A Complex and Moving Landscape* [na:] <http://migrationeducation.de/fileadmin/uploads/IntegrationinItaly.pdf> [dostęp: 2.01.2016].
- Campomori, F., Caponio T. (2013). "Competing frames of immigrant integration in the EU: geographies of social inclusion in Italian regions". *Policy Studies* (34): 162–179.
- Caneva E. (2014). *The integration of migrants in Italy: an overview of policy instruments and actors*. INTERACT Research Report 2014/05.
- Caponio, T. (2014). *Integration Policies for Immigrants of the City of Milan, Italy* (No. 10), KING - Knowledge for INtegration Governance. ISMU. Milano.
- Caponio, T. (2013). *Italia: una transizione incompiuta?* [w:] T. Caponio (red.) *Dall'ammissione all'inclusione: verso un approccio integrato? Un percorso di approfondimento comparativo a partire da alcune recenti esperienze europee*.
- Rapporti di ricerca Fieri [na:] http://fieri.it/wp-content/uploads/2013/09/rapporto-CNEL_definitivo_sett2013.pdf (dostęp: 17.11.2015).
- Caponio, T. (2005). „Policy Networks and Immigrants' Associations in Italy: The Cases of Milan, Bologna and Naples”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (5): 931–50.
- Caponio, T., 2004. "Governo locale e immigrazione in Italia. Tra servizi di welfare e politiche di sviluppo". *Le Istituzioni del Federalismo* (5): 769–812.
- CBOS (2018). *Stosunek do innych narodów*, nr 37/2018.

- Davis, N. (2015). Szlak nadziei. Rosikon Press.
- Dopierała, K. (red.)(2005). Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii. Oficyna Wydawnicza Kucharski, Toruń.
- Dopierała, K., Fokciński, H. (red.) (2001). Polonia włoska : słownik Polaków i instytucji polskich we Włoszech. T. 1. Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego, Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici, Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego, Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici.
- Einaudi, L. (2007). Le politiche dell'immigrazione in Italia dall'Unità a oggi. Editori Laterza, Roma-Bari.
- GaspariniCasari, V. (2010). Il diritto dell'immigrazione. Modena: Mucchi Editore.
- Golemo, K. (2013). Extracomunitari i clandestini. Elementy obrazu imigrantów we włoskich mediach i społeczeństwie [w:] K. Golemo (red.)Włochy wielokulturowe. Regionalizmy. Mniejszości. Migracje. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Golemo, K. (2011). „Z problemów polskiej imigracji we Włoszech po drugiej wojnie Światowej”. Przegląd Polsko-poloniny (1).
- Golemo, K. (2010). Obraz Polski i Polaków we Włoszech. Poglądy, oceny, opinie. Kraków: UJ.
- Golemo, K. (2006). „Emigracja polska do Włoch w latach 80. XX wieku. Charakterystyka ogólna”. Politeja, 5(1): 462–473.
- Golemo, K.Kowalska-Angelelli, F. Pittau, A. Ricci (red.)(2006). Polonia. Nuovo Paese di Frontiera. Da migranti a comunitari. Rzym: IDOS.
- Henczel-Wróblewska, L. (2006). Dzieje Polaków we Włoszech. UAM, Kalisz-Poznań.
- IDOS (2018). Dossier Statistico Immigrazione. Roma: IDOS.
- Kawczyńska-Butrym, Z. (2008). Polskie migrantki we Włoszech [w:] D. Bryk, B., Rożnowski, M., Zięba, S. (red.) Migracja zarobkowa do Włoch. Próba podejścia interdyscyplinarnego. Lublin: EL-Press.
- Kowalska-Angelelli, K. (2007). Polscy imigranci we Włoszech. Trendy migracyjne, rynek pracy i system zabezpieczenia społecznego przed i po 1 maja 2004r. Seria: Prace migracyjne, nr 17/75.
- Kula, M. (1995). „Emigracja z realnego socjalizmu ekonomiczna i polityczna zarazem”. SprawyNarodowościowe, Seria Nowa,2(7):141-6.
- Macioti M. I., Pugliese E. (1991).Gli immigrati in Italia. Bari: Laterza.
- Małek, A. (2014). Czy polska szkoła jest (nie)potrzebna? Decyzje, dylematy i wybory polskich imigrantów we Włoszech. [w:] K. Golemo, B. Kaczorowski, & M. Stefanowicz (red.) Polacy we Włoszech. Historia, współczesność, zmiany. Kraków: UJ.

- Małek, A. (2013). Wszystkie drogi prowadzą do Italii. Imigracyjny krajobraz Włoch [w:] K. Golemo (red.) Włochy wielokulturowe. Regionalizmy. Mniejszości. Migracje. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Mantovan, C. (2013). "Cohesion without participation: immigration and migrants' associations in Italy". *Patterns of Prejudice*, 47(3), 253–268.
- Nowak, W., Nowosielski, M.(2016). „Zarys uwarunkowań funkcjonowania organizacji imigranckich - propozycja modelu wyjaśniającego”. *Studia Migracyjne - Przegląd Polonijny* (161): 31–52.
- Nowak, W., Nowosielski, M.(2005). Od „próżni socjologicznej” do „społecznego bezruchu”. Uwarunkowania ewolucji społeczeństwa obywatelskiego w Polsce lat 80.i 90 [w:] Bondyra, K., Szczepański, M.S., Śliwa, W. (red.) Państwo, samorząd i społeczeństwo lokalne. Poznań: Wyższa Szkoła Bankowa.
- Nowosielski, M.(2016). Polskie organizacje w Niemczech: stan i uwarunkowania. Poznań: Instytut Zachodni.
- Paradowska, K., (1992). Polonia włoska [w:]Szydlowska-Cegłowa, B. (red.) Polonia w Europie. Poznań.
- Pasztor, M., Jarosz, D. (2013). Skazani na podległość. Z dziejów stosunków polsko-włoskich w latach 1945-1958. Warszawa: ASPRA-JR.
- Rodriguez-Fraticelli, C., Sanabria, C., Tirado, A. (1991), 'Puerto Rican non-profit organisations in New York City', w H.E. Gallegos, M. O'Neill (red), *Hispanics in the Non-Profit Sector*, New York: The Foundation Center.
- Ricci, A. (2016). Warunki życiowe, integracja społeczna i zatrudnienie polskich obywateli we Włoszech [w:] Melchionda, U., Ricci, A., Kowalska, K., Stachna-Cremonino, M. (red.) *Polacy we Włoszech : stan aktualny, przemiany i perspektywy*. Rzym:IDOS.
- Romaniszyn, K.(2000). Migracje polityczno-ekonomiczne jako fenomen współczesności [w:] J.E. Zamojski (red.) *Migracje polityczne XX wieku. Migracje i społeczeństwo*, nr 4, Warszawa: Neriton.
- Sciullo, L., Ricci, A. (2016). Młodzi Polacy w szkole i na uniwersytecie. Analiza stopnia integracji [w:] Melchionda, U., Ricci, A., Kowalska, K., Stachna-Cremonino, M. (red.) *Polacy we Włoszech : stan aktualny, Przemiany i perspektywy*. Rzym: IDOS.
- Stola, D. (2010). Kraj bez wyjścia?: migracje z Polski 1949-1989. Warszawa: IPN.
- Strzałka, K. (2007). „Stosunki Polski z Włochami”. *Rocznik polskiej polityki zagranicznej*, 113-126.
- Strzałka, K. (2001). Między wrogością a przyjaźnią. Z dziejów stosunków polsko-włoskich (1939-1945). Kraków: Arcana.
- Szymczyk, A. (2002). „Stosunki dwustronne. Włochy”. *Rocznik polskiej polityki zagranicznej*.

-
- Ulewicz, T. (1991). Tre episodi dei più antichi legami culturali polacco-italiani [w:] M. Ferazzi (red.). Itinerari di idee, uomini e cose fra Est ed Ovest Europeo. Udine: AvianiEditore.
- Vandelli, L. (2014). Il governo locale. Il Mulino, Bologna.
- Weinar, A. (2006). „Włochy - nowy kraj imigracji”. Biuletyn Migracyjny, nr 8.
- Zanfrini, L. (2010). Sociologia della convivenza interetnica. Editori Laterza, Roma-Bari.
- Zahorski, W. (1983). Polak we Włoszech. Rzym.
- Zincone, G., Basili, M. (2013). Country Report: Italy. EUDO Citizenship Observatory.
- Zincone, G. (2000). Primo rapporto sull'integrazione degli immigrati in Italia. Bologna: Il Mulino.
- Zincone, G. (1995). Immigration to Italy: data and policies [w:] W F. Heckmann, W. Bosswick (red.) Migration Policies: a comparative perspective. Stuttgart.